

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	16
'Aho	Monite, 8 'Epeleli 2024

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue,

Polisi & Tāmate Afi

Hon. Siaosi Sovaleni

'Eiki Tokoni Palēmia,

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

Hon. Samiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e

Tānaki Pa'anga Hū Mai

Hon. Tiofilusi Tiueti

'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Hon. Dr. Siale 'Akau'ola

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalalakaka Faka'ekonomika

& Potungāue Takimamata

Hon. Dr. Viliami Lātū 'Eiki Minisitā

Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Lord Vaea

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea,

Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala (MEIDECC)

Hon. Fekita 'Utoikamanu

'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā

Hon. Lord Fohe

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi

Hon. Sevenitini Toumoua

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Tevita Fatafehi Puloka

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Dr. 'Uhilamoelangi Fasi

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Mateni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Dr. 'Aisake Valu Eke

Fakafofonga Kakai 6, Tongatapu

Dulcie Elaine Tei

Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu

Paula Piveni Piukala

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Johnny Grattan Vaea Taione

Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu

Kapelieli Lanumata

Fakafofonga Kakai 11, 'Eua

Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Light of Life Taka

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 16/2024
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

**'Aho: Monite 8 'Epeleli 2024
Taimi: 10.00 am**

Fika 01		Lotu
Fika 02		Fuakava 'a e Fakafofonga Fale Alea 'o Vava'u 14 – Hon. Mo'ale 'Otunuku
Fika 03		Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 04		Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 05		<u>KOMITI KAKATO:</u> <u>NGAAHI LIPOOTI 'A'AHU FAKA-FALE ALEA, FAKAMATALA FAKATA'U, LIPOOTI 'ATITA & LIPOOTI KOMITI:</u> 5.1 Ngaahi Lipooti 'Atita 'o e Pa'anga Tokoni Faka-Fale Alea & Ngaahi 'Ofisi Fakavahenga, Fepueli 2021 – Sanuali 2023 (Vahenga 1 ki he 17) 5.2 Lipooti 'A'ahi – Tongatapu 1 5.3 Lipooti 'A'ahi – Tongatapu 3 5.4 Lipooti 'A'ahi – Tongatapu 4 5.5 Lipooti 'A'ahi – Tongatapu 6 5.6 Lipooti 'A'ahi – Tongatapu 9 (2022 & 2023) 5.7 Lipooti 'A'ahi – Tongatapu 10 5.8 Lipooti 'A'ahi – 'Eua 11 5.9 Lipooti 'A'ahi – Ha'apai 12 5.10 Lipooti 'A'ahi – Vava'u 15 5.11 Lipooti 'A'ahi Fale Alea – Vava'u 14

	5.12	Lipooti ‘A’ahi Fale Alea – Vava’u 16
	5.13	‘Atita’i ‘o e Ola – Sisitemi Fakafonua ki he Mo’ui Lelei ‘a e Kakai ‘oku Malohi mo Matu’uaki ‘a e Ngaahi Fakatu’utamaki, Novema 2023
	5.14	Potungaue Fakamaau’anga 2022/2023
	5.15	Fakamatala Fakata’u ‘a e Potungaue ki he Pilisone 2022/2023
	5.16	Fakamatala Fakata’u ‘a e Komisoni Fili 2023
	5.17	Fakamatala Fakata’u ‘a e Potungaue ‘a e Komisoni Ngaue Fakapule’anga 2022/2023
	5.18	Fakamatala Fakata’u ‘a e Pangike Pule Faka-Fonua ‘o Tonga, 2021, 2021/2022, 2022/2023
	5.19	Fakamatala Fakata’u ‘a e Sino’i Pa’anga Fakafonua ki he Ngaahi Monu’ia Malolo (ngata ki he 30 Sune 2021)
	5.20	Fakamatala Fakata’u ‘a e Potungaue Sitetisitika 2022/2023
	5.21	Lipooti Fika 3/2023: Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu mo e Monu’ia ‘a e Fale Alea
Fika 06		Ngaahi Me’a Makehe
Fika 07		Kelesi

KANOTOHI

Fale Alea ‘o Tonga	9
Lotu	9
Fakafuakava’i Fakafofonga Kakai Vava’u 14, <i>Hon. Dr. Mo’ale ‘Otunuku</i>	9
Ui ‘a e Fale.....	10
Poaki.....	11
Me’a ‘Eiki Sea	11
Me’a Sea Komiti	12
Ngaahi Lipooti e ‘Atita e Pa’anga Tokoni Vahenga Fili 1-17	12
Fakama’ala’ala Sea Fale Alea fekau’aki mo e Ngaahi Lipooti ‘Atita e Pa’anga Tokoni Vahenga 1-17	12
Fokotu’u ke alea’i fakataha Lipooti ‘Atita mo e ‘u Lipooti ‘A’ahi Fale Alea ngaahi vahenga takitaha	13
Lipooti ‘Atita fekau’aki mo e Pa’anga Vahenga Tongatapu 1	14
Fehu’ia aleapau lisi kekelele mo e vāhenga Tongatapu 1.....	15
‘Ikai ko ha lisi kekelele ka ko e totongi pa’anga ki he ngaue’aki e kekelele (<i>rent</i>).....	16
Tokanga Tongatapu 8 ki he lahi pa’usi’i hono ngāue’aki pa’anga tokoni vāhenga kae ‘ikai fai....	17
Ngāue ‘a Tongatapu 1 ke maau ange ngaahi me’a fakapa’anga ke fenapasi mo e fiema’u ‘atita 18	18
Tokanga ‘Eua 11 ki he ‘ikai maau hono tauhi ngaahi pepa fakapa’anga ‘a ia ‘oku tokanga ki ai ‘atita	19
Liliu ki he founa ngāue ‘a e ‘Ofisi Vahenga Tongatapu 1 ke tulitulifua ki he fiema’u e ‘atita	20
Tokanga hā e ngāue Fale Alea ki he ngaahi lipooti ‘oku ‘ikai faipau & ngāue hala’aki pa’anga tokoni fakavāhenga.....	21
Fe’unga mo e \$500.00 patiseti me’atokoni pe talitali kakai kau Memipa.....	22
‘Ikai ha fokotu’u mei he Lipooti ‘Atita ki ha ngāue makehe ke fakahoko.....	22
‘UHINGA ki he liliu ‘e Tongatapu 1 founa ngāue ki he pa’anga vahenga.....	24
Pālōti ‘o tali Lipooti ‘Atita ma’a e Vahenga Tongatapu 1.....	25
Lipooti ‘Atita Vahenga Fili Tongatapu 2	25
Fokotu’u ke tali Lipooti ‘Atita ki he Pa’anga Tokoni Fakavāhenga Tongatapu 2	25
Pālōti ‘o tali Lipooti ‘Atita fekau’aki mo e Pa’anga Vahenga Tongatapu 2	25
Fokotu’u pea pou pou’i ke tali fakalukufua Lipooti ‘Atita fekau’aki mo e Pa’anga Vahenga	26
Pou pou ke tali Lipooti ‘Atita & fakatokanga’i me’a ‘oku fakatokanga’i ‘e he ‘Atita	26
Pālōti’i ‘o tali ‘u Lipooti ‘Atita pea fakatokanga’i ngāue faihala ki he pa’anga tokoni fakavāhenga	27
Lipooti ‘Atita ‘Eua 11	27
Tokanga ‘Eua 11 ki he mole koloa pea ‘ikai ha lēkooti ‘o e pa’anga.....	28

Fokotu'u ka 'i ai ha me'a natula hia pē ha fakamole 'ikai hano lēkooti pea 'oku totonu ke fai ha ngāue fakalao ki ai	28
Fehu'ia Tongatapu 8 pe 'e lava ke faka'ilo ha Mēmipa 'i he 'ikai maau fakamatala pa'anga vahenga.....	29
Tui Palēmia 'oku totonu ke taliui mai 'a e Mēmipa ki Fale Alea ki he founa mo e ngaue'aki pa'anga tokoni fakavahenga.....	29
Malava ke fai ha ngāue fakalao ki he taimi 'oku hoko 'ikai ha lekooti ki he founa mo hono ngaue'aki pa'anga vahenga.....	30
Fokotu'u 'e ua 'Eua 11 ke ngaue'aki 'o kapau 'oku ngalingali hoko ha faihia he ngaue'aki pa'anga vahenga.....	30
Faingofua pe me'a kotoa ka muimui ki he Tu'utu'uni 'a e Fale Alea ki he ngaue'aki pa'anga tokoni fakavāhenga.....	31
Fakafoki e ngāue ki he pā'anga vahenga ki he 'Ofisi Fakavāhenga e Fakafofonga.....	31
Fokotu'u ke tataki 'e he Va'a Pa'anga Fale Alea mo e 'Ofisi 'Atita polokalama ako ma'a e ngaahi vahenga fili.....	32
Fokotu'u tuku ki he ngaahi 'ofisi fakavāhenga tokanga'i ngāue fakapa'anga & fai me'a 'oku hā 'i he Tu'utu'uni Fale Alea & fiema'u 'Atita.....	32
Fokotu'u ke tokangaekina Pule'anga hano fakalelei'i founa fakaivia e mafai ngāue fakakoló... 34	
Poupou Pule'anga ki ha founa pau ke 'ilo'i fē silini ke fai 'aki ngāue 'a e kolo mei he Fakafofonga pē mei he pule'anga lokolo	35
Fokotu'u 'Eua 11 fēfē na'a lava ke faitokonia pē ngaue e vahenga 'o fakatou ngaue'aki silini mei he Fale Alea mo e mei he pule'anga loukolo (<i>local government</i>).....	36
Tui Pule'anga malava pē fengaue'aki fakataha ongo sino kehekehe ki he lelei fakalukufua e vāhenga mo e fonua	36
Fokotu'u pea tali Lipooti 'Atita Pa'anga Vāhenga 'Eua 11	36
Fakahā Vava'u 16 ne 'osi fakakakato pe hono 'ave ki he 'atita ngaahi fakamatala na'e fiema'u ange ki he ngaue 'Atita	38
Lipooti ki Fale Aleá ngāue kuo lava 'i he Komiti Kakato.....	38
Pāloti 'o tali Ngaahi Lipooti 'Atita Pa'anga Tokoni Faka-Fale Alea.....	38
Lipooti 'A'ahi Fale Alea 2023 Vāhenga Tongatapu 1	39
Ngaahi palopalema fehangahangai mo e kāinga 'o Tongatapu 1.....	41
Ngaahi fokotu'u mei he ngaahi fakataha fakakoló	42
Kei fiema'ua lahi mei ngaahi 'api 'a e tangike vai	43
Polokalama poako ma'a e fānau ako Tongatapu 1	43
Kole konga 'api ma'a e 'Apiako Lotoloto 'a Kolomotu'a	44
Tokanga 'Eua 11 ke lipooti mai Pule'anga hā e ngāue kuo lava fekau'aki mo e ngaahi Lipooti 'A'ahi Fale Alea mei he ta'u kuo hili.....	45
Fehu'ia ha tokoni 'a e Pule'anga fekau'aki mo e fetuku ngaahi veve lalahi	46
Tui 'a e Pule'anga ke tokoni 'a e ngaahi vahenga hono fetuku 'a e veve lalahi.....	47

Tokanga ki he fatongia Potungāue Takimamata ke tokangaekina ngaahi mātanga li’aki kau ai ‘a e Sia ko Veiongo.....	47
Fiema’u he to’utupu ngaahi me’angāue ke tokoni ki he’enu polokalama fakama’a kolo.....	47
Fokotu’u Tongatapu 10 na’a lava vahe’i ‘i he Patisetí ha polokalama hiko veve lalahi pau ‘a e Pule’anga.....	48
Tui Pule’anga ko e fatongia e vahenga ke hiko ngaahi veve lalahi	48
Ngaue’aki Tongatapu 1 ‘ene silini fakavahenga ke tokoni he hiko veve lalahi	49
Lava he Potungāue <i>MOI</i> to’o mo fetuku veve ‘esipesitosi ki Tapuhia	49
Fehu’ia hano fakakaukaua ha ‘apiako ako faka’uli ki he ngaahi me’alele mīsini lalahi ke tokoni ki he kau folau ‘alu toli.....	50
Tokolahi kau folau toli nau kau ki he polokalama ako faka’uli ‘a e <i>MOI</i>	50
Tokanga ki he polokalama tokoni leepitopu ‘a e Pule’anga	51
Hoha’a ‘oku ‘ikai fe’unga ke ngaue’aki e me’afua lulafua ki he faifatongia pe <i>PMS</i> ki he kau faiakó.....	52
Kei ‘atā pe tokoni leepitopu ki he fānau ako	52
Ngaahi fokotu’utu’u ke tokangaekina kau faiako	52
Fokotu’u na’a lava ke liliu founga fakamaaka <i>PMS</i> kau faiako ke kamata mei he 1-10 ke fakahounga’i nau ngāue.....	52
Kole Pule’anga ke toki alea’i ‘isiu ki he kau faiako ‘i he taimi fai ai Fakamatala Patiseti	53
Pāloti’i ‘o tali Lipooti ‘A’ahi Fale Alea ‘a Tongatapu 1.....	53
Lipooti ‘A’ahi Fale Alea 2023 vahenga fili Tongatapu 3	54
Ngaahi ‘isiu ‘ohake he fakataha Tongatapu 3 ‘i Ngele’ia	54
Fakama’opo’opo ngaahi fiema’u tatau ‘ohake mei he ngaahi koló Tongatapu 3	58
‘UHINGA fetongitongi ai kai pongipongi fanau ako ke teke ‘a e mo’ui lelei	60
Kole mei Tongatapu 1 ki Tongatapu 3 ke nau foki ‘o tokangaekina ‘a e soka ‘oku nau manakoa ai	61
Fokotu’u ke fakakaukaua ‘e he Pule’anga hano fokotu’u ha feitu’u lue’anga he feitu’u lautohi pule’anga kotoa pē	63
Tokanga ki he lahi ‘a e kē hoko ‘i Fale Alea.....	64
Ngāue Pule’anga ke teuteu’i ke lelei ange ako ‘i he ngaahi koló.....	64
Pāloti ‘o tali Lipooti ‘A’ahi Fale Alea 2023 ‘a Tongatapu 3.....	65
Lipooti ‘A’ahi Fale Alea 2023 Vahenga Tongatapu 6	65
Fiema’u vivili ‘a Puke ke langa ‘enu fōsoa.....	68
Ola ‘a’ahi faka-Fale Alea Tongatapu 6.....	71
Faito’o konatapu	71
Ngaahi fiema’u mahu’inga taha ki Tongatapu 6	72
Kelesi	74

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Mōnite, 08 ‘Epeleli 2024

Taimi: 1020-1045 pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Fale Aleá. (Lord Fakafanua)

‘Eiki Sea: Mālō homou laumālie Hou’eiki. Kole atu ki he ‘Eiki Minisitā Mo’uí ke tataki mai e lotu e pongipongí ní.

Lotu

(Pea ne tataki ‘e he ‘Eiki Minisitā Mo’uí, Hon. Dr. Siale ‘Akau’ola ‘a e lotu he pongipongí ní.)

‘Eiki Sea: Fakamālō atu ki he ‘Eiki Minisitā Mo’uí lotu lelei he pongipongí ní. Kimu’a pea tau hoko atu ki he ‘etau ‘asenitā Hou’eiki, te u kole atu ki he Kalaké ke fakakakato mai e fuakava e Fakafofonga Fale Alea ‘o Vava’u 14.

Fakafuakava’i Fakafofonga Kakai Vava’u 14, Hon. Dr. Mo’ale ‘Otunuku

Kalake Pule: Mo’ale ‘Otunuku te ke to’o e Tohitapú ho nima to’omata’ú pea ke angimui mai ke fakahoko e fuakavá.

‘Oku ou fuakavá ni ...

Mo’ale ‘Otunuku: ‘Oku ou fuakavá ni

Kalake Pule: ‘I he ‘ao ‘o e ‘Otuá

Mo’ale ‘Otunuku: ‘I he ‘ao ‘o e ‘Otuá

Kalake Pule: Te u talangofua mo’oni

Mo’ale ‘Otunuku: Te u talangofua mo’oni

Kalake Pule: Ki he ‘Ene ‘Afió ko Tupou VI

Mo’ale ‘Otunuku: Ki he ‘Ene ‘Afió ko Tupou VI

Kalake Pule: Ko e Tu’i totonu ‘o Tonga.

Mo’ale ‘Otunuku: Ko e Tu’i totonu ‘o Tonga.

Kalake Pule: Pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa

Mo’ale ‘Otunuku: Pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa

Kalake Pule: ‘A e Konisitūtone ‘o e Pule'anga ‘o Tongá

Mo’ale ‘Otunuku: ‘A e Konisitūtone ‘o e Pule'anga ‘o Tongá

Kalake Pule: Pea faitotonu mo mā’oni’oni

Mo’ale ‘Otunuku: Pea faitotonu mo mā’oni’oni

Kalake Pule: ‘A e lakanga mo e ngāue ‘o e Fale Aleá

Mo’ale ‘Otunuku: ‘A e lakanga mo e ngāue ‘o e Fale Aleá

Kalake Pule: Ko au Mo’ale ‘Otunuku

Mo’ale ‘Otunuku: Ko au Mo’ale ‘Otunuku

Kalake Pule: Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Vava’u 14.

Mo’ale ‘Otunuku: Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Vava’u 14.

Kalake Pule: ‘Uma ki he Tohitapú.

(Pea na’e ‘uma ‘a e Fakafofonga Kakai ‘o Vava’u 14, Mo’ale ‘Otunuku ki he Tohitapú.)

Kalake Pule: Fakamo’oni.

(Hili ‘ene ‘uma ki he Tohitapú na’a ne fakamo’oni leva ‘i he’ene tohi fuakavá.)

‘Eiki Sea: Kole atu ki he kalaké ke ui e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Falé.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, tapu mo e ‘Eiki Palēmiá mo e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘Ene ‘Afió pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he ‘aho ní, ‘aho Mōnite 08 ‘o ‘Epeleli 2024.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, ‘Eiki Palēmiá, ‘Eiki Tokoni Palēmiá, ‘Eiki Minisitā Fonuá & Ngaahi Koloa Fakanatulá, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’akí & Fakalakalaka Faka’ekonōmiká, ‘Eiki Minisitā e MEIDECC, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahí, ‘Eiki Minisitā Ngoué, Me’atokoní & Vaotātā, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, ‘Eiki Minisitā Pa’angá & Palani Fakafonuá, ‘Eiki Minisitā Mo’uí, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila Moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Johnny Grattan Vaea Taione, Kapelieli Militoni Lanumata, Taniela Liku’ohihifo Fusimalohi, Mo’ale Finau, Veivosa Light of Life Taka, Mo’ale ‘Otunuku, Vātau Mefi Hui.

‘Eiki Sea kole ke u toe fakaongo mu’a. Vātau Mefi Hui. ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ‘o e taliuí.

Poaki

Ko e poakí ‘oku poaki me’a tōmui mai ‘a e 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, poaki mai e HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, poaki me’a tōmui ‘a Mateni Tapueluelu, poaki me’a tōmui ‘a Paula Piveni Piukala, poaki mai ‘a Kapelieli Militoni Lanumata, poaki mai mo Mo'ale Finau. Kei hoko atu e poaki folau ‘a Veivosa Light of Life Taka. Ko e ‘Eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali hono uí ‘oku ‘i ai e tui ‘oku ne me’a tōmui mai pē 'Eiki Sea. Mālō.

Me’a ‘Eiki Sea

'Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e tolu taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo ‘Ene ‘Afió Tama Tu’i Tupou VI kae ‘uma’ā e Ta’ahine Kuiní Nanasipau’u, tapu atu ki he 'Eiki Palēmiá kae ‘uma’ā e Hou’eiki Minisitā. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpelé, tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga e Kakaí.

Mālō homou laumālie lelei he pongipongi ni Hou’eiki pea hangē pē ko e tohi māhina ngāue ‘a e Falé, hoko atu ‘etau fakatahá ‘i he uiké ni ‘o toki faka’osi ki he ‘aho 11 ‘o ‘Epelelí kimu’a pea tāpuni e Falé ‘o teuteu ki he ‘aho 2 ‘o Mē. ‘I he ‘ene pehē Hou’eiki ‘oku ‘ikai ke u toe fie fakalōloa, fakahā atu pē ‘etau ‘asenitá toenga e ngāue ‘i he Falé ‘oku kātoa ‘i he Komiti Kakatō. Neongo iá na’e ‘i ai e naunau na’e tufa atu ke mou me’a ki ai toki tānaki atu ki he ‘etau ‘asenitá he ko e, ‘oku kau ai ‘a e ngaahi Lao Fakaangaanga mo e toenga ‘o e ngaahi lipooti kuo fakakakato maí.

Ka mou me’a hifo pē ki he ‘etau ‘asenitá Hou’eiki he Komiti Kakatō kamata ‘i he ngaahi lipooti ‘atita e pa’anga tokoni faka-Fale Aleá ki he Vahenga 1 – 17. ‘E alea’i fakataha ia pea mo e ngaahi lipooti ‘a’ahí ‘a ia kuo ‘osi fakahū maí kau ai ‘a Tongatapu 1, 3, 4, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 14 pea mo 16. Ko e ngaahi vahenga fili ‘oku te’eki ai ke fakahū mai ha’anau lipooti ‘a’ahí ‘e toki alea pē ‘enau lipooti ‘atitá ‘i he pa’anga tokoni faka-Fale Aleá ‘i ha hili hono alea’i e ngaahi lipooti ‘a’ahí fakataha pea mo e Lipooti e ‘Atitá.

Me’a makehe pē na’e ‘i ai e kole ‘i he uike kuo ‘osí ke ...

<001>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Sea: ... fakakau mai ‘a e ‘Atita Senialé pea ‘oku poaki mai ‘Atita Senialé he uike ni koe’uhí ‘oku mo’ua ki he hopo ‘i he Fakamaau’angá. Ka ‘i he taimi tatau pē Hou’eiki ‘oku tau fakatokanga’i ko e ‘Atita Senialé ‘oku kau ‘i he Komiti Pa’angá, ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a makehe ‘oku mou tokanga ki ai ‘oku ou kole atu ke tukuhifo ia ki he Komiti Pa’angá ke toki fakamatala ai ‘a e ‘Atita Senialé ‘i ha’ane faingamālie. Na’e ‘ikai ke u tui ‘oku tonu ke toe toloi atu e ngaahi lipootí, tonu pē ke hoko atu ‘etau ngāue ki aí tukukehe kapau ‘oku toe ‘i ai hamou ngaahi fiema’u mei he ‘Atita Senialé ke toki fakakakato ‘i he Komiti Pa’angá. ‘O kapau ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha fehu’i Hou’eiki, te u kole atu ke tau liliu ‘o Komiti Kakato.

(Na’e liliu leva ‘o Komiti Kakato.)

Me'a Sea Komiti

Sea Komiti Kakato: Tapu ki he 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga, fakatapu atu ki he Hou'eiki e fonuá, fakatapu atu ki he kau Fakafofongá, fakatapu atu ki he kau ngāué kae 'uma'ā e kakai e fonuá 'oku nau me'a mai he opé. Hou'eiki tau fakamālō pē koe'uhí ko 'etau kei, mou kei laumālie lelei 'aho kotoa pē 'o a'u mai ki he 'aho fakakoloa ko ení. Talitali lelei 'a e Fakafofonga 14, Vahenga 'o Vava'ú ki he Komiti Kakató. Ko u lave'i pē fo'ou pē Feitu'u na kae vave pē ngaahi me'a 'e ma'u 'e he Feitu'u na fekau'aki mo 'etau ngāué.

Ngaahi Lipooti e 'Atita e Pa'anga Tokoni Vahenga Fili 1-17

Hou'eiki tau hoko atu mu'a 5.1. Ngaahi Lipooti e 'Atita e Pa'anga Tokoni 1-17. Me'a hifo pē Ha'apai, ko u lave'i pē ko e Feitu'u na 'oku 'i ai e me'a ko eni fekau'aki mo e 'Atitá, te ke ki'i lava pē 'o ki'i me'a mai pē he 'oku, ko e kau Fakafofongá kae toki hoko atu e kau Fakafofonga. Founa ho'omou ngāue 'i hono vakai'i 'o e pa'anga ko ení mo hono ...

Fakama'ala'ala Sea Fale Alea fekau'aki mo e Ngaahi Lipooti 'Atita e Pa'anga Tokoni Vahenga 1-17

Lord Fakafanua: Tapu ki he Feitu'u na Sea e Komiti Kakató pehē foki ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakató. Te u fakalea nounou atu pē fekau'aki pea mo e Lipooti ko eni e 'Atitá 'oku faipau pē ia ki he Ngaahi Tu'utu'uni ko eni e Fale Aleá pea 'oku kau he ngaahi fiema'u ko ē kimu'a pea faka'atā e pa'anga fakavahenga 'o e ta'u fakapa'anga fo'ou, fiema'u ke 'uluaki tomu'a fakakakato 'a hono 'atita'i 'a e pa'anga fakavāhenga ko eni he ta'u fakapa'anga kuo hili.

Pea hangē pē ko e founa ngāue 'oku angamaheni ki ai 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé ko e ngāue ko eni 'oku fakahoko ia 'e he 'Ofisi 'o e 'Atitá 'aki 'a hono fakahoko e ngaahi timi 'oku nau lava atu ki he ngaahi 'ofisí 'o fakakakato 'o a'u tonu ki he kau ngāue ko eni 'ū vahenga fili kotoa pē.

Ko e ngaahi fiema'u ko eni 'i he Tu'utu'uni Ngāue ke fakakakato e ngāue ko eni na'e hili 'a e ngaahi ma'u e ngaahi ola ko ē ngāué e 'atitá 'oku 'ave 'a e faingamālie e Fakafofonga vāhengá takitaha pea mo 'ene kau ngāué ke 'omai ha'anau tali. Pea 'oku 'i he tu'unga ko iá 'oku kehekehe pē 'a e ngaahi tali ko ē 'oku ma'u mei he 'ū vahengá he 'oku kehekehe pē 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a 'enau 'ilo mo e taukei fakapa'anga.

Pea 'i he'ene pehē 'oku natula kehekehe pē 'a e ngaahi lipooti 'a ia na'e fakakakato ko eni e ngāué Sea 'oku faka, faingamālie ki he 'Ofisi 'o e 'Atitá 'a e ngāue 'oku fakahokó. 'Oku 'i ai pē ngaahi tō kehekehe 'ū me'a iiki pē ke toki fakama'ala'ala mahalo 'e toki 'ohake pē he taimi 'oku fai ai e feme'a'akí 'o hangē pē ko e ngaahi tu'utu'uni e 'Atitá fekau'aki pea mo e koloa 'a e 'ofisi fakavāhengá ka ko e, 'oku kehe pē foki 'ene tu'utu'uni 'a'ana ki he ngaahi koloa ko eni 'oku fakahoko pea ma'u koe'uhí ko e tokoni 'i he pa'anga tokoni ko eni 'o e vahenga filí. Ko e kole atu pē Sea kapau 'oku toe 'i ai ha ngaahi fiema'u ...

<001>

Taimi: 1050-1055

Lord Fakafanua: ... 'a e Hou'eiki Fakafofonga ke toki t̄naki mai pe koe'uhī 'oku 'ikai ke lava mai 'a e 'Atita Seniale ke 'ave atu ha tali nounou 'i he taimi ni kae t̄naki mai pe ngaahi fehu'i ke fakafou ki ai 'i he taimi ko ē 'oku faingamālie ai 'a e 'Atita Seniale ke toki me'a mai ki he Falé pe ko e Komiti Pa'anga 'i hano faingamālie ko ia pe Sea.

Fokotu'u ke alea'i fakataha Lipooti 'Atita mo e 'u Lipooti 'A'ahi Fale Alea ngaahi vahenga takitaha

Ko e me'a pe 'e taha Sea ko e fokotu'u atu pe ke alea'i fakataha pe 'a e lipooti' pea mo e lipooti ko eni 'a'ahi 'a e 'ū vāhenga takitaha mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Hou'eiki me'a mai 'Eua 11.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea pea tapu mo e Feitu'u na, tapu mo e kau Mēmipa e Fale, hangē ko ē ko e me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpelé. 'E faingata'a foki ke tau talanoa fakatautaha ki he ngaahi lipooti koe'uhī ko e ngaahi me'a ko ē 'oku hā mai 'oku meimei natula tatau pe mei he 1 ki he 17 'a e ngaahi me'a ko ē 'oku tokanga ki ai 'a e 'Atita. Ka ko 'eku fokotu'u pe 'a'aku ia, koe'uhī kapau te tau fakahōhoa 'o 'ai 'a 'uluaki mo 'ene Lipooti 'Atita ko u tui 'e toe lōloa ange e taimi, pe 'e lelei pe ia ke tau to'o mai 'a e ngaahi me'a lalahi ko ē na'e tokanga ki ai 'a e 'Atita ke tau talanoa pe ki ai. Pea kapau 'oku 'i ai ha ngaahi me'a heni ia 'oku fiema'u ke fakafoki ki he Komiti Pa'anga pea fakafoki.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai pe he'etau 'asenita. 'A ia ko 'etau 'asenita 'oku 'osi 'omai pea kuo 'osi 'i ai pe lisi ko ia. 'Oku 'i ai e Lipooti 'Atita kamata pe mei he 'uluaki ē.

Taniela Fusimālohi: Sea kapau ko ia Sea pea u ki'i fakamalanga atu pe au ia 'i he ngaahi me'a ko eni na'a ku vakai hifo ai ko u tui 'oku kau pe ai mo e Lipooti mai ko eni 'a e 'uluaki. Ko e me'a ko eni ko u fakatokanga'i Sea ko e vahe ko eni ko ē 'o e pa'anga ki he ngaahi komiti.

'Eiki Palēmia: Sea ko e ki'i 'eke fakama'ala'ala pe Sea. Sea hangē ko e me'a ko ē Nōpele Ha'apai. Na'e pehē foki ko e 'uhinga ke tau 'alu fakafō'i vāhenga. 'A ia ko e 'uhinga ko e vāhenga 1, 2, 3, 4 toki a'u ki he 11, he ka 'ikai te tau 'ai fakalukufua, ka ko e anga pe ia ko e 'uhinga pe ia ko e toka'i 'a e fokotu'u ko ē na'e 'omai mei he Sea e Fale Alea ke tau kamata pe mei he 1 'o ha'u ha'u ai pe. Toki 'i ai pe ha me'a 'e tokanga ki ai ha Fakafofonga pea toki *raise* pe ia ai Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: 'Io lelei 'aupito ia 'Eiki Palēmia, kamata mai pe 'a e Feitu'u na 'uluaki.

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea ka u kamata pe 'i he me'a ko eni 'oku hā mai 'i he lipooti ko eni 'a e Fika 1 'Atita pea ko u tui 'oku 'alu pe 'o a'u ki he Lipooti Fika 17. Ko e 'uluaki Sea ko e taimi ko ē 'oku vahe ai ko ē 'a e pa'anga.

Tevita Puloka: Sea kātaki pe Sea ko e lipooti 'a 'Eua 11. Ko 'etau 'asenita ko e Tongatapu 1 ke fai 'ene lipooti. Ko u fakaongoongo atu ki ai mālō.

'Eiki Palēmia: Ko ia tonu ke 'oange ha faingamālie 'a e 'uluaki pea ka toki 'i ai ha taha.

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea ka u ki'i ta'utu pe au ia ki lalo kae fai 'a e me'a ia 'a e Tongatapu 1.

Lipooti 'Atita fekau'aki mo e Pa'anga Vahenga Tongatapu 1

Tevita Puloka: Tapu pea mo e Sea e Komiti Kakato kae pehē ki he kau Mēmipa e Komiti Kakato mo e Fale Alea 'o Tonga kae talangata ki he motu'a ni ke fakahoko atu fakataha ko eni 'a e Lipooti 'A'ahi Fale Alea pea mo e Lipooti 'Atita ka te u kole pe mu'a Sea ke u kamata he Lipooti 'Atita. 'A ia na'e fakahoko ia 'i Fepueli 2021 ki he Sanuali 2023.

Na'e talu mei he 'osi 'a e fili Fale Alea pea fakahoko mai pea hoko mai e motu'a ni ko e Fakafofonga 'o e Fale Alea ki Fale Alea 'o Tongatapu 1. Na'a ku kole leva ke fai mu'a ki he Sea 'o e Fale Alea ke fakahoko mu'a hano 'atita'i 'o e toenga 'o e Fakafofonga ko eni kimu'a. 'A ia 'oku 'osi 'asi pe ia hena he talateu. 'I he taimi tatau na'e lele mai pe motu'a ni 'o fakahoko pe 'a e founa na'e ngāue'aki 'e Tongatapu 1 'i he ongo Fakafofonga kimu'a. 'A ia ko e talu mei he liliu fakapolitikale ko eni 'o e 2010. Na'e 'i ai e kosilio...

<003>

Taimi: 1055-1100

Tevita Puloka : ... pea na'e fai pē e fono 'o fai ai pē 'enua fili 'a e Sea 'o e Kosilío kae pehē ki he kau Mēmipa 'o e Kosilio mei he vahenga 'e 10 'o Tongatapu 1. Pea mau fononga mai ai Sea. 'O kapau te mou me'a hifo ki he Lipooti 'Atita ko eni, 'oku 'ikai ai ha me'a ia na'e fakafiemālie ki he Tu'utu'uni Ngāue 'a e 'Atita, 'i he fakahoko ngāue, pea 'oku 'ikai ke u tukuaki'i 'e au Sea 'a e tu'unga mātu'a 'i he Kosilio pē ko e Fakafofonga kimu'a, he 'e a'u atu 'eku lipooti ko eni ki he 'a'ahi Fale Aleá 'a e tu'utu'uni pē ko e fulihi 'e he motu'a Fakafofonga ni pea mo e 'Ofisi 'o e Fakafofonga Fale Alea Tongatapu 1, 'a e founa ngāue ki hono ngāue'i 'aki 'a e pa'anga ko eni, 'o makatu'unga 'i he ola 'o e ngaahi ola Lipooti 'Atita ko eni.

Ko u tui 'o kapau te mou me'a ki he Lipooti 'Atita ko eni, 'oku 'osi mahino pē ia 'oku 'ikai ke fakafiemālie. Ngaahi fakamole 'o e pā'anga mei he Fale Aleá 'ikai ai ha fakamatata ki ai, 'ikai fou he founa na'e fai'akí, 'osi kātoa pē ia hē. Pea 'oku, ko e motu'ipēpē ia Sea na'a ku fakamahino ki he Kosilío pea mo e Vāhenga 'o Tongatapu 1 ki he ngaahi komiti ko e motu'ipēpē ia 'oku ne fua 'a e kona 'o e me'a ko eni pea ke tukuaki'i. Ko e ola ē 'o e lipootí pea 'oku 'i ai leva pea mo e ngaahi ngāue na'e fai 'oku 'osi 'asi pē ia hē, 'ikai ke u toe faka'amu au ia Sea ke fakaikiiki, telia na'a fai ha fetuhuaki holo he kāinga anga 'emau fetāngutu'i he kolo 'eiki ni. Ka 'oku fakahoko 'a e ngāue, 'a ia na'a ku tuku taimi mei he 2021, 2022 ko eni kuo ma'u mai 'a e ola 'o e 'atita ko eni.

Na'e 'osi fakamahino 'i he ako 'a e Fale Aleá na'e fai, 'a e fakalea ko eni 'oku pehē. 'Oku fakahoko 'a e fua fatongia 'o e pa'anga ko eni mei he faka'uhinga 'a e 'Atitá, 'o makatu'unga 'i he ngaahi tu'utu'uni pau kuo 'osi 'omi pē ia, na'e 'omi pē ia 'i he ngaahi naunau 'a e Fale Alea 'i he kamatá. Ki he founa hono fakamole mo hono ngāue'aki 'o e pa'anga ko eni. Ko e me'afua 'a e 'Atitá 'o hangē ko e fakahoha'a na'a ku fai ki he'ene faka'uhingá, 'oku lahilahi ange 'a e me'a na'e 'ikai taau mo e fiema'u 'a e 'Atita. 2021, 2022 konga 'o e 2023, 'i he ta'u fakapa'anga ko eni 'a ia 'oku te'eki ai ke lipooti hono 'atitá, pea kapau leva te mou me'a ki he Lipooti 'o e 'A'ahi Fale Alea 'a Tongatapu 1, 'oku kei tu'u, pea na'e kei pē 'a e kaveinga 'e 'uluaki pē 'a Tongatapu 1.

Ko e 2022 na'a ku fononga 'i he fakama'opo'opo. 'Oku faka'osi'osi atu 'a e fakama'opo'opo. Ko e taha 'o e ola 'o e fakama'opo'opo na'e fai 'e he 'ofisi 'o e Fakafofongá, ko hono to'o 'o e fatongai ngāue'i 'o e pa'anga ko eni mei he kosilío 'o fai fakahangatonu pē ia mei he 'ofisi 'o e Fakafofongá pea pehē ki he tu'unga finemātu'a 'oku ngāue 'i he 'ofisi ko eni, 'o fakahoko hangatonu pē ia mo e kakai 'o e koló pē ko ha ngaahi kulupu, 'o fou he founa ke ofiofi ke tulituli ki he fiema'u pea mo e faka'uhinga ko eni 'a e 'Atitá.

'Oku 'i ai pē 'emau ngaahi fakataha 'amautolu Sea na'e fai, mo e Sea Kosilio pea pehē ki he Kosilio 'oku 'i ai 'a e faingata'a 'ia nautolu 'o makatu'unga he kuo tō kehekehe 'a 'enau hanga ko ia 'o faka'uhinga'i 'a e Tu'utu'uni Ngāue 'a e Fale ni. Pea 'oku kau 'a e motu'a ni ia he faka'amu, ke toe faiange mu'a ha sio 'a e Fale Aleá pē ko e toe 'ave ki he Komiti Pa'angá ki he anga hono ngāue'i, 'o e pa'anga ko eni 'o fakatatau ki he fiema'u 'a e 'Atita.

Taha 'a e ngaahi me'a na'a ku fakamamafa'i lahi ki he vāhengá pea na'e fai kotoa pē ia he 'a'ahi. Me'a na'e me'a 'aki pē ia 'e he 'Eiki Nōpele ko e Sea Fale Alea kimu'a 'o Tongatapu 1, 'o Tongatapú ke mau tokanga ange mu'a 'o 'oua 'e ngāue'aki 'a e pa'anga ko eni 'a e ngaahi ngāue ko e fatongia pē ia 'o e Pule'anga. Hangē ko e tanu hala ...

<004>

Taimi: 1100-1105

Tevita Puloka: ... pea neongo ne ha'u e ngaahi fiema'u ia 'a e vāhenga 'o tautautefito he ngaahi feitu'u ne fu'u kovi 'aupito e halapule'anga ke nau ala 'o ngāue'aki e silini ko eni. Ka na'e fai e fatongia e motu'a ni ko eni 'ou toutou fakamanatu 'a e me'a na'e 'osi me'a 'aki 'e he Fakafofonga Nōpele kia kimautolu ko eni kau Fakafofonga e Kakai.

Ko e toe hoko tatau pē ia 'o a'u ki he ngaahi tokoni 'oku 'omai mei he Hou'eiki Nōpele ko u tui Sea 'oku ke mea'i lelei pē 'a e tokoni na'a ke fai ki he le'o kolo 'a Kolomotu'a 'a ē 'oku mau kei tukutaufetuli holo ke 'omai 'a e fakamatala ko ia he 'oku 'ikai ke 'asi ia hē. Ka 'oku ko e palopalema ia 'oku fe'ao mo e motu'a ni pea a'u leva eni ki he tu'unga 'o e fakamā'opo'opo ko e to'o e ngāue mei he mei he kosilío 'o fakahoko hangatonu pē ia mei he 'ofisi e motu'a ni pea mo e kakai 'o e kolo 'oku nau ō mai 'o fai ha ngāue ma'a e kolo.

Ko e Lipooti 'Atita ia Sea, pea 'oku ou fokotu'u atu 'e au 'oku 'osi mahino 'o kapau 'oku toe 'i ai ha fehu'i ai 'oku 'atā pē ke, ke fai ha fehu'i ki he motu'a ni ki he Lipooti 'Atitá pea ka 'ikai kau hoko atu ā ki he lipooti e 'a'ahi Fale Alea.

Sea Komiti Kakato: 'Oku 'i ai ha fehu'i, Lipooti 'Atita, mālō Fakafofonga Tongatapu 1. 'Eiki Minisitā Fonua mo e Savea me'a mai mo e ...

Fehu'ia aleapau lisi kekelele mo e vāhenga Tongatapu 1

'Eiki Minisitā Fonua: ... Feitu'u na 'Eiki Sea pea 'oku kole pē ki he Kalake ke ki'i fakafoki mu'a ho'o *screen* ki he fika tolu ko eni, ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ki he ki he Fakafofonga fakatatau ki he lekooti ho'omou fakamatala pa'anga ko eni fekau'aki mo e konga kekelele 'i 'Atenisi. Te'eki ke ma'u 'e he motu'a ni ia ha me'a fakakelelele mo ha aleapau mei ho vāhenga. Ko 'eku kole atu ke fakakakato mai mālō.

‘Ikai ko ha lisi kelekele ka ko e totongi pa’anga ki he ngaue’aki e kelekele (*rent*)

Tevita Puloka: Mālō Sea. Ko e taha eni ‘o e ngaahi ngāue pē ko e *project* ‘a e Fakafofonga ko eni kimu’a. Na’e ha’u e ‘Atita ‘o ne faka’asi ‘a eni ko ē ‘oku ‘asi he pa’anga hū atu ‘o ngāue’aki e fo’i lea ko e lisi ‘o e konga kelekele ‘o ‘Atenisi. Ko e konga kelekele eni na’e tu’u ai e fale ngāue fuoloa pē ia ‘o ‘Atenisi, fale ‘enisinia pea na’e ‘ilonga na’e fai e ki’i ngāue monomono ki ai fehangaaki pē mo e Mala’eva’inga Halaano ‘a e mala’e’akapulu.

Na’e hoko atu leva ‘a e ngāue ‘a e motu’a ni mo e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita ‘o toki ‘ilo ‘oku ‘ikai ko ha lisi. Ko e totongi *rent* pē fakamāhina ‘a ia na’e pa’anga ‘e 400 he māhina pea kuo hiki he ‘aho ni ‘o pa’anga ‘e 500 he māhina. Na’e tali pē ia ‘i he fakataha ‘a e kosilio he ko e ngāue na’e ‘osi fai ki he konga ko eni ne ‘osi a’u ia ‘o kilu ‘a e fakamole ko ia. Na’e ‘i ai pē ‘a e ma’u taimi e motu’a ni ‘o fai e pōtalanoa mo e Fakafofonga kimu’a he na’e ‘i ai pē ‘enau miniti fakataha ki he ngāue na’e fai ko ia. Pea na’e hangē ko e natula ‘a e vakai ‘a e motu’a ni he ‘oku te’eki ai ‘osi lelei e langa ia ko ia na’e hangē ha loki ai ‘oku hangē ha ‘ofisi. Pea na’e toe ‘i ai e lau ‘o fokotu’utu’u ko e me’a ki he ngaahi ngāue hū me’akai ‘ai koniteina ‘ave me’akai ki muli ‘i he fa’ahinga ko ē na’a nau fengāue’aki ki he *project* ko ia.

Makatu’unga he fakamole na’e fakahoko ko ia ‘a ia ne ‘osi fakamole ai e pa’anga ‘a e kosilio na’e kei pou pou pē motu’a ni kae pehē ki he kosilio ke kei hoko atu mu’a hono feinga’i ke ngāue’i e konga kelekele ko eni ke ‘aonga. ‘A ia ‘oku meimei ke mau ngāue’aki he ‘aho ni ‘oku sitoka ai e ngaahi naunau kau ai e ngaahi naunau ‘o e *gym*. ‘Oku ‘i ai mo e me’a ‘a e ‘akapulu ai na’e ‘i ai ‘enau koniteina va’e me’alele. ‘Oku kau mo ia hono sitoka a’i ka ko e taha ‘o e ngaahi kaveinga ngāue ‘a e motu’a ni ia ‘i he kamata pē ko e feinga’i ke hoko atu mu’a e ngāue ‘a ia na’e fokotu’utu’u mei he kuohili ke hoko ‘o ‘aonga. Na’e tali lelei kotoa pē ia he kosilio ke ‘oua mu’a ‘e fakafoki ‘a e totongi *rent* ko eni he na’e toe fakafou’ou e aleapau ko iá. He kuo ‘osi fakamole e fu’u pa’anga lahi faka’ulia ka mau feinga ke faka’aonga’i ki ha ngaahi ngāue ‘a e kolo. Pea ‘oku kei fai atu pē ...

<005>

Taimi: 1105 – 1110

Tevita Puloka: ... fokotu’utu’u ‘a e motu’á ni ia ke hoko atu ki ai ‘o hangē ko ení, ko e fokotu’utu’u ‘a e motu’á ni ke ‘aa’i. Pea kapau ‘e kei lava atu he ‘oku ‘i ai e tu’unga mātu’a mei Nu’usila he kau Kolomotu’á ‘oku nau faka’amu ke ‘ai e koniteina me’akai ‘o ‘ave ki muli ki Nu’usila.

‘A ia ko e fokotu’utu’u ‘a e motu’á ni ko hono ‘aa’i ke malu, ‘ave ki ai e ‘u palau ko eni ngaahi me’a’ofa ‘a e koló, ‘a eni ‘oku tu’u pe ia ‘oku nau tuku kotoa pe ‘i he loto mala’e, ‘i he tafā’aki ko eni e Mala’eva’inga Halaano. Ke ‘ave kotoa ‘o tuku ki ai ke ‘aonga ‘a e aleapau ‘oku ngāue ko ení Sea pea pehē ki he konga kelekele ko ení. Ka ‘oku hangē pe ko e me’a ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā, ‘io ‘oku ‘ikai ko e lisi. Kuo ‘osi fakapapu’i ‘oku mau totongi *rent* pe fakamāhina. Mālō Sea

Sea Komiti Kakato: Tongatapu 8 me’a mai

Vaea Taione: Tapu mo e Seá, tapu mo e Palēmia mo e Kapineti ‘o e Falé ni. Tapu ki he Fakafofonga e kau Nōpelé pehē ki hoku kaungā Fakafofongá. Talitali fiefia pea mo Tongatapu 14, mālō e feilaulau mo e ‘ofa fonua, talitali lelei koe he pongipongi ni.

Sea, ‘oku ou tokanga au ia ki he, kapau pe ‘e kole pe ki he Kalaké ke ‘alu hake ki he peesi 22 ke tau lele lele mai ai ki he lau ko eni ‘a e ‘Atitá, ki he vakai ko eni ‘a e ‘Atitá ē. ‘A ia ‘i he peesi 22 ko e vakai ko ē ‘a e ‘Atitá ki he totongi telefoní. ‘Oku lahi ange ‘a e totongi telefoní ia ‘i he vaha’a taimi ko iá ‘i he pa’anga patiseti ko eni na’e vahe atu ko ē ki aí. Na’e ‘ikai ha lēkooti ‘o ha fakamafai’i ke fakalahi ‘a e patiseti ko ení, meí he ma’u mafai totonú. Ko ia ‘oku ‘ikai faipau ‘a e totongi, lahi ange ‘a e fakamole ko ení ki he tu’utu’uní.

‘I he peesi 23 Sea, ko e vakai ko ia ‘a e ‘Atitá hení Sea ko e fakamatala totonu ki he fakamolé ni. Ko e fakamole eni Sea he talitali mo e tauhi ko ia ‘a e kau ‘a’ahí.

Tevita Puloka: Sea ko e ki’i vakai atu ko fe’ia e peesi 23, ‘oku ngata pe ‘a e līpooti ‘atitá he peesi 22.

Tokanga Tongatapu 8 ki he lahi pa’usi’i hono ngāue’aki pa’anga tokoni vāhenga kae ‘ikai fai ha ngāue fakalao ki ai

Vaea Taione: Ko e peesi 20, peesi 20 fakamolemole, peesi 20, ko e ngāue eni e ‘Atitá ko e fakamatala totonu ki he fakamolé ni ko e me’atokoni ia e komiti ‘a e Fakafofonga Fale Alea Mālōlō, Tongatapu 1 ‘i he taimi ‘oku nau fakataha aí. ‘Oku tatau pe mo e taimi ‘o e Fakafofonga lolotongá ko e ma’u me’atokoni eni he *Waterfront*. Ko e fakamolé ni ‘oku ‘ikai faipau ki he tu’utu’uní.

‘I he peesi 21 Sea ‘oku toe pehē mai ‘e he ‘Atitá na’e ‘ikai ha toe fakamatala pe lēkooti ‘e tauhi ke ne fakamatala’i ‘a e ngāue na’e fakahoko’aki ‘a e pa’anga ‘e he polisi fakakolo takitaha. Ko e pa’angá na’e faka’asi mai ‘i ‘olungá Sea na’e *total* ia ki he 27910.

‘I he peesi faka’osí Sea, peesi 22 ko e fakamā’opo’opo ia ‘a e ‘Atitá. ‘Oku ‘ikai ke faipau ki he tu’utu’uni kuo tali ki hono tokanga’i mo ngāue’aki ‘a e pa’anga tokoni faka-Fale Aleá. ‘I he vakai ‘a e ‘Atitá ‘oku ‘ikai ngata pe ‘i he ‘ikai ke faipau ka ‘oku hā mai mo e ngāue hala’aki ‘a e pa’angá ni ki he ngaahi poloseki ‘oku ‘ikai ke a’usia hono taumu’á pea tuku ta’ekakato. ‘Oku ‘ikai maau mo fe’unga mo e ngaahi kupu na’a nau ngāue’aki ‘a e pa’anga tokoní.

‘E Sea ko e lahi ko e 1 – 17 he ngaahi līpooti ko ení ko e me’a tatau pe. Ko e me’a tatau pe Sea, ko e me’a ‘oku tokanga ki ai e motu’á ni, taimi ko ē ‘oku fai ai ko ē kemipeini mo e me’a ko eni ‘a e kau Fakafofongá Sea ko e me’a pe ia ‘oku ‘asi mai, ‘ata kitu’a, taliui, pule lelei. Ko e hā e me’a ‘e fai ki he fá’ahingá ni, kakai ko eni ko eni pe ko e kosilio pe ko e faka’ofisi. Ko e hā e me’a ‘e fai kia nautolu, lahi e kau ngāue pōpula ia Sea meí he pangikē ki he ‘uhila ko e ki’i laumano pe lauafe, ngāue pōpula kae tukutuku pe e ngaahi me’a ko ení.

Ko e hā e me’a ‘e fai ki he kakai ko ení ‘i he to’u Fale Alea ko ení ko e ‘uhingá ko e, ‘i he Falé ni ko u fo’i au ia ‘i he tau’aki ...

<006>

Taimi: 1110-1115

Vaea Taione: ... ‘ai e lelei, ‘ata kitu’a, faitotonu kai pē ke lava e me’a ia ko eni Sea, lava e me’a ia ko eni ia ko ‘eku fehu’i pē ia ‘a’aku, ko e ngaahi ‘Atita katoa ko eni mei he 1 ki he 17 Sea tatau katoa pē Sea ke ‘amanaki mai e kakai ‘io ko e fu’u to’u Fale Alea ko eni tōtōatu hono

fu'u kau Fakafofonga ko e me'a eni 'oku iku ki ai ē, ko e fakahā mai ia he pa'anga vāhenga 'oku 'omai ki he kau Fakafofonga ke nau hanga 'o tokanga'i.

Kapau 'oku ki he motu'a ni ia Sea, anga pē 'eku fakakaukau 'oku fepaki hono 'omai ha Pa'anga Faka-Fale Alea ia ki ha Fakafofonga 'oku fepaki ia 'oku *defeat* ia e *purpose* 'o e tokotaha Fale Alea ke ha'u ia 'o toe ala ha silini. Kaikehe ko e silini pē kuo 'osi fai mai mei mu'a loto pē ia 'a e Fale 'ni, ka 'oku totonu pē ke 'oange ha *option* ia ki he tokotaha Fale Alea Sea, pē ko e pa'anga 'e 100 pē ko e pa'anga 'e 1000 pē 100000, 10000 'e 'ave ki he Fakafofonga 'e fiefia pē kakai ia ai te nau kei tukuaki'i pē 'a e Fakafofonga Sea. Pea 'oange ha *option* 'a e Fakafofonga pē te ne 'ave silini ki he tafa'aki 'e taha 'o e Pule'anga' ke nau hanga 'o tufa 'o fai 'a e me'a ko eni 'o fai pē he founga kolé pē fili pe ia pe te ne hoko atu e ngāue ko eni Sea, 'uhingā ko e pa'anga mole ko eni 'oku fu'u lahi 'au' aupito ia ke hoko atu e pa'anga ko eni Sea. Ko 'eku fehu'i ia, ko e hā e me'a 'e fai ki he me'a ko 'eni, mālō.

Ngāue 'a Tongatapu 1 ke maau ange ngaahi me'a fakapa'anga ke fenapasi mo e fiema'u 'atita

Tevita Puloka: Sea, te u ki'i tali atu pē 'a e me'a ko ē na'e tokanga mai ki ai 'a Tongatapu 8, pea ko u fakamālō lahi 'aupito ki hono 'ohaké he na'a mau 'osi fakatonutonu mai he 'ofisí ki heni fekau'aki mo ha pa'anga talitali mo e tauhi e kakai 'a ia ne 'asi he tēpile ko eni peesi 20/614. Pea ko e fakamole 'a e motu'á ni na'e fai ki he me'a ko eni, na'a ku 'uluaki totongi ia 'e au. Pea 'osi ko iá pea toki fai mai 'eku tohi kole 'o ngaue'aki 'a e seniti *entertainment* pē ko eni 'a eni 'oku *entitle* ki ai tautolu 'a e kau Fakafofonga. Na'e 'osi fakamahino pe mei he matāpule pule tauhi pa'anga 'a e Fale Alea ka na'e 'osi ngāue pē homau 'ofisi 'o fakahoko 'a e me'a ko ia.

Ko u tui mahalo 'oku mahino 'aupito ange 'a e me'a ko ia pea hangē ko e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'asi 'i he lipooti 'atitā ko ení, 'oku ou tui Sea, 'oku mo'oni 'aupito e me'a 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga Tongatapu 8 ia 'o hangē pē ko e fakahoha'a na'a ku 'osi fakahoko atu ki mu'a 'a e mahu'inga ke to e fai ha sio 'a e Fale 'ni mo femāhino'aki pea mo e Potungāue 'Atitā he 'oku 'i ai e ngaahi me'a ia 'i he lipooti ko eni mo e ngaahi ngāue 'oku fai 'oku 'ikai ke fiemālie ki ai 'a e Kōsilió ia pea pehē ki he ngaahi kulupu pē 'i Tongatapu 1.

Ka ko hono 'uhinga na'e fai ai 'a e liliu 'e he motu'á ni 'i he founga fakamā'opo'opó ki he founga ko eni 'oku mau ngāue'aki 'a e pa'anga ko eni mei he kamata'anga 'o e ta'u fakapa'anga ko ení ko e feinga ke fakasi'isi'i mo feinga ke 'oua na'a hoko 'a e palopalema ko eni. Pea kuo nau a'u 'o nau hanu 'i he *paperwork* ko ē 'oku ngaue'aki 'e he nau ngāue'aki ha kulupu pea talaatu e ngaahi me'a ke fai. Ko u tui mou mea'i kotoa pē 'etau tēpile ko eni na'e 'osi tufa mai pē kiate kিতautolu ki he anga e founga hono ngāue'aki 'a e silini, 'a e founga ko eni tau pehē ko e ngaahi founga *project* makehe 'oku fakahoko, 'a e ngaahi tēpile 'oku 'alu, tuhu 'a e fo'i tao ko 'ee ki hē pea 'alu 'osi e *process* ko ia ha'u 'o 'ai.

Pea 'oku 'i ai e fā'ahinga 'oku nau fo'i kinautolu 'i he ō ange 'o fai e me'a ko ia mo tala 'oku lahi e ngāue'aki ka ko e taha ia fatongia 'a e 'ofisi e motu'a ni ko hono feinga ke fakamahino pea tokoni ke faingamālie 'a e me'a ko ia. Ko 'emau kosilió 'oku si'isi'i 'enau toe fakatahá. Ko e ha'u pē ha kulupu 'oku ngāue ki ai e 'ofisí ni, he taimi tatau 'oku 'i ai 'a e kau taki mei he vāhenga 'e 10. Ko e toe talanoa lōloa hono kumi, fakafonu e foomú mahino e ngāue ke fai toki kole atu ki he taki ke toki me'a mai 'o ha'u 'o *sign* ke tali 'a e ngāue 'a e kulupu he vāhenga ko ia. 'A ia ko 'emau tulituli eni pea kuo a'u 'o mau kole 'a e tokotaha 'atita na'e ngāue he

‘atitá ke tokoni mai ki he ongo tu’unga finemātu’a ‘oku ngāue he ‘ofisi ke sio ka ai ha taimi ‘oku toe foki mai ai ‘a e ‘atitá pea mahino ‘oku fakahoko totonu ‘o fakatatau ki he’enua fiema’u. Ko e ...

<007>

Taimi: 1115-1120

Tevita Puloka: ... le’o koló ‘osi mahino ia na’a mau fāinga pē mo e le’o koló ‘o a’u ki he tu’unga na’a ku hanga ‘o puke siliní kae ‘oua ke nau fakakakato mai ‘a e ngaahi fiema’u ko ení. Pea na’e lava ia, ‘i ai ‘enua komiti pea ‘oku nau, mau lava ‘o fengāue’aki lelei ‘i he taimi ni. Ko e fakamā’opo’opo ia ko ē ‘oku ‘uhinga ki ai ‘eku lipooti Fale Alea ‘a’ahí ko e feinga, kau eni ‘a e anga e founga fakahoko ngāue ko eni ‘o e pa’anga Fale Aleá ‘i he fakamā’opo’opo ko iá mo feinga’i ke maau angé. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Toe ‘i ai ha fehu’i ka tau hoko atu? ‘Io, ‘Eua 11.

Tokanga ‘Eua 11 ki he ‘ikai maau hono tauhi ngaahi pepa fakapa’anga ‘a ia ‘oku tokanga ki ai ‘atita

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea. Ko e me’a pē eni ‘oku ou tokanga ki ai ‘oku ‘ohake he lipooti ko ení hangē ko ‘eku kamata fakahoha’a ‘anenaí ‘oku hā mai ‘i he’ene lisí pe ko e founga ia na’e fakahoko ‘aki kimu’a. Ko e taimi pē ‘oku ‘ave ai ki he ngaahi komiti fakakoló pea ‘oku ou tui ko e kakano ‘ene lipootí ‘oku fekau’aki mo e fo’i tefito’i me’a ko iá. ‘A ia ‘oku ou ‘oatu ki he ngaahi komiti fakakolo ‘a e pa’anga, pea ko e taimi ko ē ‘oku fekau ai ko ē ke nau taliui mai ki hono ngāue’aki pea ko e taimi ia ‘oku hoko ai ko ē e palopalema ‘oku tokanga ki ai ‘a e ‘Atitá.

Ko e me’a pē eni ‘oku ou, ‘oku ou to’o hake ‘i he lipooti ‘a e Fakafofongá ‘a ia ko e ‘ikai ke tauhi ‘a e ngaahi pepá ke kakato. Ka ‘oku ou fanongo ki he’ene talanoá pea ‘oku sīsīpinga tatau ia mo e tu’utu’uni ko ē na’a ku fai ‘e au ki hoku vahengá, ko hono fakafoki mai ‘o e fakahoko ko ē ‘o e ngāué ke fai pē ‘e he ‘ofisí mo e ngaahi sino tatau pe ia. Ke taimi ko ē ‘oku nau fiema’u ai ha me’á pea nau ō nautolu ‘o ‘omai ‘a e pepa ko ē ‘oku fiema’ú, ‘a ia ko e me’a ko eni ‘oku ‘uhinga ki ai e ‘Atitá ...

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga.

Taniela Fusimālohi: Ko e ngaahi *receipt*.

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga he ‘ikai ke u toe tali ho fakamalanga ko ē ko e ako pe ko e toe ‘ai ho’o founga. Fai mo ke tau ki he peesí he ‘oku ki’i fakahela kiate au he taimi ni ‘a e felea’akí.

Taniela Fusimālohi: Ko ia.

Sea Komiti Kakato: Fē peesi te ke me’a aí.

Taniela Fusimālohi: Ka ko ‘eku fehu’i atu ki he Fakafofongá ‘i he fo’i me’a ko ē kuo ne fai ko eni ko hono liliu e foungá, ko e hā ‘a e ola ko ē ‘oku ma’u aí pe ‘oku maau ange ai ‘a e ngāué ...

Sea Komiti Kakato: ‘E ...

Taniela Fusimālohi: Kapau leva ko iá pea tau liliu leva ...

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga.

Taniela Fusimālohi: ‘A e Tu’utu’uni ki ai.

Sea Komiti Kakato: ‘Eua 11 mo Tongatapu 1, te u ‘oatu pē fakakaukau ko ení pea mo me’a ki ai. Tuku e founa ko iá ke toki ‘omai ‘i he lipooti hoko ‘Atita ‘a e Fakafofongá. Fai mo ke me’a mai ki he peesi pea ko u kole atu ke ‘oua te mo toe fokotu’utu’u ngāue pe toe ‘ai *lecture* pe ko e hā, fa’ahinga ‘ai saati hetau lipootí. Fai mo mo foki mai ka tau ‘unu.

Taniela Fusimālohi: ‘Io Sea, ko e ‘alu pē ki he peesi 23.

Sea Komiti Kakato: Sai ange ia. 23.

Tevita Puloka: ‘Oku kei ngata pē he peesi 22 e lipootí.

Taniela Fusimālohi: 22 kātaki. He koe’uhí Sea ‘oku tali he ‘Atitá ia ‘a e founá, ko ‘eku poiní ia. Ka ko e ‘uhinga ‘eku fehu’i ki aí pe ‘oku, he ko u ‘ohovalé ‘i he ‘ai lipooti ko ení mo e me’a na’e fai ia ‘e he Fakafofonga mālōlō kimu’á. Ka ‘oku ‘alu atu ‘o fai e fakakaukau fakapotopoto na’a hoko atu ‘a e palopalema tatau ka ko ē ‘oku ne, pea ‘oku tali ia he ‘Atitá he ‘oku tali ia he ‘ū lipootí ‘a e founa ko ē ke fai ‘e he ‘ofisí pea ō e ‘ū komití ia ‘o ‘omai ‘enau pepá pea faile ia he ‘ofisí kae ‘ikai ke faile he ngaahi komití. Taimi ko ē ‘oku ‘alu atu ai ‘a e ‘Atitá ‘oku mau pē he ‘ofisí pea fai ‘aki e ‘Atitá.

Tevita Puloka: Ko ia kotoa Sea. Ko e ‘uhinga ia ne fai ai e fakamā’opo’opó ‘o fai e liliu ‘a e, ‘o e founa ko ení. ‘Oku ou tui pē Sea ‘oku mou mea’i pē pea mou mea’i kau Fakafofonga ...

Sea Komiti Kakato: Fē, ko fē peesi ‘i heni ‘oku ‘asi ai ho’o liliu ‘a e founa ko iá? Fē peesi ‘i he ‘atita ko ení ‘oku ‘asi ai ho’o liliu e founa. Ko e ‘atitá ‘oku ‘osi ‘i ai pē ‘a e me’afua te nau ngāue’aki. Kapau te mou me’a hifo ki he me’a na’e me’a ki ai e Fakafofonga 8, ko e taha, fika 5 pe ko e fika 6, *hospitality* talitali kakai.

‘Alu hifo kotoa ‘o a’u ki he vakai e ‘Atitá ki he *Waterfront* ki he falekai ko iá fekau’aki pea mo e ‘ū fakataha mo e kai na’e fai ka ‘oku ‘ikai ke totonu ke ngāue’aki e founa ko iá. Fē leva ho’o founa e Feitu’u na ‘oku ke pehē ‘oku ke liliu, ‘oku ‘ikai ke ‘asi ia heni.

Kapau leva ‘oku ‘i ai ha’o founa, tali ki he ‘Atita hokó ke tau toki me’a ki ai e Falé ni ‘a e ‘eikí he ka ‘ikai ‘e tohoaki ‘etau ngāué. Ke me’a hifo ko e fu’u ‘atita ē ‘e 17. Mou fu’u lipooti ‘e 17 ka ko u fiema’u ke tau ‘unu mu’a ‘etau ngāué, nofo ‘i he feme’a’akí ‘i ho’o ‘atitá pē.

Liliu ki he founa ngāue ‘a e ‘Ofisi Vahenga Tongatapu 1 ke tulitulifua ki he fiema’u e ‘atita

Tevita Puloka: Sea na'e 'osi mahino 'a e fakatonutonu ia na'a ku fai 'e au ko eni ki he me'a ko eni fekau'aki mo e kaí pea ko u tui 'oku 'osi, 'oku 'osi mei, na'e 'ilo pē ki ai 'a e, nau fetu'utaki ...

<001>

Taimi: 1120-1125

Tevita Puloka: ... mai pē ki he tokotaha ko eni Pule Pa'anga 'a e Falé, ka 'oku hangē ko e fakahoha'a 'oku 'ikai ke u ko 'eku fokotu'u atu 'a'aku heni ke liliu 'a e founa ia 'a e 'atita, ko mautolu 'oku liliu, kuo to'o 'a e ngāue ia mei he kōsilio 'o 'omai 'o fakahoko hangatonu pē 'i he 'Ofisi 'o e Fakafofonga. Ko e feinga ke tulituli ki he fiema'u ko ē 'a e 'atitá 'o hangē pē ko e me'a na'a ku fakahoha'a 'anenai na'e fai 'etau ako, pea na'e 'asi ai 'oku fakahoko 'a e fatongia ko eni 'o fakatatau ki he faka'uhinga 'a e 'atita. 'Oku 'i ai pē mo 'emau tu'unga mātu'a 'a e koló ia 'oku 'i ai pē mo 'enau 'ilo pehē 'oku nau toe fa'a fehu'ia mai 'enautolu 'a e founa 'a e 'atitá.

Ka ko e liliu ko eni 'oku fai ia 'e he motu'a ni mo e founa ko eni 'oku ngāue'aki, 'oku lolotonga ngāue'aki 'e Tongatapu 1, ko e feinga ke tulituli ke fai ha femahino'aki mo e 'atitá, kae pehē ki he Tauhi Pa'anga Pule 'a e Fale Alea ni Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Ka u 'oatu pē ki'i fehu'i ki he Feitu'u na ē, kapau te ke me'a hifo ki he peesi 20, peesi 20 'i he peesi pē ko eni 'o fekau'aki mo e talitali kakai, 20/21 'ikai ha patiseti, ka na'e totongi 'a e 1 afe 3 ngeau mā poini 40, 2021 ia, a'u mai leva ki he 21/22 'a ia ko e Feitu'u na ia na'e 'ikai ke 'i ai ha patiseti, ka na'e totongi 'a e 614.

Tevita Puloka: Te u 'oatu 'eku tali. 'Io 'oku hala ia, na'e 'i ai 'a e patiseti ia ki ai, he na'e to'o, na'e 'ikai pē ko e 614 ko ē 'a e motu'a ni na'e 'ikai pē to'o ia ha pa'anga 'a e kōsilio, pa'anga na'e 'omai 'i he pa'anga ko eni 'a e kau Fakafofonga, *entertainment* ko eni 'a ia 'oku 'osi mahino pē 'oku kau 'i he pa'anga 'a e Fakafofongá, ko e *refund* 'o e silini, ki he Fakafofonga he ko ia ia na'a ne totongi 'a e 614, ki he falekai, pea toki fai leva 'a e tohi kole mai pē ko eni 'a ia ko e founa anga maheni pē ia 'oku fai ai 'a e femahino'aki pea mo e PulePa'anga 'o e Fale Alea.

Sea Komiti Kakato: Mahino ia. Mālō Fakafofonga 'o Tongatapu 1. Toe 'i ai ha fehu'i? 'i ai ha pou pou ki he Lipooti 'Atita ko eni, fokotu'u pea pou pou ... 'io 'Eiki Nōpele 'Eua, me'a mai.

Tokanga hā e ngāue Fale Alea ki he ngaahi lipooti 'oku 'ikai faipau & ngāue hala'aki pa'anga tokoni fakavāhenga

Lord Nuku: Tapu pē pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato.

'Eiki Sea ko 'eku fie lave pē 'aku ia ki he 4.3 ko eni ko ē fakamā'opo'opo ko ē ko ē 'a eni ko ē 'a e 'atita, 'a ē, 'a eni ko ē ko 'ene 'asi ko ē 'oku 'ikai faipau 'a e tu'utu'uni kuo tali ke tokanga'i mo ngāue'aki 'a e pa'anga tokoni 'a e Fale Alea, 'a ia 'oku hanga 'e he 'atita 'o 'omai 'a e fō'i 'uhinga ai. Ko e me'a ko ē hono 2, 'oku 'ikai ngata pē 'i he 'ikai faipau ka 'oku hā mai 'oku ngāue hala 'aki.

Ko e fo'i me'a 'oku fai ki ai 'a e tokangá 'Eiki Sea, 'uhí 'oku hanga 'e he 'atita 'o 'omai heni 'a e fakamatala mahino ki he tu'unga ko eni ko ē 'oku, 'a eni ko ē 'i he'ene 'atita 'oku faí. Ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e tokanga, pē ko e hā 'a e me'a 'a e Fale Alea 'oku fai ki ai Sea. 'Oku 'i ai 'a e 'u me'a ia 'Eiki Sea 'oku fai ki ai 'a e fehu'i ka ko e 'uhinga ko 'eku fie lave pē 'aku ia ko e fakama'opo'opo ē 'oku talamai 'oku faihala, pea na'e 'ikai ke faipau. 'Osi mahino 'a e 'u fika ko ē na'a ke me'a mai 'aki 'e koe ia 'oku fetō'aki kehekehe, ka ko e hangē ko eni ko e toki 'osi ni pē eni ho'o me'a mai, ke pou pou ke tau tali 'a e 'atita, ka ko 'eku fehu'i atu pē ia 'a'aku, ki ha fakama'opo'opo ko ē 'oku 'omai, pea mo e 'u fika ko ena ko ē na'a ke me'a mai 'akí Sea.

Ko e anga pē ia 'a e fehu'i, 'oku 'i ai 'a e 'u me'a ia 'oku faka'amu ke fehu'i, pea 'oatu pē fo'i fehu'i 'e taha ai. Ko 'eku lave'i ko ē ki he pa'anga faka-vāhengá, 'oku pau ke 'ave 'a 'emau me'a ke makatu'unga hono to'o mai 'aki 'a e silini. 'Oku ou tui 'oku mea'i pe 'e he Feitu'u na ke 'ave 'aki ki ha tokoni pē ko ha fa'ahinga founa. Konga kimu'a ko eni 'a e fakamatala ko eni 'Eiki Sea 'a ē ko ē 'oku kau ai 'a e fakama'opo'opo ko eni, fo'i hangatonu pē 'a e pa'anga ia 'o fakahū ki he pangikē, pea toki fai leva 'a e vahevahe mei ai 'a e kosilió pea mo e Fakafofonga. Ko 'eku ...

<002>

Taimi: 1125-1130

Lord Nuku: ...fehu'i pe ko e Tu'utu'uni Ngāue ia ki he pa'anga ko eni, 'a eni ko eni 'oku fakama'opo'opo maí Sea ko e fehu'i pe ia.

Lord Fakafanua: Sea tapu ki he Feitu'u na.

Sea Komiti Kakato: 'Io me'a mai.

Fe'unga mo e \$500.00 patiseti me'atokoni pe talitali kakai kau Memipa

Lord Fakafanua: Mo e Hou'eiki Mēmipa. 'Uluaki pe 'i he peesi fika 20 hangē ko e me'a ko ē 'oku me'a mai ki ai 'a e Hou'eiki Fakafofonga. 'Oku 'i ai 'a e patiseti me'atokoni pe ko e talitali *hospitality* 'a e kau Fakafofonga takitaha 'oku 'i he 500 he māhina. 'I he'ene pehē ko e pa'anga ia 'e 6000 'i he ta'u. 'A ia 'oku 'ikai ke fu'u hā lelei mai e 'uhinga 'oku hā mai he lipooti 'oku 'ikai ha patiseti koe'uhī 'oku 'i ai e patiseti ko e 500 he māhina. Ka ko u tui ko e me'a ko ia ke toki fakama'ala'ala he 'Atita 'i ha fakafoki e lipooti ko eni ki ai ke fakama'ala'ala mai angé 'uhinga 'oku hā mai he'ene lipooti e 'ikai ha patiseti he 'oku mea'i pe he kau Fakafofonga 'oku 'i ai e patiseti pehē 'oku 'i he 500 he māhina. Pea ko hono fakalukufua ko e 6000 he ta'u pea 'oku tō loto pe 'a e fakamole ko eni 'i he 6000 he ta'u.

'I kai ha fokotu'u mei he Lipooti 'Atita ki ha ngāue makehe ke fakahoko

Ko e me'a pe 'e taha Sea 'i he peesi fika 22 hangē ko e fakamā'opo'opo ko eni 'oku hā mai ki ai 'a e lipooti na'e 'i ai 'a e tokanga makehe 'a e Fakafofonga Tongatapu 8 pea ko eni 'oku

‘ohake he ‘Eiki Nōpele ‘Eua. Ki hono fakamā’opo’opo ko ē e lipooti mo hono fakalukufua ko hono ma’u ko eni he ‘Atita ‘oku ‘ikai faipau ‘a e Vāhenga Fili 1 ki he ngaahi tu’utu’uni ngāue ki he pa’anga tokoni ko eni pea pehē foki ki hono ngāue hala’aki ‘o e pa’anga. ‘A ia ko hono fakapālangi na’e *non comply* ki he ngaahi tu’utu’uni. Pea ko hono fakamole ko eni ‘o e pa’anga na’e *misappropriate*.

‘I he ngaahi makatu’unga ko ē e ngāue ko eni ‘a e ‘Atita pea mo e ‘ofisi. ‘Oku ‘i ai pe taimi ‘oku hā ai he lipooti ‘i he fokotu’u ko eni he ‘Atita ke fai ha ngāue makehe ke ‘ave ngāue ko eni ki he ma’u mafai ke fai hano faka’ilo pe ko hono fakatotolo, ka ‘oku hā mahino pe he lipooti ko eni ‘oku ‘ikai ha fokotu’utu’u pehē ‘Atita.

‘I he’ene pehē neongo ‘oku ‘i ai e mafai ‘a e Hou’eiki Mēmipa e Fale ke fai ha’anau tu’utu’uni makehe ki he ngāue ko eni, ka ‘oku hangē eni ha fakatokanga ‘a e ‘Atita ke fai ha ngāue makehe ‘a e Fakafofonga ke fakafoki mai ‘a hono ngāue hala’aki e pa’anga pehē foki ki he ‘ikai faipau ki he ngaahi tu’utu’uni ki he tu’utu’uni e Fale ‘i he ta’u fakapa’anga fo’ou ‘o hangē ko eni ‘oku me’a mai e Fakafofonga Tongatapu 1 kuo ne fakafoki mai ‘e ia ‘a hono ngāue’aki e pa’anga he kosilió ‘o pule’i hangatonu atu pe mei he’ene ‘ofisi koe’uhī ‘e malava ‘ene ‘ofisi ‘o muimui ki he ngaahi tu’utu’uni e Fale Alea mo faipau ‘a e hā ia ‘i he lipooti hoko mai ko eni ‘a e ‘Atita ‘o kapau ‘oku pehē ‘oku ‘i ai ha liliu mo’oni ke ‘oua ‘e toe hoko ha ngāue hala’aki e pa’anga pea mo ha ‘ikai faipau ‘a hono fakamole e pa’anga ki he tu’utu’uni.

Ka neongo ia ‘oku ‘i ai pe mafai e Fale ke fai ha’anau ngāue makehe ki he ngaahi me’a ko eni ‘oku ‘ohake he ‘Atita ka ko e hangē ko ē ko e ngaahi lipooti kuohili ‘oku ‘i ai pe taimi ‘oku tu’utu’uni mai e ‘Atita ‘o fokotu’u mai ke fai ha ngāue makehe, ka ‘oku ‘ikai ha fokotu’u pehē he lipooti ko eni Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Nōpele Fika 2 ‘o Ha’apai.

Tevita Puloka: Mālō Sea ko u tui ai ne ‘osi mahino ko ē na’e fai pe femahino’aki ia mo e ‘Atita ki he ngaahi *project* ko ia ‘a ia ‘oku ‘asi pe ia he peesi 7 mo e peesi 8. Ka ‘oku hangē ko e laú ‘oku mau tu’u pe Sea ‘o hanga kimu’a mo fononga ki ai ‘a e ngāue ‘a Tongatapu 1 pea hangē ko e *project* ko ē na’e ‘asi he peesi 7 mo e peesi 8 ‘a eni ‘oku kei fai ai ko eni ‘a hono feinga’i ke ngāue’i ‘a e ‘api ko iá ke hoko ‘o ‘aonga.

Ko e taha foki e ngaahi me’a he na’a mau ui ‘a e motu’a ni ‘a e Pule ‘Atita ‘o me’a ange ‘o fakataha pea mo e kosilió ‘i he taha ‘o e ngaahi feinga ‘a e motu’a ni ke fai ha femahino’aki ke ki’i saisai ‘a e lipooti ko eni. Na’e ‘uluaki fai e lipooti ia he’eku kole ‘e au pea na’e ‘omai e *draft* ‘enau lipooti ‘o e kongā ‘i he vaha’a taimi ko eni ‘o e Fakafofonga na’e toki ‘osi. Pea na’e taha ‘a e ngaahi me’a na’e tokanga ki ai na’e tala fakatātā ki ai ‘a e Pule ‘Atita ‘o pehē ni. Na’e ‘asi mai na’e ‘i ai ‘a ho’omou ‘ai kelekele. Ko e tu’unga finemātu’a, ‘a ia ko e taha ‘o e ngaahi vaivai ‘o e ngāue na’e fa’a fakahokó ko e ‘ikai ke muimui’i pe na’e fakahoko koā e ngāue ko ia. Ko e taha ia e ngaahi ngāue ‘i hono ‘omai ...

<007>

Taimi: 1130-1135

Tevita Puloka : ... ko ē ki he ‘ofisi ni, ‘o toki ‘ilo ia na’e ‘i ai ‘a e totongi kelekele ‘a e kulupu hou’eiki fafine ‘o Tongatapu pea mahalo lahi ‘enau femou’ekina ‘o ‘ikai ke tiliva mai e kelekelé ia. Na’e toki ngāue ‘a e motu’a ni ia mo e ‘ofisi ‘o feinga’i ‘o fetu’utaki ki he kautaha ko iá, ke ‘omai e kelekele ‘a e hou’eiki fafine na’e fai’aki ‘enau ngāue. Ka ko e taha ia ‘o e ngaahi

me'a 'oku feinga ki ai 'a e 'ofisi ni, ko hono muimui'i ha *project* pē ko e tanu ke fakahoko 'oku mau lolotonga fakahokó ko hono muimui'i 'o e ngaahi *project* ko ia 'oku fakamole ki ai 'a e silini ko eni pea lava ke 'i ai hano lipooti, pea a'u 'o tāpuni kuo lava 'a e ngaahi *project* ko ia. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Nōpele 'Eua.

Lord Nuku : 'Oku faka'ofu'ofa 'aupito pē 'a e fakamatalá ia Sea, ka ko e me'a ko ia na'a ku fehu'i ko ia 'anenai, 'i he 2020 na'e fakahū 'a e pa'anga 'e 50000 ki he pangikē. 2021/22 na'e fakahū 'a e 300000 ki he pangikē. Ka ko e 'uhinga ko ē 'a'akú mei he fo'i vaha'a ko ē 'o e pangikē, mei he pa'anga ko iá mei he Fale Aleá ki he pangikē, he koe'uhi 'oku 'i ai e taimi lahi 'oku mau fa'a feinga ke kole ke 'omai ha silini. Pea 'oku talamai 'e ia ke 'oange *detail* ange ko e silini 'oku 'alu ki fē mo e hā hono founga, ka ko e 'uhinga ko ia 'oku fai ai 'a e fehu'i, he 'oku tu'u mai ia he fakamatala ko ení, na'e, meimei 'alu fakalūkufua pē 'a e pā'anga ia. 'Uhingá ko e me'a ko ē 'oku fakahoko mai, ko e 'uhinga ia ko ē e fehu'i ki ai 'Eiki Sea. Ki hono 'ave e silini 'ikai ke 'i ai ha fakamatala ia ki ai hono 'uhingá Sea.

'A ia 'e 'ave ia ki hē pea toki vahevahe leva ia 'e he Kosilío pea mo e Fakafofongá 'o ngāue'aki 'e he vāhenga e kosilio. Ka ko e pa'anga ko u tui 'oku pule 'aupito pē ki ai 'a e Fakafofonga. Ka ko e 'uhinga 'o e fehu'i ko hono 'ave hangatonu ko ē ki he pangikē 'a ia 'oku 'asi mai ko ē ko ē 'i he fakamatala ko eni Sea. ta'e'i ai ha 'u 'uhinga makatu'unga ai Sea, 'o fakatatau ki he me'a ko eni ko ē 'oku mau.. He 'oku mau 'inasi pē mo kimautolu he pa'anga tatau ka 'oku 'ikai ke lava 'a e silini ia ke to'o mai pē hē 'o fakahū. Ka ko e 'eku 'uhinga pē 'aku ia ko u tui ko e kongā lahi ia 'a e fakamatala ko ē 'oku 'omai ko ē ko ē 'e he 'Atitá Sea. Ko e fehu'i atu pē ki he Feitu'ú na. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Tongatapu 1.

‘UHINGA KI HE LILIU ‘E TONGATAPU 1 FOUNGA NGĀUE KI HE PA’ANGA VAHENGA

Tevita Puloka : Hangē pē ko e fakahoha'a na'a ku fakahokó Sea ko e 'uhinga ia na'a ku fai ai 'a e liliu ko eni 'a e fokotu'utu'u ko eni 'oku fai 'e he motu'a ni. 'A ia ko e 'osi ia 'a e ta'u 'e 2 pea 'oku te ongo'i 'o makatu'unga pē he ngaahi lipooti 'atita, pea anga mo e founga fakahoko ngāue. 'Oku 'ikai foki ko ha me'a faingofua ke tu'u atu pē motu'a Fakafofonga fo'ou 'o Tongatapu 1 'o ne fulihi 'a e founga ngāue na'e fakahoko kimu'á. Ka 'i he taimi tatau kuo te si'i fengāue'aki mo e kakai, ko e kakai ngāue pē 'o e koló, pea 'i he taimi tatau 'o hangē ko e Fakafofonga na'e kimu'á 'a ia 'oku 'asi pē mo ia he lipooti ko eni. Ka na'a te kei fononga mai pē ai, pea ko eni kuo a'u eni ki he taimi ko u pehē kuo fe'unga kuo taimi atu ā ke te ala atu 'o to'o mai 'a e fatongia ko ia. 'O a'u 'a e liliu ko eni 'o liliu mo e 'akauni ko ē 'oku 'ave ki ai e silini 'o hangē ko e me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga 'Eiki Nōpele 'o 'Eua. Ke fai hono tokanga'i makehe pea lēkooti e me'a kotoa 'a e hū atu mo e hū mai ke mahino.

Mahino 'aupito pē foki ko e pa'anga ko iá 'oku 'i ai pē mo e ngaahi toe halanga pa'anga kehe 'a Tongatapu 1 'oku 'alu ki ai, ka ko e lipooti ko eni 'oku mahino ko e lipooti pē ia 'o e pa'anga mei he Fale Alea 'a ia 'oku nofo pē ai 'a 'enau lipooti. Ko e 'uhinga ia Sea mālō.

Pāloti ‘o tali Lipooti ‘Atita ma’a e Vahenga Tongatapu 1

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Fokotu’u pea pou pou ko ia ‘oku loto ke tali ‘a e Lipooti ‘Atita ko eni fakahā loto mai hiki ho nima...

<004>

Taimi: 1135-1140

Kalake Tēpile: ... Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila moe Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Mo’ale ‘Otonuku, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, ‘Eiki Minisitā ‘o e MEIDECC, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Dulcie Elaine Tei. Loto ki ai e toko 13.

Sea Komiti Kakato: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto mai fakahā he founa tatau hiki nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

Lipooti ‘Atita Vahenga Fili Tongatapu 2

Sea Komiti Kakato: Hoko Lipooti ‘Atita Tongatapu 2.

Tevita Puloka: Te u hoko atu ai pē ‘eku Lipooti ‘A’ahi Sea? ‘A’ahi Fale Alea?

Sea Komiti Kakato: Fēfē ke ke ki’i mālōlō pē ka tau he ē.

Tevita Puloka: Sai pē Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Ki’i mālōlō e Feitu'u na ka tau hoko atu he Lipooti ‘Atita Fakafongā.

Ko ‘etau ‘asenita foki ia 5.1. ‘E ‘osi pē ko ia pea tau foki ki he 5.2, 5.3 ka ‘oku malava pē ke tau ‘alu ki he 5.2, 5.3 ka ko u tui ke tau hoko atu mu’a ‘a e me’a ia ‘a e ‘Atita. Tongatapu 2, Hou’eiki mou ‘osi me’a moutolu ki he Lipooti ‘Atita ko eni. ‘I ai ha taha ‘oku ‘i ai ha’ane fehu’i ki he Lipooti ‘Atita ko eni? ‘I ai ha pou pou?

Fokotu’u ke tali Lipooti ‘Atita ki he Pa’anga Tokoni Fakavāhenga Tongatapu 2

'Eiki Palēmia: Ko u pou pou atu au Sea ki he fokotu’u ‘anenai ke tau tali, he ko e ‘uhingá kuo ‘osi tali he ‘Atita e ‘ū lipooti ko eni ke fakatokanga’i pē ā kae toki ‘ohake ha me’a he ‘oku pau hangē ko ho’o me’a kapau ‘oku ‘i ai ha me’a makehe ki ai. Kae tali ia hē ka tau ‘alu ki he ‘ū Lipooti Fakavāhenga, mālō.

Pāloti ‘o tali Lipooti ‘Atita fekau’aki mo e Pa’anga Vahenga Tongatapu 2

Sea Komiti Kakato: Fokotu’u pea pou pou ko ia ‘oku loto ke tali ‘a e Lipooti ‘Atita fekau’aki pea mo Tongatapu 2 fakahā loto ki ai hiki e nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila moe Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Mo’ale ‘Otonuku, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Vaea Taione, Dulcie Elaine Tei. Loto ki ai e toko 16.

Sea Komiti Kakato: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai fakahā mai founa tatau hiki e nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Tongatapu 3. Hou’eiki, ‘io ko ia ‘oku loto ke tali e Lipooti e Tongatapu 3 ‘Atita fakahā loto ki ai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila moe Langi Fasi.

Fokotu’u pea pou pou’i ke tali fakalukufua Lipooti ‘Atita fekau’aki mo e Pa’anga Vahenga

Lord Nuku: Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘Io me’a mai ...

Lord Nuku: Ko ‘eku fokotu’u atu ‘a’aku Sea tau tali kātoa ā ‘e tautolu e 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ki he me’á he koe’uhí kuo tau ‘osi tali ‘e tautolu e Fakamatala ‘Atita.

Sea Komiti Kakato: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki ai? (*pou pou*)

Taniela Fusimālohi: Sea kātaki toe ki’i ‘ai hake pē Lipooti ‘a ‘Eua ke fai ha ki’i fakamalanga ai.

Sea Komiti Kakato: Lipooti ‘a fē?

Taniela Fusimālohi: ‘Eua 11.

Pou pou ke tali Lipooti ‘Atita & fakatokanga’i me’a ‘oku fakatokanga’i ‘e he ‘Atita

Sea Komiti Kakato: ‘Eua 11 ē. Ko ia ‘oku loto ke tali ‘a e Lipooti e 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17 fakahā loto ki ai hiki ho nima.

'Aisake Eke: Sea ko e ki’i tapu mo e Feitu'u na mo e Komiti Kakato pou pou pē au ki ai ka ko e ‘ai pē mu’a ‘o tali mo fakatokanga’i pē ngaahi me’a ‘oku fakatokanga’i mai he ‘Atita ‘oku ‘ai pē ke pehē. ‘Io mālō.

Pālōti'i 'o tali 'u Lipooti 'Atita pea fakatokanga'i ngāue faihala ki he pa'anga tokoni fakavāhenga

Sea Komiti Kakato: Ko ia 'oku loto ke tali eni fakatokanga'i mo e ngaahi faihala na'e fakatokanga'i he 'Atita fakahā loto ki ai hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila moe Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Mo'ale 'Otunuku, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue, Vaea Taione, Dulcie Elaine Tei. Loto ki ai e toko 16.

Sea Komiti Kakato: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai fakahā mai hiki e nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Atita 11, 'Eua 11 me'a mai.

'Eiki Palēmia: Sea ki'i kātaki pē mu'a Sea e, tuku atu pē ha ki'i fakamālō ki he vāhenga 'osi ko eni kuo tali 'enau Lipooti 'Atita fakamālō atu ki he kosilio, kau Mēmipa ai, fakamālō heni ki he Pule Fakavahe kae 'uma'ā e 'Ofisakolo he fengāue'aki ko eni he lolotonga e taimi ko eni. Pea mo e fakamālō atu ai pē ki he vāhenga he fengāue'aki lelei ko eni mālō kuo tali 'a e lipooti. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eua 11 me'a mai.

Lipooti 'Atita 'Eua 11

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea. Fakamālō atu he ma'u e faingamālie. Ko e, ko e me'a 'oku ou tokanga ki ai he me'a ko eni, ko e me'a ko eni na'e fakahoko he motu'a ni 'oku tatau ...

<005>

Taimi: 1140 – 1145

Taniela Fusimalohi: ... ia mo e me'a na'e fakahoko 'e Tongatapu 1, 'a e sio ko ē ki he tu'u 'a e senití ko hono 'aonga 'ona ia 'oku 'ikai ke fehu'ia Sea, 'aonga 'aupito, 'aupito ia ki he ngaahi poloseki. Kapau 'e fakahoko ia 'e he Pule'angá 'oku 'i ai foki e ngaahi tu'utu'uni makehe ia 'a e Pule'angá. Pea ko e taimi ko ē 'oku 'omai ai ko ē ki he vāhengá. 'Oku pau pe ke fai e feinga ia ke faipau ki he lipooti ko ē 'a e, ki he ngaahi tu'utu'uni ko ē 'a e 'Atitá pea pehē foki ki he tu'utu'uni pe ko ē 'a e Fale Aleá ki hono ngāue'aki 'a e pa'angá.

Kae kātaki Sea 'o 'ai hake angé ki he peesi 21 he koe'uhí ko e ola ko ē 'o e ngāue ko ē ki hono fulihi ke *monitor* atu pe 'a e ngaahi fakamolé meí he 'ofisí 'oku 'i ai hono ola lelei 'o hangē pe ko ē 'oku me'a ki ai 'a Tongatapu 1. Kuo kakato leva hono talamai 'e he 'Atitá 'a e ngāue ko ē fakapepa mo faipau ki he tu'utu'uni. Ka ko u fie 'oatu pe 'a e me'a ko ení 'i he 'alu ko ē ki he peesi, kātaki Sea. Peesi 20 kātaki, ko ia Sea, he koe'uhí ko e lipooti ko ē 'a Tongatapu 1 kapau te u fakahoa pe ki ai. Neongo 'oku pehē 'e he 'Atitá 'oku 'ikai ke faipau ka na'e fai pe fakamolé ia 'oku mahino na'e 'i ai e fakamatala.

Tokanga ‘Eua 11 ki he mole koloa pea ‘ikai ha lēkooti ‘o e pa’anga

Ko e me’a ko eni ‘oku hā he tēpile ko ē fika 17 pea mo e hoko maí ko e mole ia ‘a e koloa mo e ‘ikai ke ‘i ai ha lēkooti ‘o e pa’angá. ‘A ia kapau ‘e ‘alu hake ki he fakalukufuá ‘oku ‘i he ‘a ia ko e pa’angá ‘i he polisi koló ‘i he 32000. Pea mo e ngaahi naunau ko e koloa ‘oku ofi ‘i he 30000. Hangē ko e me’a ko ē na’e me’a ki ai, a’u mai ko eni ki he faka’osi ko ē ‘a e ‘atitá he koe’uhí ‘oku faka’osi ‘a e ‘atitá ka ‘oku ki he fakama’opo’opó. ‘A ia ‘oku tuhu’i mai pe ‘e he ‘Atitá ‘a e ‘i he peesi ko ē.

‘Oku tuhu’i mai pe ‘e he ‘Atitá ‘a e maau ange ‘a e fakamolé pea mo hono fakahokó mo e lēkooti mo e faipau ko ē ki he ngaahi tu’utu’uni ‘i he taimi ‘oku fakafoki mai ai ki he ‘ofisí. Koe’uhí ko e kau ngāue ‘oku ‘i ai ‘oku nau lava leva ‘o fai e fakahokó he koe’uhí ko e me’a ko ē na’e ‘ohake ‘e Tongatapu 8, ko e hā leva ‘a e me’a ko ē ‘oku totonu ke fai ‘o kapau ‘oku hā mai ‘oku mole ‘a e ngaahi naunau meí he ‘ofisí pea ‘ikai ke ngata ai ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha lēkooti ‘a e ngaahi fakamole ‘e ni’ihi.

Ko e hā e me’a ‘oku hoko atu ki ai ka ‘oku ou tui ko e faka’osi ko ē e ‘Atitá ia ‘oku ‘ikai ke ne fokotu’u mai ha me’a ‘oku pehē. Ke hoko atu ha ngāue ka ‘oku ou tui ko e me’a pe ia ‘oku ala hoko atu pe ‘a e ngāue ia ki ai Sea, ‘oku ou tui ki ai ‘i he tu’utu’uni faka’atitá pē. Kapau ‘oku hoko ha me’a pehē pea hoko atu ia ki he ma’u mafai ko ē ‘oku ‘i ai ‘a e tafa’aki ko iá ke fakafoki mai ‘a e naunau ko ē ‘oku pulia meí he ‘ofisí mo fai ha sio ko e hā e me’a ia na’e hoko ki he pa’anga ‘oku mole. Pea ‘oku ou tui ko e me’a tatau ‘oku totonu ke fakahoko ia ‘i he lipooti ‘Atitá kotoa pe ke fakahoko ‘a e ngāue ko ia ke *recover* mai pe fakafoki mai ‘a e pa’anga ‘oku totonu ke foki mai ia koe’uhí he ‘oku mole ‘ikai ke ‘i ai hano lēkooti pe ko e naunau ‘oku pulia.

Kapau leva ‘oku ‘i ai ha taha na’á ne fai ‘a e ngāue ko iá pea ‘oku pau ke fakafoki mai ke fai leva ‘a e ngāue ki ai ‘i he malumalu ‘o e laó. ‘A ia ko e ngaahi me’a ia na’e hoko ia ‘i he vaha’a taimi kimu’a pea toki fakama’opo’opo mai ‘o fakafoki ‘a e lēkooti ‘a e ‘ofisí pea mo e ngāue ki he ngaahi poloseki ‘oku ngāue’aki e pa’anga Fale Aleá. Ke fakafoki mai ia ki he ‘ofisí ke ne ngāue’aki.

Fokotu’u ka ‘i ai ha me’a natula hia pē ha fakamole ‘ikai hano lēkooti pea ‘oku totonu ke fai ha ngāue fakalao ki ai

Pea ‘oku ou poupu ki he me’a ko eni ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a Tongatapu 8. Ka ‘oku ‘i ai ha me’a hē ‘oku natula ia ko e hia, hono ‘ave ta’efakamafai’i pe ko hono fai ha fakamole ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha lēkooti. Ke fai ha sio ia ki ai koe’uhí ko e pa’anga tukuhau eni, ke fakafoki mai ia.

Ko e hā e founa ko ē ko ē ‘oku ala malava ke fakafoki mai ai ‘a e pa’anga ko iá pe ko e naunau ko iá ke fakafoki mai. Pea ‘oku ou tui ko e, ‘oku mahino pe ia ko e Potungāue Polisi te nau ngāue ki he ngaahi me’a pehē pea mo e ‘Ateni Senialé. Ke fai hano fekumi ke fakafoki mai ‘a e ngaahi me’a pehē. Ka ‘oku ou tui Sea ko e me’a fakalukufua ke fai ki ha me’a pehē ‘i ha vāhenga ‘oku pulia ai ha naunau meí he ‘ofisí ke fakafoki mai. Pea mo ha pa’anga na’e ‘ikai ke ‘i ai hano lēkooti ka ‘oku hā mahino mai na’e toho ia ‘o fai’aki ‘a e fakamolé.

Pea ko ia Sea ‘oku ou tui ko e me’a ko eni ‘oku ‘uhinga ki ai e ‘Atitá ‘okú ne tali ‘e ia ‘a e ngāue ‘a e Fakafofongá ke fakafoki mai ...

Taimi: 1145-1150

Taniela Fusimālohi: ... ‘a e ngāue ke fai ‘e he ‘ofisi ke mā’opo’opo mo lelei ange ai ‘a hono fakahoko pea vave ange ai e ‘atitā ‘oku ‘ikai ke nau to e mavahe atu ki ha tafa’aki e taha. Ko e anga pe ia ‘a ‘eku vakai mo ‘eku pou pou ki he me’a ko eni ‘oku fai hono fokotu’u na’a ko ha founa ke fakafoki mai ā ‘a e ngāue pehē mei he fanga ki’i kosilió ke fakafoki mai ia ki he ‘ofisi ke ne fai pē ‘e ia ‘a e ngāue fakapa’anga kātoa. Ka ‘i ai ha me’a te nau fiema’u ‘uluaki vakai’i tataua ia mo e me’a ‘oku tu’utu’uni ‘e he Fale Alea pea mo e ‘Atitā.

Pea kapau ‘oku ‘i loto ai pea toki fai pē ‘a e fakamole ‘i loto he ‘ofisi pē ko e ‘omai ha me’angāue pe ko e fakamole ki ha fa’ahinga ngāue ke fakahoko ka ‘oku ‘ave hangatonu ia ki *he provider, service provider* pe ko hai ko ē ‘oku ne fai ‘a e fatongia ko ia. Te ne fai hangatonu pē ‘e ia ‘i he lelei ‘a e kulupu pe ko e lelei ‘a e kosilió fakakolo ko ia he koe’uhi ko hono ‘ave ko ‘e ki he nima ‘o e kosilió fakakolo ko ia ‘a ia ko e me’a ia ‘oku ou fie ‘ohake he pongipongi ‘ni ki he ngaahi lipooti.

Kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ‘e natula pehē ‘oku ‘i ai ha pa’anga ‘oku ‘ikai ngāue totonu ki ai pe ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano lekooti pe ha naunau ‘oku mole mei he ‘ofisi pea fai mu’a ha ngāue ki ai e ma’u mafai ‘o hangē ko ia ko e kau polisi, mālō Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Fokotu’u pea pou pou.

Vaea Taione: Sea

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘Io, me’a mai fika 8 pea toki hoko mai ‘Eiki Palēmia, kātaki.

Fehu’ia Tongatapu 8 pe ‘e lava ke faka’ilo ha Mēmipa ‘i he ‘ikai mau fakamatala pa’anga vahenga

Vaea Taione: Ko e ki’i fehu’i pe ia ‘a’aku Sea ki he pa’anga ko eni Sea, ‘uhinga foki ko e *anti corruption* eni kuo me’a mai ‘Eiki Palēmia kuo fokotu’u ‘e. Pea ko e pa’anga foki ko eni Sea ‘oku ‘ikai ke taliui foki e kau Fakafongia ia ki he vahenga he pa’anga ko eni ‘oku taliui mai ia ki Fale Alea ki he Sea pea ko kinautolu ‘oku ‘Atitā’i. ‘Oku ‘uhinga ‘aku ia pē ‘e lava ‘e he Fakafongia ‘o faka’ilo e kau tama ‘a e me’a ko eni ki he *anti corruption* pē ko e me’a pē ia e Fale Alea, ko ‘eku fehu’i pe ia ‘a ‘aku Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā Lao, ‘io me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Tui Palēmia ‘oku totonu ke taliui mai ‘a e Mēmipa ki Fale Alea ki he founa mo e ngaue’aki pa’anga tokoni fakavahenga

‘Eiki Palēmia: Sea, ko u tui ko e me’a pē ia ‘a Fale Alea ‘oku *under* pē ia heni ‘a e *Constituency Fund* ia ‘i Fale Alea ke tali atu ‘a e fehu’i ‘a Tongatapu 8. Mo’oni ‘aupito pē ia. Ka ko u pou pou au ia ki he me’a ko eni ‘a ‘Eua 11 ke tau sio ko eni ki he, ‘o kapau ‘oku ‘ikai ha *ineligible cost* pē ko ha *cost* ia ‘oku ‘ikai ke tonu ia ‘o fakatatau ki he tu’utu’uni na’a tau tali

‘i he Fale Alea’ pea tau sio ki ha founnga ke fai ha ngāue ki ai. Hangē ko ení, kapau ko e fo’i 40000 ia na’e hala ia fakatatau ki he’etau tu’utu’uni. Tonu ke ‘oatu mei he pa’anga ko ē ‘a e Fakafofonga ‘i hono ‘oatu hokó. Kapau ‘oku tau 300000, holoki pe ia ‘o 26000 ‘o 260000 he koe’uhí ko hono fatongia ke tauhi ke maau pea toki ‘omai ki heni. ‘A ia ‘oku ‘ikai te u mahino’i ‘e au ia he taimi ‘e ni’ihi pe ko e hā ‘a e me’a ‘oku tali ‘e he ‘Atita mo e me’a ‘oku ‘ikai tali. Ka ko u tui au ia ‘oku totonu ke ‘i ai pe ha’atau *accountability* e kau Fakafofonga ki he taimi ko ē ‘oku fai e ...

Tui Tongatapu 8 ‘e malava ke pou pou’i e faikovi ‘i he

Vaea Taione: Ki’i fakatonutonu pē Sea, ki’i fakatonutonu pē, kātaki pē Palēmia, kapau ‘e pehē ia Sea ko hono pou pou’i ia ‘a e faikovi! ‘Uhingā kapau ‘e ‘osi pē pa’anga ia pē ia he’eku ngāue’aki ia ‘e au ‘e to’o pē ia he ta’u kaha’u. He ‘ikai ke toe ‘omai ia. Hangē pē ko ha’atau pou pou’i ‘a e faikovi ke hoko atu Sea, ko ia pē.

Malava ke fai ha ngāue fakalao ki he taimi ‘oku hoko ‘ikai ha lekooti ki he founnga mo hono ngaue’aki pa’anga vahenga

Eiki Palēmia: Sai pe ia ko e ki’i fakatonutonu atu pē ki he Tongatapu 8, ko ‘eku ‘uhinga atu ‘aku ia hangē ko ení, ‘ikai ke ‘i ai ha lekooti. Kapau ‘oku faihala ‘aki ‘e ia ko e me’a kehe ia ‘ete *refer* kita ki he *anti corruption*. Ka ko e ‘uhingā ko ‘etau pa’anga ‘oku ma’u fakata’u ko e 300000 kapau leva ‘oku lava ‘a e me’a ‘o talamai ‘oku *ineligible* ‘oku ‘ikai ko e *cost* eni ia ke fua. Pea ne talamai leva ko ho *cost* ‘a koe ‘o e me’a na’e ‘ikai tonu ke ‘ai ‘oku 20000. To’o ia mei he’etau palanisi ki he fo’i pa’anga hoko atu. Kapau ‘o hangē ko e me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a 8 ‘oku ou tui au ki ai.

Kapau ne ‘i ai ha faihala *refer* ia ki he *Anti Corruption Commissioner* ke fai ha’ane ngāue ki ai. Pe ko e ‘atitā ke toe fai ha sio pē na’a ne *refer* mei ai ki he Fakamaau’anga pē ko e *Director Public Prosecution* ke faka’ilo. Ko u tui pē au ki ai ka ko e taimi tatau pē kapau leva ‘oku ‘i ai ha Fakafofonga ia ‘oku ‘ikai ke ne fai hono fatongia ‘i he’ene tokanga’i ko eni ‘ene pa’anga ‘oku tonu ke sio ki ai pē ko e hā e *amount* ‘e to’o mei he’ene ngāue’aki ‘a e *reflect* na’e ‘ikai ke ma’u mai ha fakamatala ‘i he ta’u ko eni lolotonga. Ko e ‘uhingā pē ki ‘etau ki’i seniti ko ē ‘oku ma’u heni he tene hanga leva ‘e ia ‘o faka’ai’ai kitautolu ke fakahoko hotau fatongiá. ‘Ai ‘ai ko ē hangē ko e me’a ‘a ‘Eua 11 ke tau sio pē ‘e ai pē ha tau founnga ‘e tali ke mahino leva ketau fai pehē he hokohoko atu, he kuo fuoloa mai eni ‘etau ngāue mai ‘aki eni ‘a e *constituency fund* ‘osi totonu ke tau ‘ilo mo taukei ange mo hono fakahoko ‘aki hotau ngaahi fatongia ko eni.

‘Oku a’u pē ki Tongatapu 3 ‘oku ‘i ai pē ngaahi me’a ke fakalelei’i ka ko e ‘uhinga pē eni ia ki he me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a Eua kae ‘uma’ā ‘a Tongatapu 8 na’a toe fai ha sio ki ai, mālō Sea.

Eiki Sea Komiti Kakato: Mo’oni ‘aupito ia.

Fokotu’u ‘e ua ‘Eua 11 ke ngaue’aki ‘o kapau ‘oku ngalingali hoko ha faihia he ngaue’aki pa’anga vahenga

Taniela Fusimālohi: ‘E Sea ko e muimui atu pē fokotu’u ko eni koe’uhi ko e kapau te tau faipau pē ...

Taimi: 1150-1155

Taniela Fusimālohi: ... ki he me'a ko ē 'oku tonu ke fai 'a ia kapau 'oku ngalingali 'oku maumau'i ai ha fa'ahinga lao hangē ko e hiá mo e me'a pehē, 'ave ia ki he potu totonu.

Ka ko hono uá Sea ko e hā ha fokotu'utu'u fo'ou 'a e Fale Aleá hangē ko e fakatātā ko eni 'oku 'oatu mei Tonga, 'Eua 11 mo Tongatapu 1 ke 'ai ke 'asi he Tu'utu'uni. Ko e fakalele mo e me'a fakapa'angá fai ia mei he 'ofisi. Ko e ngaahi fiema'u 'a e komiti 'oku fengāue'aki pea mo e ngaahi sosaieti 'oku 'i ai honau fatongia 'o nautolu ke fai 'a e me'a ko iá, ke 'omai ia ki he, pea mo hono tolú Sea 'oku ou faka'amu pe au ia ke ...

'Eiki Tokoni Palēmia: Tokoni atu pē 'e Fakafofonga. Te u ki'i tokoni atu?

Taniela Fusimālohi: 'Io sai pē.

Faingofua pe me'a kotoa ka muimui ki he Tu'utu'uni 'a e Fale Alea ki he ngaue'aki pa'anga tokoni fakavāhenga

'Eiki Tokoni Palēmia: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'e Sea, tapu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé. 'Eiki Sea ko e tui ko ē 'o e motu'á ni ko e me'a pe ia 'a e Fakafofonga mo e founa 'oku ne ngāue'aki.

Ko e founa ko ē 'oku ngāue'aki ko ē 'e Tongatapu 1 'i he lolotogá ní, founa ia 'oku ngāue'aki talu mei he kamata 'a e pa'anga ko eni 'e Vava'u 15 'o a'u ki he 'aho ni. 'A'ahi faka-Fale Aleá fiema'u ai 'a e loto 'o e kakaí, 'ai leva e ngāué 'o fakatatau ki he fiema'u 'a e kakaí, fai 'aki e pa'anga ko iá. Fakahū ki he tohi pangikē pea fai 'aki 'a e loto ko ē 'oku loto ki ai e tokolahi 'o e kakaí. Ko hono 'uhinga ia hono tuku mai 'a e pa'anga ko eni ke tokoni ki he ngaahi langa fakalakalaka 'oku tu'uloa 'i he ngaahi vahengá 'Eiki Sea. Pea ko e me'a ia 'oku, founa 'oku fakahela ka 'oku maau ange ai 'a e pa'anga tukuhau 'a e fonuá 'oku pule'i lelei 'e he Fakafofongá mo e 'ofisi 'oku ne fili ke ngāue'aki ki ai e pa'anga ko iá.

Pea 'oku hā pe ia 'i he lipooti ko eni 'a Vava'u 15 'Atita mo e ngaahi tafa'aki ko iá neongo 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku 'i ai e tōnounou kā 'oku 'i loto pē he *budget* ko ē 'oku tuku mai 'e he Fale Aleá ki ai. Pea ka 'i ai ha ngaahi ngāue 'oku fakatu'upakē, tohi kole ki he 'Eiki Seá ha ngofua ke afe'i ki ai e pa'angá.

Ko e me'á ia faingofua pē Sea kapau te tau muimui pē ki he tu'utu'uni ngāue ko ē 'a e Falé mo e pa'anga 'oku tuku mai ke tau ngāue'akí 'oku mahu'inga ke lava 'o fakafuofua 'e he Fakafofonga takitaha pea mo hono vāhenga 'a e me'a ke fai 'aki ki ai 'a e pa'anga ko iá 'Eiki Sea. Mālō 'aupito.

Fakafoki e ngāue ki he pā'anga vahenga ki he 'Ofisi Fakavāhenga e Fakafofonga

Tevita Puloka: Sea, ko e me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a e Tokoni Palēmiá 'oku mo'oni. Ko e, he 'oku hangē ko 'eku fakahoha'a ko ē 'anenaí ki hono to'o mai hono fakahoko e ngāue pe ko hono fakalele e ngāue mei he kosilió. Ka 'oku kei mo'ui pē kosilió, 'oku kei lipooti pē kia nautolu, kei 'ave pē ki he kau taki e ngaahi vahengá ke nau *endorse* mo *approve* mai 'a e ngāue ko ē 'oku faí pea 'oku kei maau 'oku kei 'i ai pē kosilió. Ko e me'a pē 'oku mahinó 'oku to'o mai hono fakahoko hono fakalele 'o e ngāue 'o fai 'e he 'ofisi 'o makatu'unga pē 'o hangē ko e me'a ko ena 'oku me'a mai ki ai e Tokoni Palēmiá mo e Vahenga 15. Mālō.

Fokotu'u ke tataki 'e he Va'a Pa'anga Fale Alea mo e 'Ofisi 'Atita polokalama ako ma'a e ngaahi vahenga fili

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea. Ko 'eku 'uhinga foki ia 'anenaí 'a ia ko 'eku fokotu'u ko ē hono hokó, fokotu'ú Sea ke tukuange mu'a ha taimi ki he Va'a Pa'anga ko ē 'a e Fale Aleá pea mo e 'Atita Senialé ke na ō ki he 'ū vahengá 'o fai 'a e ngaahi ako fakalelei. Ko e tu'u ko ē he taimi ní ia 'oku ou fakatātā 'aki pe au hoku vahengá, nau tauhi lelei pea 'oku hā mai he lipooti ko ená 'oku tauhi lelei he kau ngāue pea 'oku nau fefeka 'aupito 'i he taimi ko ē 'oku nau alea ai mo e ngaahi komiti mo e ngaahi sosaietí. Vili mai nautolu he fanga ki'i me'a ko ē, 'alu atu pē 'ofisi he me'a tonú. 'A ia ko hono 'uhingá leva 'oku hanga 'e he ako'i ko eni 'o e kau ngāue he ngaahi 'ofisi 'o nau hanga 'enautolu ia 'o fai hono fakatonutonu e ngaahi komiti ke nau fai 'a e me'a.

Pea 'oku ou fokotu'u atú mu'a pe 'oku 'i ai ha, ko u tui ko 'etau tāpuni ko ē 'a e ngaahi, pea me'a atu mo e Fakafofonga 'o ta'utu he ako ko iá. Ko hono fakamaama tu'o taha pē ko iá kuo tau foki leva ki he maau ko ē 'oku talanoa ki ai 'a e Tokoni Palēmiá. Pea ko hono hokó Sea, ta ko ē ko e founhá ia ka 'oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pe ko e hā e me'a na'e 'alu ai ...

<001>

Taimi: 1155-1200

Taniela Fusimālohi: ... founhá ia 'oku ou tui ko 'enau *copy* pē mei he Pule'anga, he 'oku ou faka'eke'eke atu kae toe fakamaama mai pē 'e he 'Eiki Palēmia, 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni ia ke 'ave pē ki he kau 'Ofisakolo 'a e pa'anga, pea 'oku hangē 'oku palopalema ai 'a e feinga 'a e kau 'Ofisa Kolo ia ke n u 'omai 'a e *receipt* mo e me'a, ka 'oku ou tui Sea ke tau ngāue 'aonga 'aki 'a e ngaahi sino ko eni hangē ko e kole ...

Lord Fakafanua: Sea ka u fakatonutonu atu 'a e Fakafofonga 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni pehē.

Fokotu'u tuku ki he ngaahi 'ofisi fakavāhenga tokanga'i ngāue fakapa'anga & fai me'a 'oku hā 'i he Tu'utu'uni Fale Alea & fiema'u 'Atita

Taniela Fusimālohi: Sea kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni pehē, pea tau tali ā mu'a he 'aho ni ko e tu'utu'uni ia, ko e ngāue fakapa'anga ko ē ki he *constituency fund* ke fai ia 'e he ngaahi 'Ofisi Fakavāhenga, kae toki taliui mai mo fakatonutonu atu 'e he ngaahi 'ofisi 'a e ngaahi sino ko ē 'oku nau fengāue'aki. Ko hono mo'oni 'ona ia 'oku nau fakamātoato nautolu hono fai 'a e ngaahi 'a e ngāue. Ka tau foki ā ki he founhá maama ko eni he na'a ku kole pē au ki he Sea, kole mai 'a Tongatapu 1 ko Vava'u 15 ē 'oku ne talamai na'a ne lele 'aki pē 'a e founhá ko ia, pea 'oku hā mahino mai hono lekooti

‘oku maau. Ka ko e faka’amu leva kapau ko ia pea tau fokotu’u pea tau tali ā ko e tu’utu’uni ‘a e Fale Alea, ke fai ia.

Pea ko hono faka’osi Sea ‘oku ou fakamamafa’i atu mu’a ke ‘ai ‘a e taimi ko ē ‘oku tau mālōlō ai hangē ko Siulai mahalo pea mo ‘Akosi, ke fai ha takai ia, ‘Atita Seniale, Tauhi Pa’anga ko ē ‘atautolu mahalo mo ha taha mei he *Crown Law* nau ‘alu ki he *constituency* kotoa pē ‘o fakamaama ki he ngaahi ngāue ko eni, pea ‘oku ou tui ko e maau pē ‘a e ngāue ko ia pea ‘oku ou tui Sea ‘oku tonu ke ui mai ‘a e kau taki ‘ofisi ko ē ‘i he ‘u ‘ofisi, nau ō mai ki heni he ‘ai ha’anau *workshop* fakataha heni ke fakamaama kinautolu ‘i he fakahoko fatongia ko ē ‘oku totonu ke nau fai. Ko e ...

Lord Fakafanua: Sea ka u fakatonutonu atu ‘a e Fakafofonga. Ko e ‘ai eni ia ke toe fai ha ako makehe, ‘osi tu’uma’u pē e tu’utu’uni pea ‘oku mahino kapau te nau lau mo faipau ki ai, ke tau toe fakamole kitautolu ‘i hono toe ako’i ‘a e kau Fakafofongá pea mo ‘enau kau ngāue. Ko e taimi ko ē ‘oku tau kumi ai ‘a e kau ngāue ‘oku ‘omai ha taha ‘oku taukei pea ‘oku poto hono lau ‘a e tu’utu’uni pea lava ‘o faipau ki ai. Ko e nounou ia Sea.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea. ‘Ikai ‘oku ou mahino’i pē ‘e au ‘a e ‘uhinga ‘a e ‘Eiki Nōpele, ka ‘oku ou tui ‘e ma’u ‘a e lelei lahi ai, kapau te tau kātaki pē ‘o... ‘oku ou fa’a ‘ai pē ‘e au ia fanga ki’i ako ‘e ni’ihi ka he ‘ikai foki ke tataua ia mo e fai ‘e he taukei hangē ko ha taha mei he ‘Ofisi ‘Atita, taha mei he *Crown Law* mo e taha mei Fale Alea, ke fai ‘a e fanga ki’i ako ko eni. Pea ‘oku ou tui Sea ko ‘etau manga ia ki he fo’i sitepu hoko, ki hono ngāue ‘aki ‘a e *fund* ko eni.

Ko ‘eku nofo pē au ia ‘i he taimi ni’ihi ‘o fakahoa ‘a e ‘Ofisi ko ē ‘o e Pule’anga ‘a ia ko e Fakafofonga Pule’anga, mo hoku ‘ofisi, ‘i ‘Eua, ko u feinga pē ke hikihiki hake ‘emau ngāue ke tulitulifua pē ki he ‘Ofisi ko eni ‘o e Pule’anga ai, ke na ōō tataua, ka ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku ‘ikai ke talamai ‘e he tu’utu’uni ‘a e Fale Alea ke fai, ko u fekau pē mou muimui ki he tu’utu’uni ko ia ‘a e Pule’anga he kuo fuoloa hono ngāue’aki pea kuo fakapapau’i hono lelei. Ka ko e ‘uhinga pē ia ‘eku talatalanoa pehē Sea, kapau leva ‘e ‘i ai ha polokalama ako pehē kātaki fakamolemole pē ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea neongo e maama ko ē ‘i he taimi ni, ka ‘e toe maamaloa ‘a e me’a lahi ia, kapau ‘e fai ‘a e fo’i me’a ko eni ‘oku ou ‘uhinga ki ai Sea. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai Tongatapu 8.

Vaea Taione: Tapu mo e Sea. ‘Oku ou fakamālō pē au ki he ‘Eiki Tokoni Palēmia ‘i he ‘ene me’a mai ko eni ko ē ki he fiema’u ko ē ‘a e vāhenga, ko e hā ‘a e fiema’u ko ē ‘a e vāhenga ki he ‘enau fiema’u. Manatu’i Sea, ko e taha kotoa pē ia heni ‘oku ‘i ai ‘enau *priority* ‘anautolu ia ki he vāhengá, pē ko e ako pē ko e *drugs*, pē ko e hā ‘a e tokotaha Fakafofonga.

‘A ia ko ‘eku ‘uhinga ko ē ‘anenai ko ē ki he fepaki ko ē ko ē ‘a e *defeat* ko ē ‘o e *purpose* ko ē ‘a e tama ‘amautolu, pea mo e fatongia ko ē ‘oku ‘omai ki ai ‘a e silini. ‘A ia ko ‘eku ‘uhinga ko ē ‘anenai hangē ko e me’a mai ko ē ‘a e ‘Eiki Tokoni Palēmia, kapau ‘oku pehē ia ‘ave kātōa ā ‘a e fu’u silini ia ki he ‘Ofisi Palēmia, Pule Fakavahe, kau ‘Ofisakolo, ke nau hanga ‘o fai ‘a e me’a ko ia. ‘A ia ‘e to’o leva mei ai ia ‘a e fa’ahinga loto kehekehe ko ē, manatu’i ko e ‘a’ahi faka-Fale Aleá ia ‘oku mau mea’i kātōa pē ‘e he kau tama. Ko e ki’i toko fiha pē ‘oku *attend* ange ki he fakataha. ‘A ia ‘oku hangē pē ‘oku ifo pē ‘a e nofo ko ē mei tu’a ‘o faka-fanongo mai ko ē ko e hā ‘a e me’a na’e fai ki ai ‘a e fakataha, ‘ikai ke fu’u loko tokolahi fēfē ia, ‘a e fakataha ko eni ko ē ‘i he ‘a’ahi Fale Alea.

Ka ko e fu’u me’a tataua pē ia Sea ‘i he ta’u mo e ta’u, mo e ta’u ko e ‘apiako ai pē, ko e tangikē vai, ‘ikai ke toe ‘i ai ha me’a kehe ia. Ko e hala, ‘a ia ko ‘eku ‘uhinga pehē ia ‘a’aku, ki he pa’anga faka-Fale Alea ko ‘eni ko ē ‘oku ‘omai, pea ua ko ē ki ai Sea, fēfē ka ‘omai ā ha ‘atita ia mei tu’a *independent* ke ha’u ‘o fai ‘a e me’a ko eni, pea ‘ai ā ia ke fakahangatonu pe ko ē ‘a e ngaahi pa’anga ko eni ko ē ‘oku ‘ikai ko ē ke fai ko ē ‘a e taliui ko ē ki ai mo hono *misappropriate* ko eni ‘a e *fund* ko eni Sea, ...

<002>

Taimi: 1200-1205

Vaea Taione: ... fakapatonu mai 'a e 'atita ko ia 'oku 'ikai ke nau toe afe nautolu. Fa'ahinga 'atita, 'atita ko eni tapu pe pea mo e Feitu'u na 'oku nau 'alu hake pe nautolu ia 'o kole mai pe ko fē e me'a pea he 'ikai pe ke ai ha fakamatala pa'anga ia. Sea tu'o fiha hono tala holo nautolu. Kuo pau pe ke fai 'a e 'atita ia kuo pau pe ke fai ia. Ka ko e fu'u pa'anga lahi ia 'oku molé Sea. 'A ia 'oku 'uhinga pehē 'eku me'a. 'Oku sai pe ia kapau ko e loto kātoa ia 'a e vāhengá ke fai, he 'oku 'ilo pe he Fakafofonga ia 'a e fiema'u vivili 'a e vāhenga kotoa pe mo 'enau fiema'u ko e 'uhingá ko nautolu 'oku fai ko ē 'a e takai. Na'a 'oku tonu ange ā ke 'ave 'o silini ia ki hē.

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki fēfē 'eni, fakakaukau ka tau 'unu ē. Fēfē ke tau tali e lipooti ka tau toki foki ki he ngaahi me'a ko ē 'oku mou fie me'a ki ai makehe hangē ko eni ko ē ko e me'a 'oku ke me'a ki ai fale'i mai e Fale ni, ako'i mai he Fakafofonga 11 e Hou'eiki kotoa ki he pa'anga mo e fokotu'u fakakaukau. Tokoni e Palēmia mo e Tokoni Palēmia. He 'ikai ke 'unu 'etau ngāue kapau he 'ikai ke tau foki tautolu ki'i me'a mai ange 'a Tongatapu 5 faka'osi ka tau pāloti.

Fokotu'u ke tokangaekina Pule'anga hano fakalelei'i founga fakavia e mafai ngāue fakakoló

'Aisake Eke: Tapu mo e Sea pehē ki he Komiti Kakato ke mea'i pē foki ko e silini ko eni na'e 'ai 'i he 2013 ne kamata mai 'e he Pule'anga 'i he 2012. Ko e taumu'a e pa'anga ko eni ke tokoni ki he ngaahi pa'anga ko ē langa fakalalakala ko ē 'a e ngaahi kolo. He ko e lahi taha foki he taimi ko ia ia ko e pa'anga ko ē na'e 'alu ki he ngaahi koló ngaahi pa'anga ia mei he ngaahi *donor* ngaahi pule'anga kehe ia, 'ikai ke ai ha'atau pa'anga hangatonu 'atautolu ki heni. Pea na'e 'uhinga ia ko ē fokotu'u ki he Pule'anga ko iá 'a e pa'anga ko eni koe'uhī ke 'alu ki he ngaahi me'a ko ē 'ikai ke lava 'o a'u pea mo e 'inasi ia 'a e Pule'anga ki he ngaahi langa 'a e ngaahi koló. Pea 'ikai ngata a'i ko e feinga ke vakai'i hake langa ko ē fanga ki'i... 'a e mafai ko ē fanga ki'i kolo nau ngāue fakataha mo e 'ofisi 'o e Fakafofonga Fale Alea 'i hono fakalele ko ē ngaahi ngāue ko ē e koló.

Sea ko e 'ū lipooti kātoa ko eni 'oku ne 'omai 'a e vaivai 'aupito 'a e ngaahi koló ia, he ko e taumu'a foki e silini ko eni na'e 'atu pe ki he Fakafofongá kae paasi ki he koló ke nau lava. Ko e lahi taha ia e 'ū lipooti ko eni 'oatu ko ē silini he ngaahi koló, komiti vai kosilio 'oku 'ikai ke nau lava nautolu 'o fai 'a e tauhi pa'anga. Pea 'i he'ene pehē leva 'oku mahino 'oku tonu ke fai ha tokanga 'a e Pule'anga ia ki heni ko 'ene va'a ko ē 'oku ne tokanga'i e *local government* 'a ia 'oku 'i he 'Ofisi Palēmia tonu ke nau fai e tokanga ki heni, he kapau ko 'etau faka'amu ki he kaha'u ke feinga'i ke fakalelei'i 'a e 'ū me'a ko ē ko e fo'i kongá lahi eni. Ke 'ai ko u pehē 'e au 'oku tonu ke fakatokanga'i ia heni.

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga ki'i me'a pe 'i 'olunga. Kapau te ke fakatokanga'i 'a e me'a na'e me'a ki ai 'a 'Eua 11 ko e Feitu'u na foki 'oku ke vahe'i e pa'anga ki he Komiti Vai. Pea kapau leva 'oku ke mea'i 'oku ngāvaivai ia tuku pe ho 'ofisi ka ke tau tuku pe komiti.

'Aisake Eke: 'Osi 'ai au ia 'osi lele au ai. 'Osi hū atu pe motu'a ni ia 'o ha'u kātoa 'osi lele pe he 'ofisi pea 'oku faka'ofa'ofa pe lipooti. Ka ko e 'uhinga 'eku 'ohake 'a'aku ko eni ko e taha ia he taumu'a 'a e silini ke pehē fakavia mo e feinga'i ke langa hake 'a e mafai ngāue ko ē 'a e ngaahi koló. Pea ko u 'ai pe au koe'uhī ko e 'Eiki Palēmia 'a e tafa'aki ko eni ke fai ha tokoni ia koe'uhī he 'oku 'ikai ke lava he ngaahi ...ko e me'a 'oku palopalema e vai mo e 'ū

me'a 'a e kolo 'oku 'ikai ke 'i ai ha ...manatu'i foki ko e kakai 'oku nau 'omai honau taimi 'oku 'ikai ke nau vahe nautolu.

'Eiki Palēmia: Kole atu pē pē 'e lava ...

'Aisake Eke: Ko e palopalema ko e *public sector reform* eni ke fai ha tokanga ki ai koe'uhī ka nau lava 'o langa, koe'uhī he 'oku palopalema e vai mo e ngaahi me'a fakakoló koe'uhi ko e 'ikai ke 'i ai ko ē 'a e kakai mo honau ivi pea 'oku nau mo'oni pe foki kinautolu fika 'uluaki nautolu nau ō nautolu 'o fai 'enau ngāue. Kaikehe kapau ko 'etau 'alu eni ki he kaha'ú ke fakmālohi'i mo langa 'a e me'a ko eni. Ka ko u fokotu'u atu au ki he "Eiki Palēmia kataki homou 'ofisi fai ha sio ki heni ke lava 'o fai ha tokoni'i ha fa'ahinga founga ka nau lava ā 'a e kolo 'o lele lelei. Ko 'eku lave pe au ki ai ki he kaha'u Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Poupou Pule'anga ki ha founga pau ke 'ilo'i fē silini ke fai 'aki ngāue 'a e kolo mei he Fakafofonga pē mei he pule'anga lokolo

'Eiki Palēmia: Sea mālō. Kole pe ke fai ha ki'i tokoni atu pe fakama'ala'ala. Fakamālō atu au ki Tongatapu 5 ki hono 'ohake e me'a mahu'inga ko eni. Ai e me'a na'e tokanga ki ai e motu'a 'i he *local government* pe ko e 'ai ko eni 'oku ne tokanga'i kau pule fakavahe, mo e kau 'ofisakolo. Ko e fika'i ko ē ke vahevahe 'a e me'a 'oku tonu ke nau fua mo e me'a 'oku tonu ke fua he *constituency fund* 'a ē pe 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga. Ko fē taimi 'e kole ai ke 'omai ha talamu lolō mei he pa'anga 'a e *constituency*, ko fē taimi 'e kole ange ai ki he pa'anga e *local fund*. 'A ia ko e ngāue mo'oni 'aupito pe 'a e Fakafofonga. 'Oku fai e ngāue ia ke mahino, he ka 'ikai ia 'e lahi kole ange pe ki hē kae tuku e pa'anga ia 'a e *constituency fund* ke fai'aki ia e ngaahi me'a kehe. Ke ai ha *criteria* pau ko e hā e me'a 'oku 'alu ange ki he *local fund* ko ē ko ē 'i he 'Ofisi Palēmia mo e hā e me'a 'oku tonu ke fua pe ia 'e he *constituency fund* 'a e Fakafofongá.

'A ia ko u tui au ia ki hono fakama'ala'ala ko ia. Ko e me'a tatau pe foki 'oku tau 'osi mahino pe kia tautolu 'a e ngaahi kolo ko eni 'oku fakalele pe 'enau Komiti Vai 'oku *under...*

<003>

Taimi: 1205-1210

'Eiki Palēmia : ... foki ia 'i he Potungāue Mo'ui ka 'oku mau fengāue'aki pē ki ai ko e hā hangē ko e *MEIDECC* mo e me'a ke tokoni'i 'a ia ko ha'anau pamu pea mo ha alā me'a pehē. Pea ko u fiefia na'a 'i ai ha fengāue'aki vāofi ke 'i ai ha palani ki he ngaahi vai fakakoló, ke mahinó ke 'oua te tau toki fai pē ha me'a 'i ha maumau pē tu'u ai 'a e vai.

'A ia 'oku ou poupou au ia 'i he tafa'aki ko iá Sea, ke hoko atu 'a e fengāue'aki fakamahino e pa'anga 'a e me'a 'oku tonu ke 'alu ki he *local government*, fakamahino e me'a 'oku tonu ke fua 'e he Fakafofongá pea mo mahino ange 'a e ngaahi palani ki he ngaahi *critical service* ko ia hangē ko eni ko e vaí na'e me'a ki ai e Fakafofonga. Mālō Sea.

Fokotu'u 'Eua 11 fēfē na'a lava ke faitokonia pē ngaue e vahenga 'o fakatou ngaue'aki silini mei he Fale Alea mo e mei he pule'anga loukolo (*local government*)

Taniela Fusimālohi : Sea kātaki fakamolemole mu'a ka u ki'i fehu'i pē ki he 'Eiki Palēmia. Ko e me'a ko ia 'oku 'uhinga ki ai 'a e 'Eiki Palēmia' hangē ko e vāhenga ko ia 'i tahí 'oku 'i ai foki ' e Komiti fakalalakaka, 'a ia ko 'Eua mo Niua mo Vava'u mo Ha'apai. Ka ko 'eku 'ai pē ke u ki'i fehu'i atu pē 'Eiki Palēmia koe'uhí ko e pehē foki ke fakakehekehe'i. Fēfē ke na vahevahe ha ngaahi me'a ke na vahevahe ai, koe'uhi 'oku 'i ai foki 'a e ngaahi me'a 'oku ki'i lahilahi ange 'a e fakamole. Ko e Vāhenga 'Euá ia 'oku 'ikai ke fu'u lahi fēfē ha'ane ngāue fakakolo, 'oku lahi ngāue faka-sosaieti ki he ngoue, toutai mo e takimamata mo e fanga monumanu.

Ka ko u fokotu'u atu pē ki he Feitu'ú na Sea pē 'e fēfē mu'a ke tali, he koe'uhi ko e va'a foki ko ení 'oku 'i he Feitu'ú na, ke 'i ai ha'atau ngāue fakataha ki ha ngaahi me'a ni'ihí koe'uhí 'e faingofua ange ha ngāue pehē ke vahevahe 'a e ngaahi fakamole. Tau fakatāta pē hangē ko e me'a ko ia 'oku fai ki ai 'a e me'á ko e vaí. 'E lava ke 'omai e naunaú 'e he pa'anga ko iá kae fai e leipá 'e he pa'anga faka-vāhenga, kae vave 'a e vilo ko ia 'a e ngāué. Koe'uhi 'oku fakangatangata pē foki 'a e sēniti 'oku 'i he Komiti 'Eua, Komiti Ha'apai, Komiti Vava'u pea mo e pa'anga ko ia 'oku 'omai ki he Fakafofonga. Ka koe'uhí ko e lahi 'a e ngaahi fiema'u 'oku ō atu ko ē he fonó pea talamai, pea ko e fakahoa ko ē ki he hikihiki e totongi e koloa pea 'oku 'i ai leva ko ē 'a e fakatangi mai ia mei he koló. Ke fēfē mu'a ke fakatou fua ha fakamole 'e he sēniti ko ia e *local government* pea mo e sēniti ko ē 'oku 'omai ko ē ki he .. He ko e 'aonga 'o e ngaahi ngāue ko ē 'oku fai ia 'oku 'ikai ke toe fehu'ia ia 'e he kakai 'o 'Euá he 'oku 'osi mahino. 'Oku 'osi ha sino mai 'a e ola lelei 'o e ngaahi ngāue.

Ka ko e anga pē e kole ki he Feitu'ú na Sea koe'uhi 'oku talamai 'e he sekelitali ko ē Komiti 'Euá 'oku ngalingali 'oku pehē 'a e me'a he taimi ni, hangehangē 'e vahevahe 'o pehē, ka ko e anga e fokotu'u atu pē 'e fēfē mu'a ke na ki'i vahevahe pē 'a e ngaahi me'a 'e ni'ihí.

Tui Pule'anga malava pē fengāue'aki fakataha ongo sino kehekehe ki he lelei fakalukufua e vāhenga mo e fonua

'Eiki Palēmia : Sea, hangē ko 'eku laú me'a lelei pē talanoa ia pē ko e hā e founa lelei. Ka ko e taimi tatau pē, 'oku kei fai e fo'i ngāue ia 'a e Pule'angá ke fakamahino'i. Pea kapau leva 'oku 'ikai ke lava 'e he vāhengá 'o fakame'a, pea nau *justify* 'aki 'enau komiti fakalalakaka. 'A ia ko e komiti ia ki 'Eua, Vava'u, Ha'apai, ke nau toki 'omai ā ha kole kapau 'e fakafou mai he *local government* pē ko ha fo'i sino kehe. Pea 'ai ko e me'a tatau pē 'e lava pē ia 'o *co-fund* kapau 'oku *justify* pea 'oku 'omai ia ha 'uhinga lelei. He ko 'etau me'a kotoa pē 'oku fai ko e 'uhingá pē ke tau sio pē ko e hā ha me'a te tau ala fengāue'aki ai, ki he lelei 'a e vāhenga ko iá pea mo e fonua. 'Oku ou fokotu'u atu ai pē Sea.

Fokotu'u pea tali Lipooti 'Atita Pa'anga Vāhenga 'Eua 11

Sea Kōmiti Kakato : Fokotu'u pea kuo poupuu. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Lipooti 'Atita 'a e pa'anga fakavāhenga 'o e 'Eua 11 pāloti he hiki ho nima, fakataha pea mo e fakatonutonu.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Taniela Fusimālohi, Mo'ale 'Otunuku, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai, Vaea Taione, Dulcie Elaine Tei, 'Eiki Nōpele Nuku. 'Eiki Sea loto ki ai 'a e toko 18.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia 'oku 'ikai loto ki ai fakahā mai he founa tatau hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Hou'eiki. Tau foki ki he'etau lipooti 'a'ahi ē.

Lord Fakafanua : Sea Fakafofonga'i atu pē 'a e 'Ofisi 'Atita Senialé fakamālō ki he Fale hono tali mo fakatokanga'i e ngaahi lipooti. Aofangatukú Sea te u fakanounou atu pē. Ko e Tongatapu Fika 2, 3, 4, 5, Tongatapu 7, Tongatapu 8, Tongatapu 11 'Eua 11 kātaki, Ha'apai 12, Vava'u 15, pea mo Tongatapu 10. Fakatokanga'i pē ko 'enau ngaahi lipooti mo e ola 'enau ngāué na'e faipau, pea na'e lelei 'aupito pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō atu mei he 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale.

Sea ko Tongatapu 1, Tongatapu 6, Tongatapu 9, Ha'apai 13, Vava'u 14, Vava'u 16, Niua 17. Sea tau fakatokanga'i he 'aho ni, neongo ...

<004>

Taimi: 1210-1215

Lord Fakafanua: ... 'oku tau tali e ngaahi Lipooti 'Atita ko eni na'e 'ikai ke nau faipau pea 'oku 'i ai mo e ngaahi ngāue hala 'aki e pa'anga tau fakatokanga'i pē he Fale 'i he ngaahi vāhenga ko eni koe'uhí ko e tau maliu mai ko ē ki he Lipooti 'A'ahi fo'ou pea mo e ngaahi 'Atita Lipooti ko ē ta'u fo'ou ke fakatokanga'i pē 'ū vāhenga fili ko eni na'e 'osi fakatokanga'i he Fale.

Hangē ko e fiema'u ko eni e kau Fakafofonga na'a muimui atu e lao 'i ha toe faihala 'aki e Pa'anga Vāhenga e Fale Alea. Kātoa e ngaahi fokotu'u 'oku 'ohake he 'aho ni Sea fakatokanga'i pē he 'Atita pea mo e Sea 'o e Fale Alea na'a fiema'u ke fai ha ngaahi fakalelei ki he Tu'utu'uni Ngāue ko eni 'oku fakahoko he, 'i hono fakamole'i e pa'anga ko eni e Fale Alea. Fakamālō atu mei he 'Atita Seniale Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō fakamālō atu ki he 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Ha'apai ka ko e 'Eiki Nōpele ia ko e Sea Fale Alea ia 'o e Fale Alea 'o Tonga. Hou'eiki, 'io Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pehē ki he ...

Sea Komiti Kakato: Leipa.

Fakahā Vava’u 16 ne ‘osi fakakakato pe hono ‘ave ki he ‘atita ngaahi fakamatala na’e fiema’u ange ki he ngaue ‘Atita

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Sea ko 'eku tu'u pē 'a'aku ke ke fakafofonga atu e timi ko eni ko ē na'e toki lave mai ki ai na'e toki me'a mai ki ai 'a e 'a e Fakafofonga Nōpele 'o Tongatapu 1 Lipooti 'Atita 'a e ngaahi, 'a kinautolu na'e kau ai e Vava'u 16 na'e 'ikai ke faipau ki he Tu'utu'uni ko eni 'a e Lipooti Faka'atita. Na'e 'i ai e ngaahi fiema'u na'e 'omai ke fakakakato mei he 'Atita pea na'e 'osi fakakakato atu e ngaahi fiema'u ko ia 'oku 'ikai ke pehē ia na'e haohaoa 'a e vāhenga ko eni. Tōnounou hangē ko ē na'e 'ohake ko eni 'i he ngaahi lipooti ko eni. Ka na'e 'i ai e ngaahi me'a na'e fiema'u mai he 'Atita ke fakakakato ange pea na'e 'osi malava ke fakakakato ange 'a e konga lahi e ngaahi fiema'u ko ia tukukehe ange 'a e ngaahi palopalema ia 'oku tōfuhia ai 'o hangē ko eni na'e 'ohake 'i he feme'a'aki. Ka 'oku ko e fie fakahā atu pē ke fakatokanga'i pē he Fale ni na'e fakakakato e ngaahi fiema'u ko ia mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Leipa ka ko e Fakafofonga Fika 16. Hou'eiki tau liliu 'o Fale Alea ē.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki kole atu ki he Sea 'o e Komiti Kakato ke lipooti mai ki he Fale.

Lipooti ki Fale Aleá ngāue kuo lava 'i he Komiti Kakato

Lord Tu'ilakepa: Tapu pē mo e Feitu'u na 'Eiki Sea Fale Alea, tapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. 'Eiki Sea kole pē mu'a ke u hūfanga atu he fakatapu mo e lotu na'e kamata 'aki 'aneuhu. 'Eiki Sea kau fakahoko atu 'etau ngāue 'io ko e 5.1 kuo lava e ngāue ki ai 'Eiki Sea fakataha pea mo e ngaahi fakatonutonu 'Eiki Sea pea 'oku tali ke fakahoko atu ki he Feitu'u na ke fai ha ngāue ki ai mālō Sea.

Pāloti 'o tali Ngaahi Lipooti 'Atita Pa'anga Tokoni Faka-Fale Alea

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pāloti ko ia 'oku loto ke tali 'a e ngaahi Lipooti 'Atita Pa'anga Tokoni Faka Fale Alea mo 'ene ngaahi fakatonutonu fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila moe Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Taniela Fusimālohi, Mo'ale 'Otunuku, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā e Ngaahiq Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue, Vaea Taione, Dulcie Elaine Tei. Sea 'oku loto ki ai e toko 17.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali 'a e lipooti fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. Koe'uhí ko 'etau taimi kole atu ke toloi e Fale ki he 2:00.

(Pea na'e toloi 'a e Fale Alea ki he 2:00 pm)

<005>

Taimi: 1415 – 1420

Satini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea Fale Alea

Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki, tau liliu ai pē 'o Komiti Kakato

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki mālō ho'omou laumālie, tau toe ma'u ki he ho'atá ni, hoko atu 'etau ngāue. Hangē pe ko e me'a 'oku mou mea'í tau 'asenitá pe 'oku tau hokohoko atu aí he taimi ní. 5.2 Tongatapu 1, me'a mai.

Lipooti 'A'ahi Fale Alea 2023 Vāhenga Tongatapu 1

Tevita Puloka: Tapu pe mo e Seá pehē ki he Hou'eiki Fale Aleá mo e Komiti Kakató. Talangata 'iate au kae fai e ...

<006>

Taimi: 1420 – 1425

Tevita Puloka: ... lipooti atu e 'a'ahi 'a e motu'a Fakafofongá pea mo e 'Ofisi 'o e Fakafofonga Fale Alea 'o Tongatapu 1 'i hono fakakakato 'a e fiema'u mo e tu'utu'uni 'a e Fale Aleá ki he 'a'ahi fakata'u ki he vāhengá.

Sea na'e, ko eni kuo mahino pe 'i he lipootí na'e lava lelei 'a e 'a'ahi na'e fakahokó pea 'oku 'asi kotoa atu pe 'a e ngaahi fakaikiiki ki he ngaahi kaveinga ngāue mo e ngaahi me'a na'e fai ki ai 'a e pōtalanoa kae pehē mo e feme'a'aki mo e kāinga 'o e ngaahi vahe kolo, vāhenga kolo iiki ko eni 'e 10 'o Tongatapu 1. Pea na'e toe kau atu ai pe ki ai mo e ongo ako lotoloto ko eni 'e 2 kae pehē ki he ako Pule'anga 'e 1 'oku tu'u pe 'i Tongatapu 1. Mahino pe 'oku 'i ai mo e ako'anga ko eni 'a e siasí 'oku tu'u pe mo ia 'i Tongatapu 1. Na'e 'ikai ke kau ia 'i he 'a'ahí ka ko e ngaahi ako'anga iiki pe.

Mahino 'aupito pe ngaahi fiema'u kotoa 'oku angamaheni pe 'i he talu e fai e 'a'ahi Fale Alea ko ení. Pea na'e 'i ai pe, ne 'osi fai pe hono fakahoko ki he Pule'angá pea meí he kamatá. Pea 'oku 'ikai ke fu'u mama'o 'a e ngaahi fiema'ú ia mo e ngaahi fiema'u angamaheni pe 'a ē 'oku fakahoko pe ia 'o e ngaahi ngāue 'oku fakahoko ma'upe 'e he Pule'angá pea 'oku fai pe hono muimui'i. Ko e tanu 'o e hala pule'anga, ko e maama 'uhila, ko e tufa tangikē mo e ngaahi ngāue angamaheni pe ia pea 'oku fatongia'aki pe 'e he motu'a Fakafofongá ko hono muimui'i ki he kau ma'u mafaí. Kae pehē ki he, kau atu ai pe hono si'i fakahoha'asi e kau Hou'eiki Minisitā. Pea pehē pe ki he tu'unga mātu'a 'oku nau fakahoko fatongia 'i he Pule'angá.

Hangē pe ko eni kuo 'asi he lipootí mahino 'a e nga'unu meí he fakama'opo'opo 'o e 2022. 'A ia pe na'e 'osi 'ohake pe 'anenai 'i he lipooti 'Atitá 'a e taha 'o e fakama'opo'opo 'a e motu'a ni. Ko e sio ki he ngaahi ngāue na'e fakahoko 'e he Fakafofonga kimu'á pea sio ai ki hono toe nga'unu ange 'a e ngāue ko iá ke hoko atu pea ke feinga ke fakakakato. Kau ai e me'a ko eni na'e 'ohake 'i he lipooti 'Atitá 'a e ngāue ko eni na'e fai ko eni 'i he kongá kekekele 'o 'Atenisí.

Ko e taha pe foki ia mo e fakama'opo'opo na'e 'osi fakamahino pe 'anenai 'a e liliu ko ia 'a e founa ngāue ke toe maau ange ko eni 'o hangē ko e fakatatau ki he fiema'u 'a e 'Atitá. 'Oku 'ikai 'uhinga 'a e to'o 'e he motu'á ni mo e fatongia 'o e 'Ofisi 'o e Fakafofongá 'oku 'ikai ke toe ngāue ai e Kosilio ko ē 'o Tongatapu 1. 'Oku kei 'ave pe pea līpooti mo taliui e ngāue 'a e motu'á ni pea pehē ki he 'ofisi 'o e Fakafofongá 'oku 'ave ki he kosilió. Kau ai pe ai mo e 'A'ahi Fale Alea na'e fakahokó 'oku 'ave 'a e līpooti ngāue 'a e 'Ofisi e Fakafofongá ke me'a pe ki ai 'a e kakai 'o e koló.

Ko e kātōa e ngaahi ngāue kotoa neongo hono fakahoko 'e he 'Ofisi 'i he taimi tatau 'oku 'ave pe mo līpooti kuo pau pe ke fakahoko ki he kosilió neongo 'oku si'i honau taimi fakatahá he taimi 'e ni'ihī. 'Oku 'i ai pe 'emau peesi kuopau pe ke ngāue kiate kinautolu. 'I he taimi tatau ko e fakahoko ha ngāue 'o hangē ko e ngaahi ngāue kotoa ko eni 'oku ngāue'aki e pa'anga 'a e Fale Aleá. 'Oku pau pe ke 'ave ki he taki 'o e ngaahi koló pe ko e Sea 'o e ngaahi koló, komiti 'o e ngaahi koló, 'a ia ko kinautolu ia 'oku mēmipa 'i he kosilió.

Mahino pe 'a Tongatapu 1 fakatatau ki he sitetisitika ko e kakai fili aí 'oku 'i he toko 4000 tupu 'a ia 'oku 'asi pe he peesi 3. Pea mo e ngaahi feitu'u kotoa 'a ia na'e fai ki ai e 'a'ahí, fiema'u pe 'e he motu'á ni 'o hangē ko e taumu'a 'oku ngāue ki aí. Ke ngāue fakataha ki ha ngaahi tefito'i kaveinga 'oku ngāue fakapotopoto, pau pea fenāpasi mo e nofo melino 'a e vāhenga fili 'o Tongatapu 1.

Mau fakalelei'i 'a e ngaahi ngāue, 'oku 'aonga pea fakatoka mai meí he kuohilí ka te mau kei felāve'i pe mo e nofo 'a e kuongá ni pea ke fe'unga mo tuha mo e tokotaha kotoa. Pea ke tau mateuteu mo matatali 'a e ngaahi feliuliaki 'o e mo'uí. Meí he ngaahi 'a'ahi na'e fai 'oku kei fai pe hono feinga'i 'o e Kulupu To'utupu 'a Tongatapu 1 'oku 'iloa ko e Takiamá Ma'á e Kaha'ú. Kapau te mou me'a hifo pe ki he peesi ko ená ko e taha ena 'enua ngaahi ngāue na'a nau tokoni 'o kau ai ko ena 'a e ngāue na'e lava ...

<006>

Taimi: 1425-1430

Tēvita Puloka: ... 'i he tuliki ko eni he Hala Vuna pea pehē ki he Palasi Fakatu'í pea 'oku ala mai ai 'a e ngaahi to'utupu 'o e ngaahi siasi hono tauhi e fanga ki'i ngoue ko ia ki hono tauhi ke ma'a e koló ko e sipoti 'osi mahino pē 'a e feinga 'a e koló.

Ko e sipoti 'osi mahino pē 'a e feinga 'a e kolo ni e malangalanga kotoa e ngaahi sipoti ko u tui mou mea'i pē unga e sipoti 'akapulu' ka na'e toki lava atu e ngaahi ngāue ki he mala'e va'inga Halaano ke malava ke fakahoko atu ai 'a e va'inga netipolo. 'I he taimi tatau ko e maa'imoa fuhu 'oku to e fakahoko pē mo ia 'i Tongatapu 1 pea kuo kamata ke nau fakalele atu e ngaahi *tournament* neongo pē 'oku 'ikai ke me'a heni 'a e 'Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Me'a Fakaloto fonua mo e Sipoti' na'e toki fai atu eni 'emau kole *sponsor* Sea.

Ka 'oku ki he 'akapulu Kolomotu'a *Sevens* ka 'oku kamata' ka na'e fu'u vave 'aupito hono tali mai 'oku 'ikai ai ha pa'anga ke fakahoko 'aki 'a e fatongia ko eni. Ka 'oku mau fakaongo pē, sai he 'oku toki 'osi 'a e ta'u fakapa'anga 'e toki fakahoko pē fatongai ko ia ki Novema ki he faka'osinga e ta'u mau kei loto pē kei loto lahi pē e komiti ko ia mo e komiti sipoti 'a Kolomotu'a ke kei tauhi 'a e fe'auhi ko eni he ko e fe'auhi pe eni 'e 1 'oku fakahoko ai 'a e toko 7 pē ko e maa'imoa 'akapulu toko 7 'i he fonua' ni pea 'oku mau to'o pē 'a e fatongia ko ia.

Ko u tui ‘oku mou me’a pē ki he peesi 7 ‘oku ‘asi pē ai ‘a e vahevahe ‘a e ngaahi feitu’u iiki ‘o Tongatapu 1. Ko e tokolahi e ngāue ko eni ‘oku lolotonga fononga mo ia he 2023 ‘a e fakaiviá ‘a ‘eni ‘oku ‘osi ‘asi pē he ngaahi ngāue kuo ‘osi fai ‘i he kolo ‘ mo e tokanga ki he fakaivia ‘a e ngaahi tapa kehekehe, ‘a e to’utupu, ko e sipoti, ko e ngaahi kulupu vāhenga ‘o e kulupu hou’eiki fafine.’ ‘I he taimi tatau ‘oku to e fai e sio ‘oku fai e fengāue’aki pea mo e kāinga Kolomotu’a ‘i he ngaahi fonua muli ‘ tautautefito ki Nu’usila ko e sio pē ki ha founa na’a ai ha fetokoni’aki pea mo e langa ‘o e fakaivia si’i nofo ‘a e kāingá.

Ngaahi palopalema fehanga hangai mo e kāinga ‘o Tongatapu 1

Te u to’oto’o pē ‘a e ngaahi me’a ‘oku ‘ikai ko ha ngaahi me’a angamaheni hangē ko eni ‘oku ‘asi he peesi 13, mahino pē hiko veve lalahi pea ‘oku hanga atu ‘a Tongatapu 1 ki he teu ‘a e hiko veve lalahi mo e faka’amu na’a lava ‘o ‘osi ki mu’a ‘i he Konifelenisi pea pehē ki he ‘amanaki fakataha ko eni ‘a e Pasifiki’ ‘oku ‘amanaki ke fai mai ki Tonga’ ni ‘i ‘Aokosi.

‘Oku ‘asi heni ‘a e tafenga vai pea ko e taha ia ‘a e ngaahi palopalema ‘oku ou tui mou mea’i pē ‘oku ‘ikai ke puli ko e ‘osi atu ‘a e fu’u ‘uha lahi ko eni na’e toki hoko, ‘a e ngaahi feitu’u ko eni ‘i Kolomotu’a ‘o Tongatapu 1, ko Halavave, ‘Isileli kau atu ki ai mo Tufuenga pehē ki he Sopa ‘o Taufā pea mo Tongata’ eapā.

Na’e ai ‘a e savea ia ‘oku ‘ikai ke u ‘asi au ia he lipooti ko eni ka ‘oku ‘amanaki pē ki he uike nip ē ko e uike kaha’u ku fakahū atu ki he Pule’angā he’oku mahino ‘oku ‘i ai e polokalama ngāue ‘a e Pule’anga ki he ngaahi toileti’, hūfanga he fakatapu ‘ka na’e ‘i ai e savea na’e fai ia mei he ‘ofisi ‘o e motu’a’ ni ‘i Fepueli ‘o e 2021, ki he ngaahi sepitiki, hūfanga he fakatapu’, ‘oku mama he taimi ‘oku ‘uha lahi ai. Na’e fai leva e ngāue ‘a e motu’a’ ni mo e tu’unga matu’a pē ‘oku nau taukei ‘o fai e fo’i *pilot project* ‘i he ‘api ‘i Halavave ki hono feinga ke fakalelei’i ‘a e sepitiki ‘oku mama pehee’ pea mo palopalema sai ‘aupito ‘a e ‘api nofo’angá ia. ‘A ia kuo lava e ngāue ko ia ‘i he taimi tatau na’e ‘i ai mo e ‘api na’e fai ki ai ‘a e ngāue ‘i Sopa, ‘o ngāue’aki ‘a e sepitiki pelesitiki, hūfanga he fakatapu’ pea ko e ngāue na’e fai ko eni ‘o sio ke fai hano fakatatau ‘a e fakamole ki he ongo ngāue ko eni. He ‘oku ‘osi mahino ‘aupito ‘aupito mei he ngaahi fu’u ‘uha lahi ko eni ‘a e tafe kitu’a ‘a e kinoha’a ko ia ‘o a’u ki he hala pule’anga’ pea na’e sio pea na’e hanganaki atu pē ‘a e fokotu’utu’u ngāue ‘a e motu’a’ ni mo ha kole ke fokotu’utu’u at uke fakaa’u atu ki he Pule’anga.’

Hoko ‘aupito ‘a hono tanu ‘a e Hala Pule’anga ko u fakamālō lahi heni ki he ‘Eiki Minisitā, Pule’anga’ pehē ki si’i kau ngāue ‘o ma’olunga foki ‘a hono tanu ‘a e hala pule’anga pea toe hoko ai pea mo e ngaahi ‘api na’e ‘ikai ke fa’a tafea he ‘aho ko ‘ee’ kuo toe ‘alu hake foki e vai ia ‘o nau toe lahi ange ‘enau ...

<007>

Taimi: 1430-1435

Tevita Puloka: ... tafeá ka ko e me’a pe ia kuo pau ke hoko pea na’e ‘ohake pe ia ‘i he ngaahi fakataha ‘i he ngaahi vāhenga ko eni ‘a e pau pē ke hoko ‘a e palopalema ko iá. Mahino pē ‘a e ngāue lahi ‘oku fai ‘e he potungāue mei he Tāmāte Afí ‘a ia na’e toki fakahoko ‘a e pamu ‘a e vai mei he feitu’u ko eni ko ‘Atenisi ko e feinga ke fakasi’isi’i ‘a e uesia ‘a e fa’ahinga

palopalema pe ia ‘oku mahino ‘oku nofo pe ia pea mo Tongatapu 1 tautautefito ki he ngaahi ‘elia ko ení.

Ngaahi fokotu’u mei he ngaahi fakataha fakakoló

Kapau te mou me’a hifo ki he peesi 16 ‘oku ‘asi ai ‘a e ngaahi fokotu’u mei he taha ‘o e ngaahi kolo ‘o Kolomotu’á mo e faka’amu neongo ‘oku faingata’a ka kuo pau pē foki ke u fakahoko atu ‘e au honau le’ó ko e ‘uhinga ia ‘etau ‘a’ahí. Tokua ke fakafoki mo e fakakaukau he kuo vahe foki e ngaahi ‘api nofo’anga ko ē ‘o e kakai ‘o Kolomotu’á ‘a eni ‘oku ‘elia ia ‘i Tongatapu 6 pea kau atu mo 5 ai. Hangē ‘oku toe kau atu mo 7, ‘oku nau fie Kolomotu’a pe foki nautolu mo Tongatapu 1. Nau loto nautolu ke vahe mai pē mu’a nautolu ia ke nau kau pē nautolu ‘i Tongatapu 1, he ‘ikai pē ke nau mavahe nautolu ‘o Tongatapu 6 mo 5 pehē ki 7.

‘E te nau kei tauhi pē honau tukufakaholó neongo kuo vahe e ngaahi kelekele ko ení honau ngaahi ‘api tukuhaú pea mo e ngaahi ‘elia pē ‘oku mahino kuo fa’a fakahoha’asi pē he talanoa mo e kaungā, ngaahi kaungā Fakafofongá. Ka ‘oku ou tui pē ‘oku mahino pē tu’utu’uni ‘a e laó mo e Konisitūtone ki he vahevahe ‘o e anga ko eni ‘o ‘etau vahevahe ki he ngaahi fai’anga filí.

Hoko e tanu foki e halapule’angá pea ‘oku mou kātaki pē Hou’eiki Minisitā kuo loto e fa’ahinga ia, kuo tokua kuo vave e lele ‘a e me’alelé pea fai mai e ngaahi fokotu’u ke ‘ai e ngaahi fo’i tafunga ko ia. Pea fa’a atu pē foki ia ki he ngaahi ‘api ‘e ni’ihi kuo nau laku ‘enautolu e ngaahi fo’i maea. Pea fa’a lele atu e motu’a ‘Ofisakoló ‘o talaange ki ai ‘oku ‘ikai ke ngofua ke fai e me’a ko iá pea ‘oku talaange ia ‘ikai. Na’a nau ‘osi ma’u e ngofua ia mei he potungāué. Ka ‘oku, ka ko e ngaahi me’a ia ke ‘ohake mei heni he kuo pehē mai foki ‘a e kāinga ia ‘e ni’ihi, ko e hā ‘oku lī maea ai ia kae ‘ikai ke mau lī maea ko hono ‘uhingá he ‘oku ‘i ai ‘a e fakakaukau ia ke ‘ai ā e ‘api ke nau takitaha he fo’i maea ‘o laku he loto halá. Ka ko e ngaahi fakakaukau pe ia ‘oku ‘omai mei he ngaahi langa fakalakalaka ko eni kuo fakahoko mei Tongatapu 1.

Kapau te mou me’a hifo ki he peesi 18 ko e taha ‘o e ‘elia ko eni ‘o Sopu ko ení na’e ‘osi kole pē kimu’a. Na’e hoko ‘a e hake ko eni ‘a e *tsunami* ‘o mapuni ai ‘a e ava na’e fa’a ngāue’aki ‘e he kau toutai’angamaheni ‘enau hū. Ko e taimi ní foki na’e talu ‘ene tanumia pea na’e toe ‘omai pē kolé ki he, ‘i he ‘a’ahi ko ení ‘oku nau toki kolosi pē ai he’ene hu’a e tahí. Ka ko e faka’amú na’a fai ha ngāue ki hono to’o ‘o e maka ko iá he ‘oku mahino pē mahalo na’e ‘i ai ha me’angāue ‘e ngāue’aki pea ko e taha pe ia ‘enau ngaahi fakakaukau.

‘I ai pē e ngaahi fakakaukau ki he kaha’ú, ‘i ai ha ngaahi kaukau’anga, ‘oku ‘i ai pē fanga ki’i me’a iiki pe ia ‘oku nau tokanga ki ai pea ‘oku ngāue pē ki ai e motu’á ni. Hangē ko e kaka’anga ki tahí, mahino foki ‘oku ngāue’aki lahi ‘e he hou’eiki fafiné ki he tata’o ‘enau ngaahi koloa fakatonga ko ē ‘i tahí. Pea pehē ki he ngaahi, ‘oku ‘i ai pē ngaahi feitu’u foki ‘o Kolomotu’a ‘oku, ‘o Tongatapu 1 ‘o ‘alu atu ko ē ki mui’i Sopu kae hangē ko e vai ko eni ‘oku ‘iloa ko Vaisalisali na’e fa’a ngāue’aki ia ‘i he laku’anga veve ‘a e kakaí.

Pea ‘oku fai pē ngāue lahi ki ai ‘a e ‘ofisakoló kae pehē ki he pule fakavahe mo e kau le’o kolo pē ‘o Kolomotu’á mo Tongatapu 1 ki hono tokangaekina mo ta’ota’ofi ‘a e ngaahi ngāue ta’efakapotopoto ko iá mei he feitu’u ia e kakai kehe. He ‘oku a’u foki ‘a e ngaahi palopalema kuo hoko ‘oku mau fa’a lipooti hangatonu pē. ‘Oku ‘i ai e kakai ‘oku nau ma’u ‘api ‘i Tongatapu 1 ka ‘oku te’eki ke nau nofo’i honau ngaahi ‘api, ‘oku nau nofo nautolu he ngaahi feitu’u kehe pea nau ngāue mai ‘aki ‘enautolu honau ‘api ko ē ‘i Tongatapu 1 ke nau omi ‘o

laku veve ai. Pea ‘oku fa’a fai pē ‘a e launga ‘a e, mo e ngāue ‘a e ‘ofisakoló kae pehē ki hono fakahoko ki he Potungāue Vevé ‘a e ngaahi ngāue ta’efakapotopoto ko ia.

Na’e ‘osi ‘i ai pē tokanga makehe ki he fakahingoa ‘o e ngaahi halá ...

<001>

Taimi: 1435-1440

Tevita Puloka: ‘E ‘i ai ‘a e femahino’aki pea mo e ‘Eiki Minisitā Fonua ki ai pea mo e Savea, ‘a ia kuo fai ‘enau ngāue hangatonu na’a ne toki fakahoko, na’a ne fakahoko mai pē ‘e ia ‘i he uike kuo ‘osi, kuo hoko atu ‘enau ngāue hangatonu pea mo e Ta’ahine Pilinisesi, Lātū Fuipeka, ke ‘omai ha ngaahi hingoa ke fakahingoa kakato atu ‘aki ‘a e ngaahi hala ko ia ‘i Tongatapu 1.

Mahino pē mo e le’o koló ‘oku fai ‘a e ngāue ko ia neongo ‘oku mahino kuo holoki ‘etau patiseti ki ai, ka ‘oku fai tūkuingata pē honau ngaahi fatongia ki he ngaahi ngāue ko hono ‘uhinga ko e tu’unga malu ‘o e kolo.

Kei fiema’ua lahi mei ngaahi ‘api ‘a e tangike vai

‘Oku kei ngāue pē ‘a e ngaahi ngāue kehekehe pē ‘a e kolo hangē ko e ngaahi me’angāue he tokoni ‘a e Pule’angá, ngāue ki he ngaahi palau. Hangē ko e tufa tangikē, ko e toki ‘i ai pē mahalo ‘a e me’a ne fai ‘a e ta’efemahino’aki he ngāue ‘a e ongo ‘Ofisa Ngāue ‘a e motu’a ni ‘i he ‘Ofisi ‘o e Fakafofonga, ‘a ia na’e angamaheni pē foki ‘a e tufa tangikē ‘a e *MEIDECC*, pea ko e uike kuo ‘osi ‘oku talamai na’e ‘i ai ‘a e fo’i tufa tangikē ia ‘a Falepa’anga.

‘Oku ou tui lahi ‘oku mahu’inga ke toe faiange ha femahino’aki, ‘i he anga ‘a e fengāue’aki, pea na’e ‘eke atu he ko e taha ‘a e me’a na’a mau tokanga lahi ki ai he na’e fakatokanga’i na’e ‘i ai ‘a e ngaahi ‘api na’e ‘osi ‘i ai ‘a e tangikē ai. Na’e kei kau ‘i he tufá pea na’e ‘i ai ‘a e ngaahi ‘api na’a nau lototō ‘o tukuange mai ‘a e ngaahi tangikē ko ia ke ‘ave ia ki he ngaahi ‘api na’e te’eki ‘i ai ha tangikē. Pea ‘oku mau ngāue lahi mautolu ‘o maau ‘a e lisi ko ia. ‘Oku lolotonga fai atu ‘a e fetu’utaki ‘a e ‘Ofisa Ngāue ‘a e Fakafofongá, mei he ‘Ofisi ‘o e Fakafofongá, ke fai hono kumi angé ke ma’u ange ‘a e lisi ‘a e ngaahi ‘api ko ia, ke fakapapau’i ke ‘uluaki faka’inasi pē mu’a ‘a e ngaahi ‘api ‘oku te’eki ai ke ‘i ai ha tangikē ai.

Mahino ‘aupito pē pea ‘oku ou tui ‘e Sea ‘oku ‘i ai pē ‘a e ngaahi ngāue ia ‘a e kolo ni ia ‘oku fai na’a mau toki fakahū atu ‘a e polokalama fo’ou ‘oku ‘ikai ke ‘asi he lipooti neongo ‘oku kau ‘a e pōako, pea ‘oku kau pē ia he ngaahi anga maheni pē ngāue ‘a e ngaahi vāhenga ‘oku nau lava ‘o fai ‘a e me’a ko ia ‘o faka’aonga’i ki ai ‘a e pa’anga ‘a e kōsilio, ‘a e pa’anga ko eni ‘oku ‘omai mei he Fale Alea.

Polokalama poako ma’a e fānau ako Tongatapu 1

Na’e toki kamata atu mahalo ko e ‘osi eni ‘a e māhina ‘e 1 mei ai ‘a e ako ‘a Tongatapu 1, ki he *form* 6 mo e 7 ‘a hono fakahoko ‘enau me’a ko eni ko e *IA*, pe ko ‘enau *Internal Assessment* ko eni ‘a e ngaahi leseni ‘o e *form* 6 pē ko ē mo e 7.

Vaea Taione: Sai pē ke u ki'i fehu'i atu pē lolotonga ho'o 'i he poini ko ia Sea. Ko 'eku ki'i fehu'i atu pē lolotonga ho'o 'i he poini ko ia Sea. Ki'i fehu'i pē kia Tongatapu 1, tapu pē mo e Mēmipa he Fale ni, ako ta'etotongi pē Tongatapu 1 pē 'oku totongi.

Tevita Puloka: Ko 'eku talí, kae hoko atu 'eku fakamatala Tongatapu 8, 'oku totongi 'a e si'i tu'unga mātu'a pea pehē ki he tu'unga finemātu'a si'i kau ngaahi kaunanga 'oku nau fakahoko 'a e ako ko eni. Ko e me'a pē 'oku mahino 'oku 'i ai 'a e seniti 'oku fakamole lahi ki ai, pea 'oku hoko atu 'emau talanoa pea mo e ngaahi mātu'á he 'oku fu'u mahino 'aupito 'aupito 'a e poupoua pea mo mahu'inga mālie ki he ngaahi mātu'a 'i hono fakamatala 'e he tokotaha ko eni na'a ne, 'oku ne tataki 'a e ako ko eni. Pea 'oku ou tui pē 'oku ui 'a e ako ko eni ko e Alafolau Fakaako 'a Tongatapu 1. Pea 'oku ou kole fakamolemole pē te u ngāue'aki ko e hingoa ko e tokotaha na'a ne, na'e ha'ana 'a e fakakaukau ko eni, pea kole 'e he motu'a ni, fefine ko eni ko 'Ana Soakai Tākai.

'Oku ou tui pē 'oku mou mea'i na'e fili Fale Alea mei Ha'apai 'i he ta'u kuo, 'i he fili na'e toki 'osi, pea 'oku ou fakamālō lahi au heni ki ai pea pehē ki he kau faiako 'oku nau ō mai 'o tu'ataimi 'o tokonia 'a e ako ko eni 'a e fānau pea 'oku fu'u fiefia lahi 'aupito 'a e ngaahi mātu'a, fo'ou 'a e 'asi 'a e, 'a hono fai 'a e me'a ko eni kae 'ikai ko e pōako 'ata'atā pē. Pea 'oku mau hanga atu 'o muimui'i ke feinga ke fakalotolahi'i kinautolu 'i he ngaahi, 'i he fononga atu ko eni mo nau femahino'aki mo e mātu'a 'a e mahu'inga 'o e polokalama ko eni he 'oku pehē koā ko e peseti 'e 30 'o e sivi 'oku to'o ia mei he IA.

Kole kongā 'api ma'a e 'Apiako Lotoloto 'a Kolomotu'a

Ko e taha foki 'i he ngaahi me'a 'i he 'a'ahi ki he ngaahi 'apiakó, 'a ia na'e 'ohake ia ai pē ia, ka 'oku ou loto pē ke u fakahoko he neu 'osi fakahoha'asi pē 'Eiki Palēmia he 'oku ou tui 'oku mea'i pē pea 'oku 'osi mea'i pē 'e he 'Eiki Minisitā Fonua, 'a e kongā 'api ...

<002>

Taimi: 1440-1445

Tevita Puloka: ... ko eni 'i mu'a pe na'e tu'u ai 'a e *clinic* ko eni 'a Kolomotu'a 'a eni pe ko eni fakataha mo e 'Apiako GMS 'o Kolomotu'a. 'A ia na'e fakahoko mai 'emau kole 'o fakahoko mai pe ki he 'Eiki Palēmia 'oku te'eki ai ke *official* kae pehē ki he 'Eiki Minisitā Fonua ke tuku mai ā mu'a 'a e kongā ko ia ma'a e 'apiako. Pea ko u tui pe he 'oku lave'i he motu'a ni ne 'osi 'i ai e fa'ahinga taautaha ne ō ia 'o faka'eke ke nau tala 'enautolu e kongā 'api ko ia. Ka ko u tui lahi pe 'i he na'e mahino pe na'e 'i ai pe na'e loto lelei pe ki ai 'a e 'Eiki Palēmia pea ko u tui pehē ki he 'Eiki Minisitā Fonua hano fakahoko ke faka'ofisiale 'a e kongā kelekele ko ia.

Pea ko e ngaahi fiema'u kotoa pe 'oku ou tui te tau fakatangi kitautolu pea 'oku tau fe'inasi'aki kotoa pe 'i he fakatangi ki he Pule'anga mo hono ngaahi fatongia. 'Oku kei tu'u pe 'a e kaveinga ngāue 'a e motu'a ni kei 'uluaki pe 'a Tongatapu 1 lava atu e fakamā'opo'opó hangē ko ia na'e fai ki ai 'a e fakahoha'a 'i he Lipooti 'Atita mo e ngaahi ngāue kuo fai 'oku mau lolotonga fononga eni he faha'ita'u 'o e fakaivia. Pea 'oku kei lahilahi atu pe 'a e fakatangi mo e kole ki he Pule'anga 'o fai e fengāue'aki. Mau kei hoko pe ko e teliteli'uli mau muimui pe he fu'u 'angá fai ai e fe'aonga'aki mo e fetokoni'aki. Pea na'e 'eke foki he motu'a 'oku anga fēfē hono 'ilo 'e he teliteli'uli e 'angá mo e feitu'u 'oku 'alu ki ai. Pea toki 'ilo ko u talaange

ko e 'ulu ko ē 'o e teliteli'uli 'oku 'i ai e me'a ai ko e fo'i pēnolo hangē ha sola 'oku 'i hono 'ulu. 'I he'ene me'a fakakaukau Sea 'oku pehē pe 'emau muimui 'i he ngaahi fatongia 'oku fai ma'a e vāhenga. 'Oku mau ngāue'aki pe 'emau fakakaukau lelei pea mau fengāue'aki ai pe 'o muimui ki he ngaahi ngāue mo fetokoni'aki mo fai ha fe'aonga'aki mo e Pule'anga ko hono 'uhinga ko e si'i kakai 'o e vāhenga mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō fokotu'u pea poupu. Ko ia 'oku loto 'io Fakafofonga 'Eua 11 me'a mai.

Tokanga 'Eua 11 ke lipooti mai Pule'anga hā e ngāue kuo lava fekau'aki mo e ngaahi Lipooti 'A'ahi Fale Alea mei he ta'u kuo hili

Taniela Fusimālohi: Sea ko u pehē ko 'etau 'aho Tu'apulelulu kuo 'osi na'a tau pehē ke me'a hake Pule'anga 'o fai mai ha ki'i puiipuitu'a ki he lipooti ko ē kimu'a pe ko e hā e me'a 'oku ...pea kapau 'oku 'ikai pea tuku pe ki he takitaha Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato: Fakamolemole pe Fakafofonga ko 'eku ma'u ki he Tohi Tu'utu'uni 'oku totonu mahalo ke 'osi pe ko Siulai 'oku totonu ke foki mai e Pule'anga pea mo e 'ū ola ko ē 'o e me'a kuo 'osi. 'A ia ko e me'a ko eni 'e foki mai ia 'i he Siulai 'o e ta'u hoko mai.

Taniela Fusimālohi: Ko e me'a 'oku ou ma'u Sea 'i he Tu'apulelulu pe ko ē na'e toki 'osi uehe 'ikai foki ke ke me'a 'i he kongu ua ko ē 'etau me'a heni.

Sea Komiti Kakato: 'Ikai ko 'eku ko 'etau Tohi Tu'utu'uni nau 'i heni pe ta ko ē na'e hala e tu'utu'uni 'a e Sea ia kau kia au pea u 'alu au.

Taniela Fusimālohi: 'Io ka ko e efiāfi eni ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Pea toki ma'u ange tohi ke u foki mai pea ko e me'a 'oku ou foki mai ai he pongipongi ni.

Taniela Fusimālohi: Ko ia, ka ko 'eku 'uhinga 'a'aku Sea.

'Eiki Palēmia: Sea kole pe pe 'ē laumālie pe Fakafofonga ke u tokoni atu

Sea Komiti Kakato: 'Io me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ko u tui 'e mahino ange ai kapau pe 'oku laumālie lelei pe ki ai?

Taniela Fusimālohi: 'Io Sea ko e 'uhinga foki he na'a tau fa'a talanoa ki he pehē 'oku 'oatu 'a e lipooti 'o e ta'u ko ē 'o hili atu pe ia he lipooti kimu'á. 'Oku 'ikai ke mahino ki he Fakafofonga mo e vāhenga pe ko e hā e me'a ia kuo fai ki he lipooti kimu'a.

'Eiki Palēmia: Lava pe ke u fakatonutonu au Sea.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Palēmia: Sea na'e toki 'osi tali eni 'a e Lipooti 'a e 'Atita 'o ne fakahoko mai 'a e ngaahi me'a na'e fakahoko he vāhenga ko ia. 'A eni na'e toki 'osi tali pe ko eni he houa

pongipongi e ‘aho ni Sea. ‘A ia na’e ‘asi mai ai pe ko e hā e me’a ko ē ko e hā e me’a ko ē, fakatatau ki he’ enau fua tautau ko ē ‘a e ngāue ‘a e ngaahi vāhengá. Ko u ‘uhinga pe ‘a’aku ki ai mahino pe ia na’e ‘osi fakahoko mai pe ia ‘oku ‘i ai ‘a e ‘ū ngaahi ngāue ia ko e me’a ‘a e Pule’anga hangē ko e tanuhala mo e ‘ū alā me’a pehē. Ka ‘oku ‘ikai ke ‘ilo pe ko e toe lipooti fē. Ko e toki ha’u eni ia ‘a e lipooti ko eni ‘a ia ‘e toki fai ko ē hono ‘atita’i mo *response* ki ai ko u tui au ‘amuī ange hangē ko ho’o me’a ki ‘Aokosi, ka he ‘ikai ke lava pe ‘o *response* pe he taimi ni, ka ko ‘eku ‘uhinga pe ‘a’aku ia ke fakatokanga’i mu’a na’e ‘osi tali ‘a e ‘atita mo ‘ene talamai pe na’e faitatau ki he tuku fatongia ko ē na’e ‘oatu mei he Fale Alea ‘i he houa pongipongi Sea mālō.

Taniela Fusimālohi: Sea kapau ‘e te tau foki pe ki he miniti ‘oku ‘asi pe ia ai ‘a e talanoa ko ē ki he ...he koe’uhi ko e Lipooti ‘Atita ia ke fekau’aki ia pea mo e pa’anga ko ē ‘a e Fale Alea. Ko e lipooti foki ia ko eni ...

<007>

Taimi: 1445-1450

Taniela Fusimālohi : ... ko e ‘a’ahi ia ‘o talanoa mo e kakai he ‘oku tuifio mai e ngaahi me’a ia ‘a e vāhengá mo e ngaahi me’a ko ē ‘oku totonu ke tokanga ki ai ‘a e Pule’anga. He ko u fakatokanga’i e ‘u lipooti ‘oku toe foki mai pē ai ‘a e ngaahi me’a ia ‘i he lipooti. ‘A ia ko ‘eku ‘uhinga ko ē lipooti kimu’a ko e 2022, ka ko e lipooti foki eni ia ‘a e 2023 ‘oku tau kamata ko ē ke tau lele ai. Ka ko ‘eku foki ki ai koe’uhi ko e me’a ia na’e pehē ‘e fakahokó ko e kamata pē ‘a e lipooti pea ‘omai ha puipuitu’a ‘a e Pule’angá, ko e hā e ...

Sea Kōmiti Kakato : Ko e me’a ko ena ‘oku ke me’a ki ai na’e ‘ohake he Kōmiti Kakato he Tu’apulelulu kuo ‘osi. Na’e te’eki ai ke fai ha Kōmiti Kakato he uike kuo ‘osi.

Taniela Fusimālohi : ‘Ika na’e fai ia he’ emau Fale Alea ko ia he houa efiāfi.

Sea Kōmiti Kakato : ‘Io sai, te tau foki ki he’ etau ngāue ē. Toki hoko e taimi Fale Aleá pea ke toki me’a hake ‘i he Fale Aleá ‘o fakahoko ki he Falé mo e Seá ‘a e me’a ko ē ‘oku ke tokanga ki ai. Ka tau foki mai mu’a ki he’ etau ‘asenitá ki he’ etau ‘a’ahi ē.

Taniela Fusimālohi : ‘Io sai Sea ka u hoko atu au ia ai...

Sea Kōmiti Kakato : ‘Oku ‘ikai ‘i ia ha toe mafai ‘o e Seá ia ē.

Taniela Fusimālohi : ‘Io. Sea kau hoko atu ki he peesi 10.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai ‘Eua 11.

Fehu’ia ha tokoni ‘a e Pule’anga fekau’aki mo e fetuku ngaahi veve lalahi

Taniela Fusimālohi : Ki he tokanga ko eni ki he hiko ko ē ngaahi veve lalahi. Sea ‘oku toe palopalema ange ‘a e ‘elia ko eni he ‘oku ‘alu ke lahi ange mo tuku ia ‘i he ngaahi feitu’u. ‘Oku ‘ikai ko e Tongatapu 1 pē, ka ko e vakai pē ko e hā mu’a ‘a e me’a ‘e fai, he ko e palopalema lahi eni ia he ‘u vāhenga. Pē ‘oku ai ha tokoni ki hono, he ko hono mo’oni ‘ona

‘oku tonu ke hiko ia ‘o ‘omai ki Tongatapu ni. Pē ko h ha ko e ki’i fehu’i pē ia ki he Pule'anga pē ko e hā ha ngāue koe’uhi ‘e toe fakahela ange ‘a tahi koe’uhi ‘e toe uta mai ‘a e veve lalahi.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e veve lalahi Hou'eiki Pule'anga ke mou me’a ki ai, ‘oku ‘i ai pē mo’oni e me’a ‘oku me’a ki ai e Fakafofonga. ‘A ia ‘oku kau ai ‘a e ngaahi fu’u ‘aisi, ‘i ai e ‘u kapa ko e me’alele popo. ‘I ai mo e ngaahi fu’u TV. ‘E ‘ikai foki ke tau lava tautolu ‘o ta’ofi ‘a e kakaí ‘a e lele atu pē ko ē ‘o fakasiosio pē he halá ‘oku ‘ikai ke sai ha tahá pea laku leva. Kau ia he ngaahi maumau lahi hoko he fonua ni. Ka ko e me’a ‘oku fakatokanga’i ‘e ‘Eua 11 fekau’aki mo e hiki veve lalahi fu’u fiema’u ‘aupito ke hiko. Ka ‘oku ‘osi talamai pē ia ‘e he kau hiko veve ia ‘e ‘ikai ke nau hiko a ‘enautolu. ‘Oku nau hiko pē ‘enautolu ‘a e veve anga maheni.

Tui ‘a e Pule’anga ke tokoni ‘a e ngaahi vahenga hono fetuku ‘a e veve lalahi

Eiki Palēmia : Mālō Sea ai ke fai atu ha ki’i tokoni heni. ‘Io ko e angamaheni foki ia ko ‘enau veve ko ē ‘oku nau hiko ko e anga maheni ia. ‘E ‘ikai ke tuku mai ha fu’u kā maumau ia kitu’a pea te nau hiko ia. ‘A ia ko e fakafatongia ‘aki ia ko eni ‘a ia ‘oku tatau pē ‘a Tongatapu 1 pea mo e 3. ‘A ia ‘oku mau tu’o 2 mahalo ‘i he ta’u ‘oku mau tokoni’i hono fetuku ‘a e ngaahi veve lalahi, ko e ‘aisi maumau ko e sea mo e me’a. ‘A ia ko e ki’i tali nounou pē ia Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. ‘Eua 11.

Tokanga ki he fatongia Potungāue Takimamata ke tokangaekina ngaahi mātanga li’aki kau ai ‘a e Sia ko Veiongo

Taniela Fusimālohi : ‘Io mālō Sea. Ko e hokó ko e tafa’aki ko eni ki he Sia-ko Veiongo ‘oku ‘asi mai he Lipooti ‘a e Fakafofonga 1.

Sea Kōmiti Kakato : Peesi fiha ia?

Taniela Fusimālohi : ‘A ia ko e peesi 26 kātaki. Pē ko e hā e ngāue ‘oku fai ki ai he ko e fu’u mātanga eni ia he taimi ko ē, ka ‘oku ai ‘ene kole ‘ana ia he ‘oange he tokoni. Ka ko u pehē pē ko e hā e me’a ‘a e Potungāue Takimamatá ‘oku fai ki he mātanga ko eni he ‘oku ai hono hisitōlia. Ke fai ange ha fakama’ala’ala ki ai koe’uhi ‘oku ou tui ‘oku li’aki ‘aupito ‘aupito pē ia ko e ‘uhinga ia ‘oku ha’u ai he lipooti ko eni. Ka ‘oku ai ‘a e fatongia ko u tui ‘a e Potungāue Takimamata ke tokanga’i ‘a e ngaahi mātanga ‘oku kau ai ‘a e Sia-ko-Veiongo.

Sea Kōmiti Kakato : Fakafofonga ko e hā koā e kole fiema’u ‘e he to’utupu ko eni. ‘Ai ke vakai’i atu.

Fiema’u he to’utupu ngaahi me’angāue ke tokoni ki he’enau polokalama fakama’a kolo

Tevita Puloka : ‘Io Sea ko e tu’unga ia ko ē he taimi ni ia ko e feinga ‘a e to’utupu pē ia ‘o loto Kolomotu’a ke tauhi pē. Mahalo na’e tonu ke toki fakamahino mai ‘oku ‘ikai ke lave’i ‘e he motu’a ni ia ko Fungasiá ko e kelekele ko ia ko e tofi’a ia ‘oku ‘ia hai. Lahi pē ‘a e ngaahi talanoa kehekehe ki he ngaahi *project* na’e ‘ai ke fai ai, ‘osi mahino foki ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai e TCC. Ka ‘oku fai ko eni ‘a e ngaahi ngāue ko ia, ko e taha ia e fatongia ‘oku fakaivia ai ‘e he ‘Ofisi ‘o e Fakafofongá e to’utupu ‘o loto Kolomotu’a ke kau. Na’e kau pē ia kimu’a. Ka na’e toe fai atu eni hono fakaivia ‘o kumi ‘enau misini kosi. Ko e *weed eater* mo e me’a ke nau kau atu ai ‘enau polokalama tauhi fakama’a pē.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. ‘Eua 11 toe ‘i ai ha’o me’a ‘e tokanga ki ai he lipooti ko eni. ‘Io Tongatapu 10.

Fokotu’u Tongatapu 10 na’a lava vahe’i ‘i he Patisetí ha polokalama hiko veve lalahi pau ‘a e Pule’anga

Kapelieli Lanumata : Tapu mo e Feitu’ú na Sea pea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. ‘Oku ki’i lave atu pē au ki he me’a ko ia na’e tokanga ki ai ‘a ‘Eua 11 fekau’aki...

<004>

Taimi: 1450 – 1455

Kapelieli Lanumata: ... Hiko veve lalahi pea ‘oku ou tui ‘oku tofuhia ‘aupito pē ngaahi vāhengá ia ‘o kau ai pe e vāhenga ‘o e motu’á ni. Pea ko u fie fakamālo pe ki he ‘Eiki Minisitā ko eni e Potungāue Ngaahi Ngāue Lalahi na’e laumālie lelei ke tokoni mai ki he hiko veve lalahi ‘aki ‘enau *provide* ‘enau ngaahi me’a ngāue ke tokoni ki he hiko vevé.

Ko u ki’i kole atu pe ‘aku ia ki he, he ‘oku ou tui ‘oku mahu’inga ‘aupito ‘a e ‘omai e līpooti ko eni he taimi pehe ní he teuteu ko eni ‘etau talanoa ki he patisetí ke fai ha sio ki ai e Pule’angá na’a lava ke ‘i ai ha fo’i polokalama hiko veve pau lalahi ‘a e Pule’angá. ‘A ia ‘oku pehē ke tu’o 1 he kuata pe ko e tu’o 2 he ta’u.

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga kapau te ke me’a ki he me’a ko eni ‘oku me’a mai e ‘Eiki Palēmiá tu’o 3 he ta’u.

Kapelieli Lanumata: Ko e ‘uhinga ia e fakahoha’a e motu’á ni ‘e Sea he ‘oku ‘ikai ke fakahoko e fatongia ia ko iá. Ko e ‘uhinga ia ‘a e kole ‘a e motu’á ni na’a lava ke fakapapau’i.

Tui Pule’anga ko e fatongia e vahenga ke hiko ngaahi veve lalahi

‘Eiki Palēmia: Hangē pe ko ē na’e fakahoko atú Sea pea ‘ai pe ke u ki’i talanoa ai pe ki ai. Ko e fatongia ia, kia au ia ko e fatongia ia e vāhengá. Ko e hiko veve ia ko ē, veve nōmoló ‘oku fai ia ‘e he *Waste Authority*. ‘A ia ‘oku ‘i ai e fengāue’aki hangē ko e taimi ko ē ‘oku mau hiko ai ko ē ha ‘ū veve lalahi ‘oku nau talamai ‘e faka’atā’atā mai leva e feitu’u ke ‘ave ki ai e ‘ū veve lalahi. Ka ‘ikai ia ‘e ‘ikai ha feitu’u ia ke ‘ave ki ai, ‘a ia ‘oku fengāue’aki pe Sea ko e ‘uhingá ko ‘etau fiema’u ko eni ke tokoni. Kae tautefito pe he taimi ko ē ‘oku kimu’a he ‘uhá ke fai mo to’o e ngaahi veve ko iá ko e ‘uhingá he ‘e nofo’anga ki ai e namu mo e alā me’a pehē Sea. Ko e sai ai pe ‘o ngāue’aki ai pe pa’anga ‘a e vāhengá hangē pe ko ē na’e ‘osi ‘asi pe he’etau ngaahi līpootí, mālō.

Ngaue'aki Tongatapu 1 'ene silini fakavahenga ke tokoni he hiko veve lalahi

Tevita Puloka: Mālō, mālō Sea ko e hiko veve lalahi na'e 'osi, ne 'i ai e taha 'o e ngaahi vāhenga iiki pe 'o Tongatapu 1 na'a nau ngāue'aki e kongā 'enau seniti 'o fai'aki 'enau hiko veve lalahi pea na'e lava ia 'o fakangāue'i pe 'enau to'utupú mo 'enau ngaahi me'alele pe 'o fakahoko'aki e fatongia ko iá. Na'e 'i ai 'a e polokalama hiko veve lalahi na'e fai me'i he Potungāue 'Atakai pea na'e 'i ai e palopalema ai ko e totongi ko ē me'a ko ena ko ē ki he lingi'anga vevé, 'o pehē ne 'i ai e mo'ua mahalo 'a e Pule'angá ai he ngaahi hiko veve lalahi kimu'a. Pea na'e fa'a fai e fetukuaki ai, 'a ia ne 'osi pehē pe 'emau hiko veve lalahi kehe pe 'amautolu na'e fai he 'osi 'a e sunamí. Na'e ki'i fai 'a e fetukuaki ai mo hono totongi ko ē hono 'oatu e ngaahi veve lalahi ko iá.

Ka 'oku ou tui lahi pe ka na'e 'osi 'i ai pe polokalama pehē pea 'okú te faka'amu pe kita ke kei hoko ka 'oku mau hanga atu mautolu hangē pe ko e me'a na'e 'asi he'eku fakamatala 'anenaí ke fakahoko 'emau hiko veve lalahi ki he vāhengá 'o teu atu ko eni ki he na'a lava 'o 'osi kimu'a he konifelenisi pea mo e fakataha ko eni 'oku 'amanaki ke faí, mālō.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea

Sea Komiti Kakato: 'Io me'a mai 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi

Lava he Potungāue MOI to'o mo fetuku veve 'esipesitosi ki Tapuhia

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Tapu mo e Feitu'u na Sea, Tapu mo e kau Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Sea ko u talanoa pe he hiko veve lalahi Sea. Ko e veve ko ia ko e 'esipesitosi 'oku lava ke tānaki ia 'e he potungāue. Mahalo ko e veve ko eni Sea 'oku 'i ai e ngaahi fale 'i Tongá ni 'oku fiema'u ia ke to'o. Pea ko hono to'ó 'oku 'i ai pe 'a e polokalama 'a e potungāue ke nau to'o ia pea nau hanga 'o fetuku ki tapuhia. Kapau 'oku 'i ai ha taha 'okú ne fiema'u ke to'o 'a e veve ko eni tatau ai pe ha motu 'i Tongá ni 'oku lava 'e he potungāue 'o fai e me'a ko iá, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Taniela Fusimālohi: Sea kātaki ka u fehu'i pe mu'a ki he 'Eiki Minisitā 'a e, 'a ia ko e 'esipesitosi ē 'oku mālohi. 'Oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'oku nau lāunga ki ai. Ka ko 'eku fehu'i 'a'aku ia koe'uhí ko e tānaki ko eni, ko 'eku fehu'i pe eni koe'uhi ko 'Eua 'oku fakatātā ko e tānaki mai e ngaahi me'á 'oku 'i ai e me'a kona foki 'i loto ai. Ko e me'a ia ko u tokanga ko ē ki ai pe 'e to'o fēfē mai ko hai 'okú ne 'i ai e fatongia ko ia ke to'o mai 'a e kona ko iá he 'oku 'osi 'ilo hangē ko e puha 'uhila, ko e fo'i moto. Pe 'e fēfē hono 'omaí he 'oku, mahino pe kiate au te mau lava 'o hiko e ngaahi me'alelé 'o 'ave 'o tuku ki ha feitu'u.

Ka ko e ua 'eku tokangá ko e to'o mai e me'a ko iá mo hono 'ave ki hono feitu'u totonú, ka ko 'eku fehu'i pe 'oku kau ai mo e 'uhinga ko ē ke to'o e 'esipesitosi pea ngaahi veve kona pe.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea tapu mo e Feitu'u na, 'ikai 'oku 'ikai ke kau e ngaahi veve kehé ia Sea hangē ko e puha 'uhila pea mo e lolo 'i ha ngaahi 'elemeniti Sea. 'Oku tāfataha pe tokoni 'a e potungāue ia ki he 'esipesitosi Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Ko e uike kuo ‘osi Fakafofonga na’e lele holo e fu’u me’alele ‘i Kolomotu’a, lanu pulū, ui, ko ia ‘oku fie fakatau puha ‘uhila fakatau puha ‘uhila maumau. Nau fakatau ‘enautolu ...

<006>

Taimi: 1455-1500

Sea Komiti Kakato: ... ko e polokalama ko ia ‘oku lele pē. Ko e fekau’aki ko ē mo e lolo mou ‘osi mea’i pē ‘oku ‘osi ‘i ai ‘a e lao ki ai. Koe’uhí na’e ‘i ai e ‘ū vaka ‘i tahi na’a nau hua’i e lolo ki tahi ka ‘oku ‘osi ta’ofi e lao ko ia. ‘Oku tñaki mo ia he ‘a e me’a ko ia ‘e he Pule’anga. Te ke kumi ha potungāue ko ē ko fē nautolu ‘oku nau tñaki ‘a e me’a kona ko ia he ē ka tau hoko atu.

Fehu’ia hano fakakaukau ha ‘apiako ako faka’uli ki he ngaahi me’alele mīsini lalahi ke tokoni ki he kau folau ‘alu toli

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea kau ‘a ia ko e ki’i fo’i fehu’i ko eni ia mahu’inga ko e toe fehu’i pē ki he ‘Eiki Minisitā ko eni ‘o e *MOI* he ‘oku hā mai ia ‘i he Lipooti ‘a 1 ki he, ki he me’a fekau’aki pea mo ha ‘apiako faka’uli he ē. Ki he ngaahi me’a lalahi ngaahi mīsini lalahi.

Sea Komiti Kakato: ‘Isileli. Lipooti ‘a ‘Isileli kole ‘a ‘Isileli ke koe’uhí ko e ō ko ē ‘a e toli ‘oku fu’u fiema’u ‘aupito ‘aupito ke ‘i ai ha laiseni ha taha he’ene ngāue ‘oku malava kae fiema’u ke ‘i ai ha ke ‘i ai ha ‘apiako ke ne ako’i kinautolu ke ō ko ē he toli ‘oku ko e fakamatala ia ‘oku ou ma’u ‘i heni ‘i he fakamatala fekau’aki mo ‘Isileli.

Taniela Fusimālohi: Ko e fakamatala ko eni he peesi 20 Sea. ‘Apiako Faka’uli (*Driving School*). He koe’uhí ko e ‘uhinga foki ‘ene ‘asi mai he’ene lipooti he ‘oku ‘i ai ‘ene polokalama mo ‘Aositelēlia ko eni ki he ‘ave e kau ngāue ko u tui pē ko ia. Ka ko u fie ‘eke ki he ‘Eiki Minisitā he koe’uhí na’e ‘osi ‘i ai ‘a e fakakaukau ko eni na’e pehē ke fokotu’u kae tautefito ki hono ako’i e kakai ke nau lava ‘o ngāue’aki ‘a e faka’uli he ngaahi mīsini lalahi me’a mamafa. He ‘oku fu’u fiema’u he ko hono mo’oni fu’u fiema’u ‘aupito ia ‘i he ngaahi ngāue’anga hangē ko e keli maka koloa mo e ngaahi me’a pehē. ‘A e fiema’u ko ē kakai pehe ni ka na’a ku manatu’i na’e ‘osi ‘i ai ‘a e fakakaukau ko u tui pē ko e *World Bank* ke ne hanga ‘o pou pou’i he na’e fiema’u ke kau ai mo ha kakai fefine ‘i he ako faka’uli he ngaahi mīsini lalahi. Pea u fie ‘eke au ki he ‘Eiki Minisitā pē ‘oku ‘i ai, he koe’uhí ko e fakakaukau lelei ‘aupito ‘aupito eni ‘ikai ngata pē ia ‘i Tonga ni ka ko e ko e faingamālie ko ē ki tu’apule’anga.

Tokolahi kau folau toli nau kau ki he polokalama ako faka’uli ‘a e MOI

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Mālō Sea tapu mo e Feitu’u na Sea. ‘E Sea ‘oku ‘i ai pē polokalama ia ‘a e potungāue ki he fanga ki’i mīsini iiki Sea. Te’eki ai ke kamata ha polokalama ako kau faka’uli ki he ngaahi mīsini lalahi. Sea ko e ngaahi mīsini foki eni ia ‘oku pelepelengesi pea ‘e fiema’u ia ke nau ō hoko atu ‘enau ngāue faka’aho ko ‘enau nofo mai ‘a nautolu ko ē ki he ako Sea ko u tui ‘e ‘i ai pē hano *impact* pea ‘oku ‘i ai e fakakaukau ia ki he kaha’u na’a lava ha fonua ‘o fakapa’anga e me’a ko eni.

Ko e polokalama ko eni ko ē ki he kau toli Sea ‘oku tokolahi ‘aupito e kau ma’u laiseni ai ki mu’a he’enu folau atu. ‘I ai pē ‘a e palopalema ‘a e potungāue pea mo hono foaki ha laiseni ‘o ha taha ‘oku ‘ikai ke ‘i Tonga ni. ‘A ia ko e me’a ia na’e fokotu’u ai ‘a e polokalama ko eni koe’uhí ko ha tokotaha pē ‘oku fie ‘alu ‘i he toli ke me’a ange pē ki he, ki ‘apingāue ‘o lesisita pea ‘oku fai ai pē ‘a e polokalama ia ko ia Sea. ‘A ia ‘oku ‘uluaki ako e lao kau ai pē pea mo e lele faka’uli pea ‘oku toki foaki ‘a e ngaahi, ngaahi laiseni ko eni. Pea ‘oku lolotonga lele e polokalama ko eni Sea ki ha taha ‘oku fie kau mai ki ai. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Taniela Fusimālohi: Sea ko ‘eku ‘uhinga pē ‘a’aku ki he me’a ko eni ‘oku ‘asi mai he lipooti ko e ngaahi mīsini lalahi ‘a ia ‘oku mahino ka au ‘ene talanoa ‘a’ana ia ki he ngaahi me’alele mamafa. Ka ko eni ia ko e ngaahi mīsini lalahi mo e mīsini mamafa ‘a ia ‘oku ‘uhinga ia ki he *bulldozer* mo e lola mo e ngaahi me’a pehē ‘oku fai ko ē mo e ngaahi loli lalahi ‘aupito, he kapau ‘oku, ‘oku te’eki ai ke a’u ki ai, kau fakamālō he me’a ko eni kuo a’u ki ai ka ko u tui ko e, koe’uhí ko e ‘alu ia ki he kaha’u ke ‘i ai ‘a e me’a ko eni ko u tui ko e me’a eni ia ‘e ‘aonga ‘aupito ki he *labour mobility* ko eni ‘oku tau feinga ke tau kau ai. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Tevita Puloka: Ko ia Sea ko e ko e ‘uhinga lahi pē ia he ko e ngāue ko eni fengāue’aki ko eni pea mo e *sister city* ko eni ‘o Kolomotu’a ki ‘Aositelēlia ‘a ē na’e kau foki ai e ngāue ko eni he keli’anga malala he *mining*. ‘Oku ko e taha ia e ‘uhinga ‘oku toe ki’i fakatatali ai he ‘oku fai e sio ki he ngaahi, ki he ngaahi me’a ko ia. Ko u tui pē au ‘oku mahalo ‘oku ne ‘osi me’a pē ko ena ‘oku me’a mai ‘aki ‘e he ‘Eiki Minisitā na’e ‘i ai pē foki ‘enu, ‘a e tau mai ko ena ‘enu ngaahi mīsini pea na’a ku lave’i na’e pehē ki mu’a ‘a e fokotu’utu’u mahalo ‘a e Pule’anga atu ki mu’a he ko ‘eku lave’i ‘e au he fa’a kole ko eni ‘e Niua 17 ko eni ke ‘oange ha louta mo ha me’a na’a ku ‘i Niua he taimi ‘e taha na’e lau ‘o pehē ‘oku fiema’u ke ako’i ‘a e fa’ahinga ke nau ngāue’aki ‘a e mīsini lalahi pehē ‘i he ngāue’anga ia na’e fai ‘i lolotonga fakahoko ‘i Niua he taimi ko ia ‘a ia na’e tokoni ‘a e tu’unga mātū’a ia he kautaha taautaha pē ai hono ngāue’aki ki he’enu ngaahi lī’anga veve he ‘aho ko ia. Ka ko u tui lahi ‘oku ‘osi mahino pē ia ko e taha eni e ngaahi fiema’u ‘oku tau faka’amu ke ako’i ‘aki ‘a e hako tupu e fonua ni ko hono ‘uhinga ko e ngaahi faingamālie ngāue he kaha’u mālō.

Sea Komiti Kakato: Fokotu’u pea pou pou ...

<005>

Taimi: 1500-1505

Sea Kōmiti Kakato : Tongatapu 10.

Tokanga ki he polokalama tokoni leepitopu ‘a e Pule’anga

Kapelieli Lanumata : Sea fakamolemole pē he toutou tu’u eke mai ‘a e *issue* ia ki he motu’a ni kuo ‘osi ‘osi ‘eku ‘a’ahí ‘aku pea ‘oku ‘ikai ‘asi ia he’eku lipooti, ka ko u fakatokanga’i ‘oku ‘asi he lipooti ‘a Tongatapu 1. Ke ki’i fakalaumālie lelei pē ‘e Palēmia ‘o tokoni mai peesi 10. Ko e ki’i fie ‘ilo pē ki he tu’unga ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e tokoni *laptop* ki he’etau fānau foomu 5,

foomu 6 pea mo e foomu 7. hake ‘a e motu’a ni ka ko u tui pē ‘oku mahu’inga ‘aupito pē ki he motu’a ni. He na’e toki ‘

Hoha’a ‘oku ‘ikai fe’unga ke ngaue’aki e me’afua lulafua ki he faifatongia pe PMS ki he kau faiakó

Pea pehē foki ki he *issue* ko eni ‘oku talanoa ki ai ‘a e peesi 31 pea mo e peesi 35 ‘a e palopalema ko eni ‘a e PMS ki he kau faiako. Na’e *raise* hake pē ‘e he kau faiako ‘e ni’ihi ‘oku ‘ikai ke fu’u *applicable* tokua ‘a e founga ngāue ko ia ‘a e PMS ki he kau faiako. *Maybe* ‘e lava pē ia ‘o malava ki he kau ngāue kehé ‘oku nau angamaheni pē mei he 8.30 ki he 4.30 ka ko e kau faiakó ‘oku ‘ikai ke nau tui ‘oku ngāue lelei ‘a e polokalama ko eni PMS ke tokoni mai pē mu’a ki ai ‘ e 'Eiki Palēmia. Mālō.

Kei ‘atā pe tokoni leepitopu ki he fānau ako

'Eiki Palēmia : Sea kole kae 'atā kae tali atu ‘a e fehu’i ‘a e Fakafofonga Tongatapu 10. Ki he *laptop* Sea ‘oku toe si’i ‘a e ‘u *laptop* ‘a ia na’e ko e feingá foki ko e ‘uhingá pē ‘e lava ma’ama’a, ‘a ia pea ‘oku *subsidise* leva ‘a e Pule'angá peseti ‘e 50 pē ko e totongi ‘e he Pule'angá e peseti ‘e 50, kae 50 leva ‘a e mātu’á pē ko ha *sponsor* pē. Pē ko e *constituency* pē ko e hā ke nau totongi ‘a e fanga ki’i *laptop* ko eni ki he fānau ako. ‘A ia te u toki ma’u mai ‘a e fika kātoa pē ko e hā ‘a e lahi ‘oku toé ka ‘oku kei 'atā pē ko e lele pē ki he ‘osi ko ia ‘a e fanga ki’i *laptop* ko ia na’e ‘omai ko ia.

Ngaahi fokotu’utu’u ke tokangaekina kau faiako

Ko e me’a ko ia hono 2 fekau’aki mo e kau faiakó, ‘io ‘oku fai pē ‘osi na’e fai ‘a e fakataha ‘a e Pule Ako kātoa ‘a e lautohi ‘a Tongatapu ni na’e fai. Na’e fakahoko ai pē ‘e he motu’a ni ‘a e ngaahi fokotu’utu’u pea mo e alā me’a pehē ki he tokangaekina ange ‘a e kau faiako. ‘Oku kau ai pea mo e ngaahi *policy change* ‘e toki fakahā ‘e he 'Eiki Minisitā he kongā ‘ene *budget statement*. Ka ko e fekau’aki ko ia pea mo e PMS ‘oku faka’amu e Pule'anga ke toe ki’i fakalahi ange ‘a e pa’anga ‘oku *available* ki he PMS ko e ‘uhingá ke toe ma’u ange ai kinautolu ko ia ‘oku nau *perform* lelei, ha’anau ki’i sēniti. He ko e taimi pē ko ē tau pehē ‘oku fakapukupuku ai ‘a e sēniti ‘e feinga’i pē ke nau *fit* kotoa pē ai. Kapau leva ‘e ki’i lahi ‘e toe tokolahi ange ‘a kinautolu ‘oku fakapale’i. Mālō Fakafofonga.

Fokotu’u na’a lava ke liliu founga fakamaaka PMS kau faiako ke kamata mei he 1-10 ke fakahounga’i nau ngāue

Taniela Fusimālohi : Sea ke u ki’i fehu’i ange mu’a e me’a ko eni fekau’aki mo e PMS koe’uhi ‘oku ‘asi mai hē pea ‘oku toe ‘asi he kongā ‘eku lipooti. Ko e kau faiakó pē eni ‘e Sea. ‘Oku pehē ‘oku fu’u nounou e sikeili ke 1 pe ki he 5 pea ‘oku fu’u nounou ia ke fakahūhū ki ai ‘a e *performance* ko ia ‘a e kau ngāue. Ka ko e ‘eke pē ki he 'Eiki Palēmia pē ‘e lava ‘o liliu ‘a e 1-5 ‘o 1-10. Ko e me’a ‘oku mahu’inga ha ki’i *motivation* neongo pē ko e hā hano lahi.

Kole Pule'anga ke toki alea'i 'isiu ki he kau faiako 'i he taimi fai ai Fakamatala Patiseti

'Eiki Palēmia : Kau tali atu au kae toki hoko atu 'a e malanga ia 'a e .. 'Io hangē ko 'eku lau anenai. Ko e patiseti he taimi ni 'oku 2.2 miliona kātoa ai 'a e *performance*. Pea ko e palani ia ko eni 'a e Pule'angá pea mo e Minisitā Pa'anga ke fakalahi ia. Ko e 'uhinga leva ke 'oua 'e toe fefokifoki'aki holo ke puke'i hifo ke a'u pē ki he patiseti ko ia na'e 'ai. Ka ko e me'a ko ia ki he fakapeseti 'oku toe fai pē e sio ki ai, ko e 'uhingá ko e lahi ko ia 'o e peseti hangē ko ē ko ē na'a ke me'a. Ka ko u pehē ke 'oku tonu ke tuku pē ke toki alea'i pē 'i he taimi 'oku me'a mai ai 'a e Minisitā Pa'angá mo ene *budget statement* ke fakahoko atu ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ko ia. Kae mālō.

Taniela Fusimālohi : Ko ia Sea, mālō 'aupito ia kapau 'e hū ki he feitu'u ko ia he koe'uhí, neongo ko e hā e si'isi'i e ki'i me'a 'oku 'oange ki ha taha ka ko e fakakoloa kuo ne ongo'i 'oku 'i ai 'a e fakamālō. Ko u tui kuo 'osi 'a e taimi ia 'a e kuonga ia 'o e pehē ko e koloa ia 'a Tonga ko e fakamālō. Kapau 'e 'ai 'o 1-10, ko u tui 'e ma'u 'inasi 'a e ki'i tokotaha kotoa pē neongo ha hiki pa'anga 'e 100 pē ko e 50, ka ko e fakahounga lelei ki ha taha 'oku ne fai ha ngāue 'aonga. 'Oku hangē 'a e sikeili ia he taimi ni hanga 'e ia 'o *disqualify* 'a e fa'ahinga 'o pehē, ko ia pē 'oku 3 mo 5 te na ma'u pale. Ko moutolu ko ena 'oku 'i lalo ai, na'e 'ikai ke 'aonga ho'omou ngāue 'amoutolú 'ene tu'u ko ia he taimi ni. Ko e 'uhinga ia 'oku ou tui 'oku lahi ai 'a e hanu...

'Eiki Palēmia : Fakatonutonu atu pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a hifo ki lalo.

'Eiki Palēmia : Na'e 'osi fakahoko atu pē foki. Ko e me'a pē foki eni hā he taimi ko ia na'e kei Komisona ai e Fakafofongá, 'i hono fakapale'i ko ia e kau ngāue fakapule'angá. Pea 'oku matu'aki mahino'i 'aupito pē 'e he Pule'anga ia 'a e fiema'u ke tau hanga 'o tokanga'i 'etau kau ngāue. 'A ia ko e me'a ko iá he 'ikai ke u lava talanoa ki ai he taimi ni, he 'oku tonu ke toki 'omai 'a e *budget statement* ki Fale Alea ni pea toki fakahoko ai 'a e ngaahi talanoa pehē. Ka 'oku 'osi mahino pē ia 'oku ma'u pē 'a e ngaahi *draft* ia ko eni 'o e fengāue'aki ko eni 'a e Pule'angá ke feinga'i ke *recognise* mo fakatokanga'i 'a e fua kavenga pea mo e ngāue lahi ko eni 'oku fai 'e he kau ngāue fakapule'anga. Mālō Sea.

Pāloti'i 'o tali Lipooti 'A'ahi Fale Alea 'a Tongatapu 1

Sea Kōmiti Kakato : Fokotu'u pea kuo pou pou. Ko ia 'oku loto ke tali e Lipooti 'a e ..

<007>

Taimi: 1505-1510

Sea Komiti Kakato: ... Fakafofonga 1 pe ko e Fakafofonga 'uluakí fakahā loto ki ai hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafahi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Kapelieli Lanumata, Mo'ale 'Otunuku, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue, Vātau Mefi

Hui, Vaea Taione, Dulcie Elaine Tei, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Sea 'oku loto ki ai e toko 19.

Sea Komiti Kakato: Ko ia 'oku 'ikai loto ki ai fakahā mai he founa tatau hiki nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Hou'eiki tau hoko atu ē. Tongatapu 2 ē, fakamolemole 3 ē. Na'e fai pē fakatalanoa ki he Seá pea ne me'a mai he 'e Seá 'e 'oatu pē homou miniti 'e 20 ki homou ngaahi lipootí hili pē ko iá pea tau hoko atu. Me'a mai.

Lipooti 'A'ahi Fale Alea 2023 vahenga fili Tongatapu 3

'Eiki Palēmia: Fakamālō atu Sea, tapu atu ki he Feitu'u na, tapu atu ki he kau Mēmipa e Komiti Kakatō kae fai atu pē mu'a ha ki'i fakatalanoa ki he lipooti ko eni 'a Tongatapu 3.

Tomu'a fakamālō pē eni ki he Seá kae 'uma'ā e 'Ofisi Fale Aleá ki hono tuku mai 'enau kau ngāue 'e toko 3 ke fai 'aki e tokoni mai ki he motu'á ni kae 'uma'ā e kau *staff* ko eni mei he 'ofisi e vahengá ke fakahoko e fatongia ko eni na'e tuku maí. 'A ia na'e fai ai 'a e 'a'ahi ki he, ki he ngaahi kolo ko eni hangē ko Ngele'ia, Mataika, Ma'ufanga, Fasi, Halaleva, Pahu, 'Amaile, Kolofo'ou kae 'uma'ā 'a Pili. Pea na'e toe 'i ai leva mo e 'a'ahi makehe ki he ongo 'api lautohi ko ia 'oku tu'u 'i he vahengá 'a ia ko e *GMS* Ngele'ia kae 'uma'ā 'a e *GMS* Fasi mo e Afí.

Ko e ngaahi fakatahá leva Sea na'e kamata 'aki pē 'a e pōtalanoa pea mo e pule fakavahé kae 'uma'ā e kau 'ofisa kolo 'o e vahengá Tongatapu 3, ko e 'uhinga pē ke fai ha femahino'aki ki he taumu'a ngāue ke faí, pea mo vakai na'a 'oku 'i ai ha ngaahi me'a ia 'i he vahengá pe ko e koló 'e fai 'o *clash* pe taimi tatau mo e ngaahi polokalama na'e 'oatú ke lava pē 'o fakafaingamalie'i, 'ikai ke ngata pē ha me'a e vahengá ka ko e ngaahi me'a 'osi tu'u pau 'i he ngaahi kolo pea mo e vahé foki.

Ngaahi 'isiu 'ohake he fakataha Tongatapu 3 'i Ngele'ia

Na'e maau ko iá mahino leva mau felotoi ki he polokalamá pea na'e kamata leva, na'e fai e fakataha 'i Ngele'ia Sea pea tuku pē ke u 'oatu pē ha fanga ki'i me'a pē na'e tokanga ki ai 'a e fakataha ko eni 'oku 'asi maau atu pe ia he lipootí. Ko e mahino pē 'a e tokanga ki he halá ka na'e toe 'i ai mo e tokanga ki he *sidewalk* ko e 'uhingá pē ko e malu 'a e fānaú pea mo e 'uhingá pē 'oku fa'a fonu vai 'a e kongá lahi 'a e 'alu ko eni ki he 'api lautohi Ngele'ia.

Na'e 'i ai 'a e tokanga ki he ako 'a e fānaú ke hokohoko atu 'a e fai ko eni 'a e tiuta pe ko e ako efiāfi tautefīto ki he ngaahi foomu ko eni 'oku sivi, foomu 6 kae 'uma'ā e foomu 7. Na'e fakamahino mai pē fakamālō ko ē ki he tangikē vai ka 'oku kei lahi pē fiema'ú. 'I he tatau kotoa e 'ū vahenga 'a e 'ū 'api kolo 'a e 'ū kolo ko eni na'e lele atu ki ai e motu'á na'e fakamahino pē kia nautolu 'oku pau ke nau talamai 'o kapau 'oku nau fiema'u ha tangikē vai. 'Oku 'i ai pē 'emau foomu ke lesisita ai 'enau fiema'ú pea 'oku pau ke vakai'i fakataha mo e *MEIDECC* 'a e fie, pe 'oku taau totonu ke 'ave ha me'a'ofa ki ai. Ko e 'uhingá pē hangē ko e me'a ko ē 'a Tongatapu 1 na'a tangikē tolu pe fiha e 'api ia ko iá.

‘A ia ko e me’a pē ‘e taha na’e toe fakahoko mai he fakataha ko ení ‘a e mahu’inga’ia ko eni ‘a e koló ‘i he polisi fakakolo ke kei hoko atu pē ‘enau faifatongiá ‘i he tafa’aki ko eni ki hono tauhi e melino mo fakatokanga’i ‘a kinautolu mei he ngaahi feitu’u kehe ‘oku ‘asi ‘i he koló.

Pea ko e faka’osí pē ‘i he me’a lalahi ko e ‘ai ke to’o atu pē ko e mala’é fa’itoká. Mahino ‘aupito ‘ikai ke ngata pē ‘i Ngele’ia ka ‘i he toenga ‘o e ‘ū koló ‘a e ‘ohake ‘a e fiema’u vivili ko ia ke ‘i ai ha ki’i kongá kekelele ke tanu ai e kau pekia ko eni ‘o e vahengá. Ka ‘oku ‘osi fai pē fakatalanoa ki he Minisitā Fonuá na’a lava ‘o ma’u ha ki’i kongá ke fai atu ki ai e ngaahi me’afaka’eiki ko ení. Pea kuo vakai pe ia pe ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku anga’ofa ‘oku ‘i ai hano ‘api, he ‘oku mahino ‘aupito pē fonufonu ‘a e vahengá ni ia ‘i he nofo’í ko e ‘uhingá pē ke fai ha ngāue ki heni he ‘oku mo’oni ‘aupito pē ‘a e lahi e pekiá ia ka kuo fonu e ngaahi fa’itoka ia ko eni ‘i he vahengá.

Fakataha mo e kāinga ‘i Mataika

Pea fai e fakataha hokó leva ‘i Mataika, ngaahi me’a lalahi pē hangē pē ko ia ‘anenaí ko e sio ki he vaí, lahi pea mo e tokanga ki he kekelele fai ‘aki e tō ‘akau pe ko e *top soil, soil, soil* ko iá. Lahi e tokanga ki he faito’o konatapu pe ko hā e me’a ke fai ki ai pea mo e polisi fakakolo pea mo e tokoni pē ki he, pea mo e poupou pē ki he hiko veve lalahí. ‘A ia hangē ko ‘eku ...

<001>

Taimi: 1510-1515

Eiki Palēmia: ... ‘anenaí, ko e ngaahi me’a ia ‘oku fa’a fai ma’u pē he vāhenga ni, pea na’a nau poupou mo e kole ai pē ke fai ‘a e hiko veve ko eni, pea na’e ‘osi fakahoko ia ‘i he ‘osi ko eni ‘a e ngaahi ‘a’ahi ko ia na’e fai, ki homau vāhenga pea mau hanga atu ke toe fai ha hiko veve lalahi ‘e taha.

‘A ia ‘oku mo’oni pē ‘a e lau ia ko eni ‘a e kau Fakafofonga, ko e hiko veve ia ko eni ‘oku ‘ova ‘i he loli ia ‘e 50, ‘a e hiko veve lalahi ‘i homau feitu’u. Ka ‘oku, ko e me’alele pē ai fakangāue’i ai ‘a e kakai, ‘a e fānau ‘oku ‘ikai ke nau ma’u ngāue ka ‘oku *rent* mai ai ‘a e ngaahi veeni ‘o e kakai ‘o e kolo ke ngāue’aki ke fai’aki ‘a e ngāue ko eni ‘oku mahu’inga ki he kolo ‘oku ‘ikai ke ngata pē ko e ‘uhinga ke to’o atu ha veve. Ka ‘oku hangē ko ‘eku lau ko ē ‘anenaí ke to’o atu mei he ngaahi to’u ‘uha mai ko eni kimui ke fakasi’isi’i ‘a e ala tupu ai ‘a e namu mo ala tupu ai ha mahaki, ‘ikai ngata pē ‘i he kolo kae ‘uhinga foki ‘i Tonga ni foki.

Fakataha mo e kāinga ‘o Ma’ufanga

Na’e fai atu’a e lele ki Ma’ufanga na’e kau ‘i he ngaahi me’a ia na’e ‘ohake ai hangē ko e tokoni ‘i he tafa’aki ‘o e mo’ui he ‘oku tokolahi ‘a e kakai ‘oku nau ma’u ‘a e halanga mahaki ka ‘oku ‘ikai ke nau ma’u ‘a e me’angāue ke tokoni kia kinautolu ki hono tokanga’i ‘enau, ‘enau mo’ui. ‘A ia ‘oku kau ai hangē ko e fanga ki’i me’a sivi suka mo e alā me’a pehē. Pea ‘oku kau leva eni ia ‘i he polokalama pau ‘a e vāhenga ke nau kumi ‘a e fanga ki’i misini suka mo e ‘u ‘alā me’a pehē ke ‘uhinga ke tokonia kinautolu ‘oku ma’u ‘e he suka ka ‘oku ‘ikai ke nau lava ma’u ‘a e fanga ki’i me’angāue ko eni Sea, ko hono ‘uhingá pē ke tokonia kinautolu ‘i hono tokanga’i honau suka pē ko e toto mā’olunga, pē ko e ‘u alā me’a pehē.

Mahino ‘aupito pē tokanga ia ki he hala Sea, ke ki’i vavevave ange taimi ‘oku mate ai ha maama hala pē ko ha maama sola ke fai ha ngāue ki ai ka ‘oku ‘osi fakahoko pē ia ki he

potungāue ‘oku ne tokanga’i ‘a e fiema’u ko eni. Ko e loli kekekele Sea na’e toe ‘ohake mo ia ‘a e fiema’u ko eni ke fai ai ‘a e ngaahi tō ‘akau, tō ngoue ko eni ‘a e finemātu’a ko eni ‘i he vāhenga.

Poupou ai pē ki he ako, hangē ko e, ‘ikai ke ngata pē ‘i he ako lautohi, ako *high school*, kae ‘uma’ā foki ‘a e teu atu ha fānau ‘oku ō atu ki he ngaahi ako mā’olunga ange, hangē ko *TTI*. Ko e kole ko eni ki he tangikē ‘oku kei fai mai pē ‘a e kole ko ia fakamahino ai pē founa, ko e veve lalahi na’a nau poupou pē ki ai, pea mo e, ‘io mo e maama pē. Hangē ko ‘eku lau ko ē ‘anenai ki he ngaahi kolo kimu’a, ko e me’a mahino ia ‘oku nau fakahoko mai, ke tokangaekina mu’a ke vavevave ange hono ngaahi ‘a e ngaahi maama hala kae ‘uma’ā ‘a e maama sola.

Fakataha na’e fakahoko ‘i Fasi

‘I Fasi mo e Afi, ko e tangikē vai na’e fai ‘a e tokanga ki ai, mo fakamālō’ia pē ‘a e ma’u ange ‘a e takai tufa fakamuimuí, ka ko e fakahoko ange pē kia kia nautolu ko kinautolu ‘oku tokanga ko ē ke toe ‘omai ha’anau tangikē ke fetu’utaki mai pē ki ‘ofisi fakafonu ‘a e ki’i foomu. Ko e ‘uhingá he ko e foomu ia ‘e ‘ave ki he *MEIDECC* pē ko hai ke ne hanga ‘o tokangaekina ‘enau ngaahi fiema’u, pea mau toki fengāue’aki ai pē ke ‘ai ‘a e *base*, mo fai ha sio he ko e taimi lahi foki ‘a e ngāue ko eni Sea, kapau ‘oku palopalema ‘a e ‘ato ia ki’i ‘api Sea, faingata’a ke ne tauhi ia, ke ne hanga ‘e ia ‘o tānaki ha vai ki he ngaahi tangikē ko eni, ‘a ia ‘e lava pē ke ala fai ha sio na’a ma’u ha ki’i la’i kapa ke tokonia kinautolu ko e ‘uhinga kae lava ‘o ngāue ‘aonga ‘aki ‘a e tangikē, pea kapau ‘e ‘ikai ia ‘e ki’i palopalema ‘a e tānaki vai mai ia neongo pē ‘oku ‘oatu ha tangikē vai.

Pea ko e tokoni ko eni ki he fa’itoka na’e toe ‘ohake pē mo ia ‘i heni hangē ko Takaunove, mahino ko eni ‘oku fonu mo lahi ‘a e ngaahi palopalema ai ‘a e ngaahi fakafekiki ko e ‘uhinga ko e ngaahi konga mala’e mo e ala me’a pehē, pea ‘oku mahino pē eni kapau ‘e toe ‘i ai ha ki’i konga ‘e taha ki’i si’isi’i ange ‘a e ngaahi palopalema pehē ni.

Ko e hala ai pē ‘oku mahino pē ‘a e kole mai ke fai ha tanu, ka na’e kamata foki ko eni ‘a e fengāue’aki ko eni ‘i he ta’u ni na’a ku fakahoko ange pē ki homau vāhenga ke nau filifili mai pē, *prioritize* mai ko e hā ‘a e hala ‘e kamata mai ai, ‘osi mahino pē he’ikai ke tanu kātoa ia kae talamai pē ko e hā ‘a e hala ko ē ‘oku nau loto ke tanu he fo’i kolo ‘i he ngaahi fanga ki’i kolo ko eni ‘i Tongatapu 3.

Ka ko e kātoa ‘o e ngaahi ngāue ko eni Sea ‘oku pau ke fakamo’oni mai honau fakafofonga ‘i he kōsilio. ‘A ia ko e kōsilio ‘a Tongatapu 3 ‘oku ‘osi lesisita ‘i he Leipa, pea ‘oku kau mai ki ai ‘a e fakafofonga mei he ‘u kolo kotoa, meimei ko e kau Palesiteni ko ē ‘i he ‘u kōsilio ‘a e kolo, pea kapau leva ‘oku ‘omai mei he kolo ha’anau kole hangē ko e ‘ai ko eni ‘a e tangikē, ‘oku pau ke *sign* mai ai ‘a e fakafofonga ia ko ē ‘o e koló ke fakapapau’i mai ko e tokotaha ko eni ‘oku ‘i ai, mo fakapapau’i mai ko e fiema’u ko eni ‘oku mahino ‘oku ‘i ai ‘a e fiema’u vivili ko ia.

Ko e ako kei tatau pē mo e ngaahi kolo kehe, kau pē mo ia ‘i he ngaahi me’a na’e ‘ohake heni, kae ‘uma’ā foki ‘a e polisi fakakolo.

Fakataha na’e fakahoko ki Halaleva

Halaleva poupou atu pē ki he ‘akau mo e vesitapolo mo e poloka mo e ...

Taimi: 1515-1520

'Eiki Palēmia: ...Pea mo e kelekele, sola mo e maama tatau pe mo ia na'e fiema'u pe mo ia, ngaahi misini ke fai'aki e kosi mo e 'ū alā me'a pehē kae 'uma'ā pe mo e fa'itoka Sea.

Fakataha mo e kāinga 'o Pahu 'Amaile mo Kolofo'ou

Pahu 'Amaile mo Kolofo'ou fakamālō pe he ngaahi ngāue na'e lava pea mo e ki'i pou pou pe ki he ma'u ko ē tangikē vai. Ko e me'a ko eni ki he to'utupu ke fai ha sio ki ai pea mo e kole mai ha valitā he ngaahi hala 'e ni'ihī pea kuo 'osi fakahoko pe eni ki he ngaahi potungāue 'oku nau tokanga'i 'a e ngaahi me'a ko eni. Na'a nau toe faka'asi pe ai 'e fiema'u ke toe fakalelei'i ke lahi ange 'a e me'alele 'a e vāhenga.

Sea ko 'emau vāhenga ko e ngaahi me'alele loli ko eni 'oku ngāue'aki ia tau pehē 'i ha putu pe ko e ngāue'aki ha ki'i kavenga e kolo pe ko ha me'a. 'Oku 'ai leva e loli ke 'uhinga ke tokoni ki he ngaahi ngāue pehē Sea pea 'e kau pe mo eni hono toe 'ohake he kolo ko eni 'a e fiema'u he na'e lolotonga palopalema e me'alele 'e taha. Ko e ongoongo fakafiefia pe ai na'e 'osi tali leva he kosilió 'o kumi e ki'i me'alele 'e taha ko e 'uhinga pe he kuo 'osi maumau e me'alele 'e taha ko ē na'e ua 'aki.

Ko e kole 'e taha ko e 'uhinga tukukehe 'a e ngaahi hala, ka ko e hokohoko atu ai pe e kole kelekele ka ko e fakafiefia 'oku tokolahi 'a e ngaahi 'api 'oku nau fiema'u 'a e kelekele ke tō ai ha'anau ki'i fo'i vesitapolo pe ko ha'anau ki'i me'a 'i honau ngaahi 'api. 'Oku 'ikai ko ha me'a eni ki ha 'api 'uta ko e me'a pe eni ki he ngaahi 'api kolo pe ko eni e vāhenga.

Fakataha mo e kāinga Pili

Pea ko Pili leva ko e tukukehe 'a e fiema'u ko eni ki he hala pea mo e tufa ko eni e tangikē vai, ka 'oku nau kei pou pou ai pe ki he ngaahi polisi fakakolo. Ko e tokanga ki he ngaahi maama hala hangē pe ko ē ko e ngaahi kolo kehe. Na'e 'i ai e tokanga ki he lahi ko eni 'a e ngaahi kaiha'a pea mo fakasiosio ki he vakai pe 'oku toe tonu ke fakafoki mai e *curfew* ko e 'uhinga ko e lahi ko eni 'a e palopalema fakalao he kaiha'a mo e alā me'a pehē.

Pea ko e kolo 'aki eni 'e ua pe tolu na'a nau 'ohake he taimi ko ē 'oku tanu ai e hala pea sai pea lahi e lele holo ai lele lahi 'a e ngaahi me'alele, pea na'a nau fokotu'u mai ke vakai mu'a e ngaahi hala ko eni ke 'ai ha fanga ki'i *hump* fanga ki'i mo'unga ko eni e me'a ke fakasi'isi'i'aki 'a e lele vave ko eni 'a e ngaahi me'alele. Pea ko e me'a pe ia 'e toki vakai ngaahi potungāue felālāve'i ke sio 'oku 'i ai foki e ngaahi hala ia fiema'u pe ia ke 'oua 'e 'e 'i ai e *hump* ko e 'uhinga ko e ngaahi me'alele lalahi ko ē 'oku lele ai pe 'oku 'i ai 'a e 'ū uta koniteina. 'Oku 'i ai 'a e fanga ki'i hala iiki ia 'oku totonu ke 'i ai ha fanga ki'i *hump* ai ke fakasi'isi'i 'a e lele vave mo e lele vale 'a e kakai 'e ni'ihī he fanga ki'i hala ko eni tautautefito 'oku ofi e ngaahi 'api pe 'oku ofi e 'apiako 'i he ngaahi hala ko eni pea ala lava ai 'o hoko ai ha me'a.

'A'ahi ki he Lautohi Pule'anga Fasi mo Ngele'ia

Pea na'e lava leva 'a e toe 'a'ahi atu ki he ongo 'api lautohi ko eni 'a Fasi pea mo Ngele'ia. 'A ia ko naua pe eni 'oku tu'u 'i he Tongatapu 3, kau e ongo 'apiako ko eni he ongo 'apiako lahi taha ko eni he 'ū 'apiako lautohi 'a Tongatapu ni. Pea na'e mahino 'aupito pe 'a e fiema'u ke sio ki he *facility* 'oku ne lava 'o tokanga'i 'a e fānau tokolahi ko eni. 'Oku 'ikai ke ngata pe he fānau 'i Tongatapu 3. 'Oku tokolahi pe mo e ōmai ia mei he ngaahi feitu'u kehe 'o fakahū 'enau fānau 'i he 'apiako ni. Na'e 'i ai e tokanga ki he naunau ko eni e 'apiako hangē ko 'eku lau ko e 'uhinga ko e tokolahi ange ko eni 'a e 'apiako pea mo e sio ko eni ki he fua e 'apiako ko e 'uhinga pe la'isima 'a loto na'a lava 'o fai ha me'a ki ai tukukehe 'a e hala foki ia 'oku tu'u pe he ve'ehala 'a e ongo 'apiako ko eni.

Na'e 'i ai 'a e kole pe foki ke vakai 'a e Potungāue Mo'ui ke nau ō ange 'o fai ha sivi mo'uilelei 'a e kau faiako. Pea 'oku fakafiefia 'oku lava 'enau kau 'apiako ko eni nau pole mai ke fai ha fetokoni'aki pea mo e Potungāue Mo'ui pea 'e sio ki he'enau tu'unga fakamo'ui. Na'e kau pe foki ai mo 'enau fakamālō'ia e *breakfast* ko eni ki he fānau ako. Pau leva 'e toe tānaki lahi atu ki ai e fruits ko u tui 'o hangē ko 'enau fakalea ko eni na'e 'i he lipooti ko u tui 'e 'aonga ange pe mo ia.

Nau fakamālō leva he ngaahi tokoni misini *photocopy* 'a ia ne ma'u ne kau he tokoni 'a e vāhenga ki he 'apiako ni ko e 'uhinga pe ko e fu'u fiema'u e *copy* ko eni mo e alā me'a pehē ni ki he fānau 'a e misini *photocopy* ke fai'aki 'enau ngaahi ngāue.

'I he *GMS* Ngele'ia 'oku fai e tokanga ki he 'ato 'o e ngaahi 'apiako 'a e lokiako 'e ni'ihhi heni ko e 'uhinga pe 'oku 'ikai ke ngata pe ko e 'uhinga ke malu ki he fānau, ka ko e 'uhingá ke sai e tānaki ko ē vai ki he ngaahi 'ū tangikē vai ko ē 'oku tu'u ai. 'Oku fai e fiema'u e ngaahi tokoni ko ē 'a e ...

<003>

Taimi: 1520-1525

'Eiki Palēmia : .. he 'aa e 'apiakó 'ene 'aa ko ē mo e vaha'a ko ē mo e mala'e 'akapulu, timi ko eni 'oku ne fa'a tā ko ē 'a Kolomotu'a ko ē he fe'auhi 'akapulu. 'Oku fiema'u ke fai ha ngāue ki ai, ko e 'uhinga pē 'oku lahi vai 'a e toka'anga vai ia pea 'oku popo ai 'a e 'aa ko eni pea 'oku fai 'a e ngāue ki ai Sea. Fiema'u mo 'enau ki'i laipeli, tatau pē he fakahoko mai ko ē ko e 'uhinga ke 'i ai ha taimi ke lava ai e fānau 'o *spend* ke nau lau ha fanga ki'i tohi tokoni ai pē ia ki he'enau ako.

Ko e kole kō ena e tokoni ki he teuaki e ngaahi sivi ko eni 'a e ... ko e kimu'a foki e 'a'ahi ia ko eni he sivi 'a e foomu 2. Ko e 'uhingá pē 'ikai ke ngata pē he tokoni ki he fānau ka ko e tokoni ki he kau faiakó, pea 'oku fai pē tokoni ki he kau faiakó Sea ke 'osi ko ē ta'u 'oku 'i ai pē ki'i me'a'ofa 'oku 'ave pē ke fakahounga'ia 'aki 'enau fakahoko fatongia ko ia. Pea mo e kole komipiuta ai pē ko e 'uhinga pē ke tokoni ki he fānau ako ko eni.

Fakama'opo'opo ngaahi fiema'u tatau 'ohake mei he ngaahi koló Tongatapu 3

'I he 'a'ahi ko eni Sea na'e fakama'opo'opo mai 'e he motu'a ni ko e hā e ngaahi 'elia 'oku fiema'u tatau pē *across* he ngaahi kolo ko eni. 'A ia 'oku 'asi atu ia he peesi 14, 'a ia ko e fiema'u ko ia e tangikē vai 'oku mahino mai ia mei he fo'i 'a'ahi kotoa pē 'oku kei fiema'u 'a

e tangikē vai. ‘O hangē ko ‘eku laú na’e fakahoko ange pē ki ai ‘a e ngaahi founa ko ē ke fai mai ‘aki ‘a e kolé ka mau toki hoko atu ‘a e kolé ki he tafa’aki ‘oku ‘i ai ‘a e fatongia ko eni.

Ke pou pou ke hiko atu ‘a e hiko veve lalahí, pou pou ki he kei lele atu pē mo e pou pou’i ‘a e kau polisi fakakolo, mo e fiema’u ke ngaahi ‘a e ngaahi maama halá mo e ngaahi maama *solar*. Fiema’u mo tanu ‘a e ngaahi hala, pou pou’i mo hono teke ‘o e akó he vahengá pea mo e tō ‘akaú mo e fiema’u kekele ko eni ki he tō ‘akau, mo e pou pou’i ko ia ‘a e ongo ‘apiako ‘a e kai pongipongi ko eni he *breakfast*.

Ko e faka’osi pe aí Sea ‘oku ‘ikai ke ‘asi atu he lipootí ke ko e fa’itoká Sea ‘a ia na’a ku lave ko ē ki ai ‘anenai. Pea ‘oku ‘oatu ai pē heni ‘a e fakamālō heni ki he kau Pule Fakavahé kae ‘uma’ā ‘a e ongo ‘Ofisakolo ‘i he vahenga ni, kae ‘uma’ā ‘a e kau ngāue ko eni ‘a e Fale Aleá pea mo e kau ngāue ‘a e ‘ofisi ko eni Tongatapu 3, ‘i he fengāue’aki lelei ko eni ke fakakakato ‘a e fatongia ko eni na’e tukuange mei he vāhenga. Mālō ‘aupito Sea, toki ‘i ai pē ha fehu’i lava pē ke fai ha feinga ke tali atu. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Fokotu’u pea kuo pou pou. Tongatapu 10 ‘oku ai ha me’a ‘oku ke tokanga ki ai he lipooti ko eni.

Tokanga Tongatapu 10 ko e fatongia e Pule’anga ke fakakakato he Pule’anga ngaahi fiema’u naunau mo me’angāue ki he ako

Kapelieli Lanumata : Mālō Sea tapu mo e Feitu’ú na tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Ki’i me’a pē ‘e 2 ‘oku ou fie fakalave atu ki ai ki he lipooti ko eni ‘a Tongatapu 2, kapau ‘e laumālie lelei pē ki ai ‘a e ‘Eiki Palēmia. Ko e ‘uluakí pē ko e me’a ko ia na’e lave ki ai peesi 13. ‘I he *bullet point* fika 2 lipooti ko ia ‘a e *GPS* Fasi mo e Afi ‘a Tungi. Ko u tui na’e kau e me’a ia ko eni hono *raise* hake ‘i he ‘a’ahi ‘a e motu’a ni. Nau fakamālō pē ki he kai pongipongi ka ‘oku, ko e kole pē makehe ange mei he lesi he ‘oku mole e taimi e kau faiakó he toe tele e lesi he houa pongipongi. Na’e kau e *issue* ia ko eni hono *raise* hake. Pea fakamolemole pē ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fa’ahinga ‘uhinga ia ‘a e motu’a ni ia ‘Eiki Palēmia.

Ka ‘oku ta’u lahi ‘a e Sea ‘a e motu’a ni ‘i he *PTA* ‘a e ngaahi ako lautohi homau kolo. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fatongia ‘oku totonu ke fakakakato ia ‘e he Feitu’ú na pea mo e Potungāue Ako, Tau tala fakatātā pē. ‘Oku a’u ki he *foolscap* ‘a e kole ki he *PTA*, misini *photocopy*. Ko u tui ko e ngaahi fatongia ia ‘oku tonu ke tokangaekina ia ‘e he Pule’anga. *Even e bathroom* e ngaahi ako. Faka’ofu’ofa pē kiate au e kai pongipongi ka ‘oku ou tui ko e fatongia ia ‘o e mātū’a ke fakakakato.

Tokanga ki he fua he kakaí e totongi maama’uhila halá hili ‘oku fakafuofua’i kongā lahi e ngaahi mo’ua ‘uhila ko ia

Ko e faka’osi pē ‘oku ou fie lave ki he peesi 14 ‘a e maama hala. Ko u tui ‘oku kau e vāhenga ko eni he vāhenga ‘oku lahi ‘aupito e ngaahi maama hala ‘oku ‘ikai ke toe ngāue a e *sensor* ia ko ē he fo’i maama hala. ‘A ia ‘oku ulo houa ‘e 24 pē ‘oku ka ‘oku ou fiefia pē ‘oku me’a pē heni ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga, he ‘oku kau ia he ngaahi fatongia ‘oku tokangaekina ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’angá ke ne fai ha talanoa ki he kau ngāue Potungāue ‘Uhila. He ‘oku, ko e *issue* lahi ‘aupito eni Sea, pea ‘oku tofuhia kotoa pē ‘a Tonga ni ai, ‘a e lahi e maama hala ‘oku ‘ikai ke toe ngāue pē ulo, pea ko e lahi ‘a e ngaahi maama hala ‘oku ulo houa ‘e 24 ngaahi *line*

loss ia ki he Potungāue totongi ia mei he pa'anga tukuhau e kakai e fonua. Ko e maama halá hangē ko e lave ki ai 'a e motu'a ni, pea 'oku mea'i pē 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Oku totongi fakafuofua pē 'oku 'ikai ke lau mita ia Sea. Mei he tu'unga fuka...

<004>

Taimi: 1525-1530

Kapelieli Lanumata: ... ki Tofoa ko nautolu pē 'oku mita toenga kotoa 'a Tonga ni totongi fakafuofua pē mea'i pē he 'Eiki Minisitā Pa'anga. Lahi e ngaahi maama hala 'oku mate ka 'oku fua 'e he Pule'anga 'a e fakamole ko ia pea mo e ngaahi maama hala tautautefito ki he ngaahi maama hala 'oku ui ko e *SON* lanu engeenga fu'u mālohi 'aupito e ngaahi maama hala ia ko eni ulo houa 'e 24 pē Sea.

'Oku, ko u tui 'oku kau ia he ngaahi femahino'aki 'a e 'a e Fale Pa'anga, Minisitā Pa'anga pea mo e Potungāue ko eni 'oku nau tokangaekina 'a e 'uhila kuo pau ke nau savea fakamāhina 'a e lahi 'a e maama hala 'oku 'ikai ke toe ngāue e *sensor* pea mo e ngaahi maama hala kuo, 'oku mate. Pea ko u 'ilo fakapapau he motu'a ni he ko e ngaahi maama hala eni ia 'e fīha ia 'oku vakai he motu'a ni 'oku ulo houa 'e 24 pē ko e 'osi eni ia e ta'u ia 'alu eni ia ke ta'u 'e ua. 'A ia ko e mahino ko ē ki he motu'a ni 'oku 'ikai ke fai 'e he Potungāue ko eni e 'Uhila honau fatongia fakahoko kakato pea lipooti ki he Minisitā Pa'anga 'a e me'a totonu ko eni he ko u tui ko e pa'anga ko e ngaahi fakamole kotoa ko eni 'oku to'o kotoa pē mei he 'etau tukuhau Sea ko e ki'i me'a pē ia ko u fie lave atu ki ai he ko u fakatokanga'i 'a e Vāhenga Tongatapu 3 'oku lahi 'aupito 'a e ngaahi maama ai 'oku ulo houa 'e 24. Mālō Sea.

'Eiki Palēmia: Ko u fakamālō atu au Sea ki he Fakafofonga he'ene 'alu ange 'o savea'i e maama 'i Tongatapu 3 toki 'omai pē ha'ane ki'i lipooti na'a tokoni mai ki he motu'a ni ke fai 'aki hano fai ha ngāue ki ai.

‘UHINGA fetongitongi ai kai pongipongi fanau ako ke teke ‘a e mo’ui lelei

Fekau'aki mo e *breakfast* Sea, 'a ia ko e tu'u he taimi ni Sea 'oku *cereal* e 'aho 'e taha pea *fruits* e 'aho 'e taha he ē 'a ia ko e 'uhinga pē ia ke 'ai ha kai mo'ui lelei mo ha ki'i me'a 'oku sai'ia e fānau ai. Ko e me'a ko ē ki he *fruits* te mau lava mautolu 'o fakatau e 'āpele mo e moli mo e peá ka ko e mai ia mei muli pea na'e 'ai leva e me'a 'ai pē ia pea toe 'ai fakatau mei he lōkolo fakatau ha fo'i siaine fakatau ha fo'i lesi ke ma'u ai ha ki'i seniti 'a kinautolu ko eni 'i Tonga ni. He kapau te mau nofo mautolu hē ko 'emau ō atu pē mautolu 'i he 'ū falekoloa ko ē fakatau 'āpele ai pē mo moli 'oku faingofua 'a e fakatau ia ko ia ka ko e feinga pē ke fakapalanisi kātoa pē mo ē kae sai pē ia kae toki fai ha talanoa ki he kau faiako ko ena ho vāhenga 'oku nau fo'i nautolu he tele lesi ...

Sea Komiti Kakato: 'Io mo'oni pē Fakafofonga ko e lipooti 'a e Feitu'u na 'oku 'asi pē ai.

'Eiki Palēmia: 'Ikai ka ko u 'uhinga foki au 'oku ne fakahoko mai 'o pehē 'oku hela'ia 'enau kau faiako he tele lesi ka 'oku 'uhinga sai pē ka mau toki talanoa pē mo 'enau kau faiako pē na'a 'i ai ha ki'i me'a 'e tokoni atu ai ke nau poto ange ā he tele 'o e lesi ka ko u ko e 'uhinga pē ia Sea na'e 'ai ai e lesi ke 'i ai ha ki'i ma'u'anga mo'ui ai 'a 'etau kau ngoue ko ē 'i Tonga ni kae 'oua te mau fakatau 'āpele pē mo moli ko e kātoa ia 'oku 'omai ia mei Nu'usila Sea. Pea

ko e ‘uhinga pē ia ‘o e ‘o e fakakaukau ko ia ko ē na’e fai ko eni ‘i he Potungāue Ako. Pea ko e konga lahi foki ia ai ko e palopalema he taimi e ni’ihi ko e, ko hono ‘ota mai ‘a ia pea ‘oku ngāue leva ‘a e potungāue he taimi ni ‘ota mai e koniteina ‘e taha he māhina kotoa pē ‘a e ‘ū *cereal* mo e alā me’a pehē ko e ‘uhinga ke si’isi’i ‘a hono uesia ‘o e fakahoko ko ē polokalama ko eni ‘o e *breakfast* ‘o e fānau ako pehē ‘e mautolu ia ‘oku kei mahu’inga pē ke fakahoko ‘a e ngaahi ngāue ko eni.

Me’a ko eni ki he hala ‘a ia neongo pē ko ‘eku fakahua pē ki he Fakafofonga ke ne hanga mu’a ‘o sivi’i mahino ‘aupito pē ‘a e ngaahi fiema’u ia ko ē hangē ko e ‘asi atu ko ē mei he ‘ū lipooti e ngaahi kolo ‘a e fiema’u ke toe vave ange hono ngaahi kapau ‘oku kau ki ai pea mo e tamate’i ha maama he ‘aho fiefia pē ke toe fai mo e ngāue ko ia. Ka ko e me’a na’e tokanga lahi ki ai ‘a e vāhenga ia ko e taimi ‘oku mate ai ha fo’i maama pē ko e maama hala pē ko e maama sola ke fai mu’a ha ngāue vave ange ki ai. Mālō Sea.

Tevita Puloka: Sea ko e ki’i ...

Sea Komiti Kakato: Mālō. Tongatapu 1.

Kole mei Tongatapu 1 ki Tongatapu 3 ke nau foki ‘o tokangaekina ‘a e soka ‘oku nau manakoa ai

Tevita Puloka: Mālō ‘aupito ‘e Sea ko Tongatapu 1 ia he ‘ikai ke nau fo’i nautolu he tele lesi ‘omai ia ki ai ‘o kapau ko ena kuo fo’i ‘a Tongatapu 10, ko e maama ‘amusia mu’a moutolu ‘oku ‘ikai toe mate ia. ‘Oku mo’ui pē maama ia, ko mautolu ia ‘oku lahilahi ange ‘ene mate Sea. Pea ko u kole atu ko e angamaheni ‘oku te fa’a fetu’utaki hangatonu pē ki he tu’unga mātu’a ‘oku te lave’i ‘oku nau ngāue tonu pea ‘oku nau fa’a a’u ange pē. Na’e ‘asi hake ‘i he lipooti e kaiha’a ‘o e maama sola ko Tongatapu 1 ia ‘oku toki manatu’i hake ‘oku kaiha’asi e maama ‘uhila ia ‘o lāunga mai he ngaahi ‘api na’e ‘asi mai ‘o ō fokotu’u e ‘uhila ta ko ē ko e to’o ia ‘o ‘ave ia ki ha feitu’u kehe. Ka na’e a’u pē ‘o fai pē lipooti hangatonu ki he potungāue mo e toe fa’ahinga pē ia ko ē ‘o e kau ngāue ‘oku nau ō fakahoko e ngāue ko ia.

Sea na’e ‘asi he lipooti ko eni ‘a Tongatapu 3 ‘Eiki Palēmia ko ‘enau mala’e’akapulu ko ‘enau timi ‘akapulu Sea na’a ku fakahoha’a ki he ‘Eiki Palēmia ‘o talamai ‘oku nau fa’a mālohi he timi ko eni ‘a Kolomotu’a. Sea na’e ‘ohake he Fakafofonga ‘o Tongatapu 2 he lipooti ...

<009>

Taimi: 1530 – 1535

Tevita Puloka: ... Kuo ‘osí, ke toe ki’i fakakaukau lelei ange ‘a Ngele’ia hūfanga he fakatapu ke tuku e ‘akapulú ka nau foki ‘o soka he ko e kolo soka ia. Ko e me’apango ko e ‘Eiki Palēmia’ia ‘oku fu’u lahi ‘ene tokanga ‘ana ki he ‘akapulú. Ko e ‘aho ko ē ko ‘etau talanoa timi soka pe ‘o Nuku’alofa ko e timi ‘a Ngele’ia. Pea na’a tau polepole ai, ko hono ‘uhingá Sea he’ikai pe sia’a e ‘akapulú ia. Ka ko hono ‘uhingá ko ‘eku lave’i ‘e au ‘a e fu’u faingamālie kuo tōloto ai ‘o kaikai melie pe ai ‘a Loto Ha’apai mo Veitongo ‘i he ngaahi faingamālie ko ē ‘o e soká. Ka ‘o kapau na’e kei hoko atu ‘a Ngele’ia kae tuku e ‘akapulú he ‘oku ‘ikai pe sia’a ia.

Ko e meimei pehé ni eni ‘a e kolo ko ená mo hono to’utupú ‘e tō atu ha’anau ma’u faingamālie he soká. Ko ia ko u kole atu pe ia Sea, fakahoha’a atu pe ki he ‘Eiki Palēmia’ia ke toe fakakaukau tu’o 2 pe. Na’e mahino pe ‘a Ngele’ia pea mahino mo e fāmili ia ai na’e ‘iloa. Pea ‘oku nau kei mo’ui pe fa’ahinga ai, ko u tui, mou toe foki pe ‘o soka fakamolemole ‘e Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Ko ia ko e peesi 43 ē, na u fakamālō ki he kai pongipongi pelekifasi ma'á e fānau akó. Ka 'oku nau kole kapau 'e toe 'i ai ha fua'i' akau *fruits* makehe ange meí he lesí. Ko e sio pe ki he taimi akó mo e taimi 'a e faiakó 'oku ki'i mole he taimi tele e lesí. 'E 'Eiki Palēmia 'oku toe kau mo e kau faiakó he tele lesí ka 'oku 'ikai ke nau fai honau fatongia ki he

'Eiki Palēmia: Sea, ko e me'a 'oku ui foki ko e fengāue'aki Sea. Ko e me'alelei pe ke ha'u 'o tele ha ki'i fo'i lesi ke 'oatu ki he fānau. Ko e me'a ko eni ki he 'akapulú Sea 'oku mau pāhia mautolu he malohi he soká Sea pea mau pehē ke vakai'i ā ha sipoti 'e taha. Hangē ko eni ko e me'a ko ē 'a Tongatapu 1. Ka 'oku fakamālō atu he ngaahi fokotu'u fakakaukau, fokotu'u atu ai pē Sea.

Sea Komiti Kakato: Fokotu'u pea pou pou

Ke kole ke fakakau Halaleva he feitu'u fiema'u kekekele ki he fa'itoka

Taniela Fusimālohi: Sea ko e 'ai pe ki'i, 'oku ou fakamālō ki he 'Eiki Palēmiá hono 'ohake 'a e ngaahi poini ko ení. Koe'uhí 'oku ou 'i Tongatapu ni 'oku fokoutua foki 'i hono vāhengá. Ka ko u fakamālō ki he'ene 'ai hake 'a e fa'itoká, ko e talu 'eku lele mai 'o fokoutua 'i Halaleva. Ko e ki'i mala'é, mo'oni pe 'a Ngele'ia na'a nau kamata mai 'enautolu e ki'i mala'é. Ka koe'uhí ko 'ene kole ko ē 'anenai ke fakalahí, ko u kole pe ki ai mu'a ke ne fakakaukau'i atu mo Halaleva.

Ko Halalevá ko e kau nofo mai, faka'ofa, meí he ngaahi feitu'u kehekehe. Ka ko e me'a 'oku ou fakatokanga'í ka 'i ai ha'anau ki'i kongá ai. Pea ko e me'a 'oku hokó ko e toe fakafoki pe ki he feitu'u na'e o mai meí ai kuo 'osi fakafoki pe ngaahi sino e kau pekia ki 'Eua, ko Ha'apai. Ko u tui 'oku kau pe ai mo Vava'u. Ka ko u kole pe ki he 'Eiki Palēmia mu'a ke a'u 'ene fakakaukau ki he kole ko eni. Ko u tui pē ko e 'api tukuhau 'oku hoko atu pe 'e 'Eiki Palēmia 'e ala ma'u ai he na'e 'i ai pe fakakaukau mai 'emau tafa'aki ko ē 'i Halaleva ki ai ke kole atu ha kongá ai. Ka kapau 'e ma'u mu'a 'e 'Eiki Palēmia pea fakakau atu pe mo Halaleva ai. Ko u tui ko 'emau fo'i poloká mahalo 'oku 'api pe 'e 10 pe 15 ke kau atu 'i he fakalahi ko iá.

Lahi mate 'u maama hala & taimi mate ai 'uhila lahi me'a hoko 'i Halaleva

Ko hono 2 Sea ko u fakamālō 'i he tokanga ko eni 'okú ne fai ki he maama halá koe'uhí ko homau ki'i feitu'u tafa'aki ko iá. Ko e taimi ko ē 'oku mate ai 'uhilá 'oku 'i ai e ngaahi me'a kehekehe 'oku hoko ai he po'ulí. Ko u fakamālō ki he'ene hanga 'o 'ohake 'a e poini ko iá koe'uhí kae fai ha tokanga ki ai koe'uhí 'oku lolotonga mate 'a e ngaahi kongá 'o e maama ko iá.

Ko hono 3 Sea 'oku ou pou pou ki he fakakaukau ko eni e *curfew* he koe'uhí ko e ngaahi palopalema ko ē 'oku hoko. Tautautefito pe eni ia ki he'eku sio ki he'emau vāhenga ko eni mo e 'Eiki Palēmiá he feitu'u 'o mautolú ki he hoko ai 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku tau palopalema'ia ai he fānau he faito'o konatapu. Kae mālō ia kapau 'oku hoko atu e ngāue ko iá.

Tokanga ki he tokolahi ange fanau ako he ngaahi ako lautohi 'i Nuku'alofa pea iku uesia ai hono ako'i lelei fanau koe'uhi ko e fu'u tokolahi

Ka ko u fie fehu'i ki he 'Eiki Palēmiá 'i he fo'i kongā ko eni 'oku hā heni 'a e pehē ngalingali 'oku fu'u tokolahi. 'A ia ko e peesi 6 'e Sea, ke fengāue'aki e kakai e koló ke fakatokanga'i e fānau ko ē 'oku ha'u mei tu'a ki he koló. 'A ia ko u mahino'i pe ko e 'uhingá ko e ki'i 'Api Lautohi ko ē 'i Ngele'ia. Sea ko u fie fehu'i au ia he koe'uhí ko e ngaahi 'Api Lautohi ko ē 'i Nuku'alofa ní kau ai pe 'a Ngele'ia. Kuo 'osi mai e fānau ia ko ē meí he ngaahi kolo ki 'utá ki he ngaahi lautohi ko eni 'o fu'u tokolahi.

'Oku ou manatu'i he taimi 'e taha na'á ku 'i ai ai he na'e 'i ai 'eku ki'i fānau. Na'e a'u pe kalasi ia 'e taha 'o toko 40 Sea. 'Oku ou tui ko e me'a ia 'oku hoko ko ē 'i he fo'i, 'a eni 'oku hā mai pe 'oku kei hoko. 'Oku ou tui 'oku toe kau pea mo Tonga *Side School* hono toho mai 'o e fānau meí he ngaahi vāhenga 'i 'utá ki kolo ní. Ka ko e me'a ko ē 'oku hokó Sea 'a eni 'oku 'asi mai he ngaahi līpootí. 'Oku kamata leva ke li'aki e ngaahi naunau ...

<006>

Taimi: 1535 – 1540

Taniela Fusimālohi: ... nau ia na'e langa pe 'e he Pule'angá e ngaahi fale lautohi mo e 'ave ki ai e kau failautohi 'o nau 'i ai kinautolu 'o maau ki ai kae 'omai e fānau ia ki koló ni 'o fu'u tokolahi 'a e ngaahi lautohi. 'Oku ou tui ko e lautohi 'oku nau fua e mamafa ko eni ko Nuku'alofa, Ngele'ia pea mo Fasi 'i he 'omai e fānau meí he ngaahi kolo ki 'utá. Ka 'oku ou tui pe Sea ko ha me'a ke fakakaukau pe ki ai e 'Eiki Palēmiá koe'uhí ko e Minisitā Akó ia ki ha founa 'e toe fakalelei'i ange pe eni koe'uhí ko e taimi ko ē 'oku ō mai ai e fānau ki ha kalasi 'oku fu'u tokolahi 'e palopalema 'enau feinga ke ako'i kinautolu 'i he ngaahi lēsoní kae fai ha tokanga ki ai.

Fokotu'u ke fakakaukaua 'e he Pule'anga hano fokotu'u ha feitu'u lue'anga he feitu'u lautohi pule'anga kotoa pē

Ko hono faka'osi 'eku poiní Sea ko e tafa'aki ko eni ki he halá 'i he'ene pehē, 'i he peesi 6 pe. 'I he'ene pehē ke 'ai 'a e *side walk*, ko u tui Sea ko e fakakaukau lelei eni ke 'ai 'i he feitu'u ko ē 'oku 'i ai 'a e Lautohi Pule'angá. Pea fai mu'a 'e he ngaahi Lautohi Pule'angá kātoa koe'uhí 'oku ou sio pe au 'i hoku vāhengá 'i he ki'i taka fakatu'utāmaki 'a e 'ikai ke 'i ai ha lue'angá. He ko e me'a lelei eni ia ke ne toe hanga 'e ia 'o malu'i 'a e hala pule'angá peá ne toe malu'i pe pea mo e kau lue laló.

Ka 'oku ou 'ohake pe 'a e poini ko iá na'a 'i ai ha fakakaukau ai 'a e 'Eiki Minisitā ko eni ki he *MOI*. Taimi ko ē 'oku fai ai *quote* ko ē ki he tanu halá pea 'ai ai pe mo ha *scope of work* pe ko ha *quote* ke ngaahi 'a e tafa'akí, ke hao e fānau he'enau lue ko ē ki he lautohi. Kapau 'e kilomita 'e 1 meí he 'apiakó he ngaahi hala kotoa pe 'oku a'u mai ki ai ke tu'u ai 'a e hala ko ē, 'a e *side walker*. He 'okú ne 'ai 'e ia e fo'i kongā 'e 2, ko hono malu'i 'o e halá mo toe malu'i mo e fānau he'enau lue lalo ki he akó. Kapau 'e lava ia ko u tui ko e fo'i fakalaka lelei ia.

Tokanga ki he lahi ‘a e kē hoko ‘i Fale Alea

Ko e faka’osí Sea ko e peesi tatau pe ‘i he *top point* faka’osí, ‘i ‘olunga ‘i he tā. ‘Oku pehē ‘e he līpootí ke fai mu’a ha tokanga ‘oku lahi e kē ‘i Fale Alea. Pea ‘oku ‘ikai ke u mahino’i ke ‘eke angé ki he ‘Eiki Palēmiá pe ko e ‘uhinga eni ki he hā. He ‘oku ‘ikai ke u mahino’i ‘oku fai ha kē hotau Falé. Ko u tui Sea ko e me’a ki he ta’ofi ā hotau Falé ke ‘oua mu’a toe fai ha tangi hotau Falé he ko e Fale Alea eni. Ko hono nānungá kuo pau ke tau alea ‘i he ngaahi me’a ko ē ‘oku fefeká. Kae ‘oua mu’a toe fai ha tangi ia heni Sea he ko e me’a ia ‘oku, ko e fānaú pe ‘oku nau tangi ki ha’anau me’a ‘oku nau fiema’u.

Pea kapau ‘oku fai ha kē ia he Falé ni Sea ko u tui ko e anga ‘eku fakakaukau ko u tui ‘oku fu’u tokolahi e kau Tonga *High School* heni ko e me’a ia ‘oku fai e kē he Falé ni. Ka ‘oku ou feinga pe ke tokoni mai ko e hā e ‘uhinga e fo’i poiní.

Sea Komiti Kakato: ‘E Fakafofonga

Ngāue Pule’anga ke teuteu’i ke lelei ange ako ‘i he ngaahi koló

‘Eiki Palēmia: Tuku ‘e ‘ai me’a noa’ia, kole pe ke u hūfanga he fakatapú Sea kae tali atu pe e ngaahi fehu’i e. Ko e me’a ko eni ki he kakai fo’ou, neongo pe ‘oku mo’oni e poini ko ē ke tau sio ke foki e kakai ki honau ngaahi koló. Ko e me’a ia ‘oku fai ‘e he Potungāue Akó ko ‘etau teuteu’i ‘a e ngaahi koló, ‘ave ki ai e kau faiako lelei. Mahino ia he taimí ni neongo ‘oku tokolahi e kau lava ‘a *Side School* ko ē ki Tonga *High* ka ‘oku ‘osi ‘i ai pe ‘a e lahi mai meí he ‘ū ‘apiako ia ‘i ‘utá ‘a e lava mai ko eni ki he Ako Mā’olunga ‘o Tongá, ‘o kapau ko e ‘uhinga ‘a e fua tautau ko eni ‘a e mātu’á.

Pea neongo ‘oku totongi ‘a *Side School* ia ka ‘oku fili pe ‘a e mātu’á ia ke nau ‘omai ki ai mahalo ko e ‘uhingá pe ia ko e lelei ange ‘a e ako ko ē aí. Ka ‘oku fai e tokoni ia ‘e Fakafofonga ke fakasi’isi’i ‘a e fakahoko ko ia ‘a hono ‘omai ha kakai fo’ou ka ‘e *take some time* he ko e ‘uhingá ko e kalasi ko ē ‘oku nau ‘osi kalasi 2 kuo pau ke ‘oange ‘a e faingamālié ke nau kalasi 3, kalasi 4. Neongo kapau ‘e fakasi’isi’i e kalsi 1 ia ‘e toki ‘alu hake leva ia ‘o kalasi 2 ma’u ai e fika si’isi’i ko iá, hū mai e hokó, fakasi’isi’i, ‘o ‘alu pehē ia. ‘E ‘osi ha ta’u ia ‘e 6 tau toki sio leva ki he holo ko ia ko ē ‘oku tau fiema’u ko ē ke fakahokó.

Ki he *side walker* ‘oku ou tui tatau pe au mo e Fakafofongá. Ko ‘ene tokanga ‘a e vāhengá ia ka na’e ‘ikai ke u ‘ohake ‘e au heni, ‘a e lahi ko ē e longoa’a mo e lahi e kē. Ko ‘enau pehē mai, ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha fehalaaki, ‘ave ki he Fakamaau’angá. Kae fai e alea’i ia ko ē e ngāue fakalalakaka ko ē ‘a e fonuá ‘i he Falé. Kapau pe te mou lau hifo ‘i he līpootí ka na’e ‘ikai ke u, na’á ku tokanga ange au ki he ngaahi me’a lelei ko ē ke fai e tokanga ki aí. Hangē ko e hala, hangē ko e maama, hangē ko e polisi fakakolo. ‘Ikai ke u fá’a lahi nofo ki he ngaahi palopalema ko eni ‘oku fokotu’u mai ke fai ha ngāue ki aí ka ‘oku ‘osi ‘asi atu pe he līpootí hena Sea e ngaahi kolo na’a nau ‘ohake ‘enau ta’efiemālie ki he ngaahi founa ngāue ko eni ‘a e.

Kae me’a pango ko ‘Eua hangē ‘okú ne pehē ‘okú ne hangē ha me’a ‘okú ne fakalangilangi’i ke fai ha kē ‘i Falé ni. Ko e Fale Alea eni ‘oku ‘ikai ko e Fale kē eni pea ko e faka’amú ia Sea, na’e ‘omai pe ka ‘oku ‘asi pe he līpootí ke tau toe sio lelei pe he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha palopalema ka tau toe nofo hifo pe ...

Taimi: 1540-1545

'Eiki Palēmia: ... toe nofo hifo 'o vakai'i 'etau ngaahi fatongia 'oku faí na'a toe 'i ai ha me'a 'oku toe lelei ange ai 'etau fakahoko fatongia Sea. Mālō 'aupito Sea fokotu'u atu ai pē.

Pāloti 'o tali Lipooti 'A'ahi Fale Alea 2023 'a Tongatapu 3

Sea Komiti Kakato: Fokotu'u pea poupuu. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e lipooti ko ení 'a'ahí, fakahā loto ki ai hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Kapelieli Lanumata, Taniela Fusimālohi, Mo'ale 'Otunuku, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue, Vātau Mefi Hui, Dulcie Elaine Tei, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Loto ki ai 'a e toko 21.

Sea Komiti Kakato: Ko ia 'oku 'ikai loto ki ai fakahā mai founa tatau hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Hou'eiki ko e 4 te tau toloi e 4 ē. 'E toki me'a mai e Fakafofonga ko ia 'oku 'ikai ke 'i heni pea 'oku tonu 'aupito pe ia 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha faka'uhinga ia ki ai ke me'a mai e Fakafofonga. Tongatapu 6.

Lipooti 'A'ahi Fale Alea 2023 Vahenga Tongatapu 6

Dulcie Tei: Mālō Sea. Tapu ki he 'afio 'a e 'Otuá 'i hotau lotolotonga, tapu atu pea mo e Seá Komiti Kakatō, tapu ki he tu'unga kotoa pē 'oku taau ke fakatapua kae fakahoko atu 'a e fatongia 'a e finemotu'a ni ke lipooti 'a e 'a'ahi faka-Fale Alea 'a Tongatapu 6.

'Uluakí pē 'oku ou toumu'a fie fakahoko 'a e fakamālō ko eni fekau'aki pea mo e 'a'ahí. Fakamālō ki he kau mai 'a e Hou'eiki Nōpelé ki he 'a'ahi 'a e finemotu'á ni. Ne me'a ange 'a e 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō ki he 'a'ahi 'a, pea mo e kolo ko Puké. Me'a ange 'a Nōpele Vaea, Nōpele Fohe ki he 'a'ahi 'a 'Utulau' pea 'oku fakamālō atu ai koe'uhí ko e ngaahi fakama'ala'ala ne nau fakahoko fekau'aki pea mo e ngaahi ngāue na'e tokanga ki ai 'a e ngaahi koló.

Hangē ko e me'a 'a e Fakafofonga 1, na'e tokoni lahi 'aupito 'a e Nōpelé 'a Nōpele Tu'ivakanō koe'uhí ko e ngaahi ngāue ko ē 'a e Pule'angá, ngaahi ngāue'anga lalahí 'oku totonu ke tuku ai pe ia ki he Pule'angá kae tukuange pē 'a e ngaahi fatongia kehé ke mau tokanga ki ai koe'uhí ko e si'isi'i mo e fakafuofua ange 'o e ki'i seniti mo e 'inasi 'oku tuku ange pea mo e vahengá.

Mo'oni lahi 'aupito 'aupito 'a e Nōpele 'o e, ka ko e 'Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Ngāue'anga Fakalotofonua, Nōpele Vaea koe'uhí ko e ngaahi tokoni fekau'aki pea mo e ngaahi tafa'aki 'i he'ene potungāué. Pehē pē ki he tokoni lahi na'e fakahoko pea mei a Nōpele Fohe koe'uhí ko e tokoni ki he ngaahi fehu'i fekau'aki pea mo e ngoué kae 'uma'ā 'a e toutaí.

‘Oku ou fakamālō heni ki he Minisitā Mo’uí koe’uhí ko e ki’i polokalama e, fekau’aki pea mo e fānau tangatā iikí na’e fakahoko ‘i he ‘Ofisi Mo’ui ‘a Houmá, fakahoko ia ‘e he ki’i toketā *Patrick* Petani pea na’e faka’atā mai ‘a e ‘ofisi ko iá ke fakahoko ai ‘a e ngāue ko iá.

Fakamālō ki he 'Eiki Minisitā mo e *CEO* ‘o e Tafa’aki ‘o e Vevé koe’uhí ko e hiko veve lalahi na’e fakahoko ‘e Tongatapu 6 pea ‘oku ou poupuu atu ki he ngaahi tālanga na’e fakahoko koe’uhí ko e hiko veve lalahí. Ko e, ‘oku ou tui ‘e fai ‘a e fokotu’utu’u ia ‘a e polokalama ‘a e Pule’angá fekau’aki mo e ngaahi me’alele lalahí pea mo e ngaahi veve lalahi ange ‘i aí. Ko e ngaahi veve lalahi pē ko eni ‘a eni ‘oku fai ki ai ‘a e vakai ‘a e ‘aisi mo e ngaahi kongokonga ukamea, la’ikapa mo e, ko ia na’e fakahoko hono fakama’a ‘i Tongatapu 6. Pea na’e fu’u lahi ‘aupito ‘a e veve ‘a Tongatapu 6, mahalo na’e ki’i fuofuolooa mai ‘a hono ta’efakahoko ‘a e hiko veve lalahi ko eni pea na’e fiefia ‘aupito e kaingá. Na’e mole ...

<002>

Taimi: 1545-1550

Dulcie Tei: ... tupu ia ‘amautolu ai, ‘i he seniti na’e me’a’ofa ange ‘e he Fale Alea koe’uhi ko e mahu’inga ‘aupito ‘aupito ‘a e mo’ui lelei pea mo e fakama’a kolo ki he kāinga ‘o e vāhenga.

Ko u fakamālō atu ai pē foki ‘i heni pea mo e ni’ihi ‘o e mātu’a na’e muimui mai ‘i he ‘a’ahi na’e fakahoko, kau ai ‘a Toketā Leonaitasi Hoponoa, koe’uhi ko e tokangaekina mo e vahevahe fekau’aki pea mo e mo’ui faka’atamai pea pehē ki he mo’ui lōtolu, faitu’utu’uni ‘a e to’utupu pea ‘oku fakalele foki mo e ngaahi popokalama ia ‘a e to’utupu, ‘oku taki’i ia ‘e he toketā.

Na’e muimui ange pea mo Saia Penitani ko e mēmipa ia ‘i he taha ‘o e ngaahi poate, ngaahi sekitoa ki he ngaahi fiema’u ‘i ‘api pē ko e *Board of the Public Utilities* ki he fai ‘o e fakamatala, tu’unga ‘i he ‘uhila. Koe’uhi ko ‘ene kau ai na’e tokoni lahi ‘aupito ‘a ‘ene ‘i ai ke fakamatala ki he toutou matemate ko eni ‘a e ‘uhila mo e ngāue ‘oku nau fai, ke fakahoko ha ngaahi mīsini lelei ange ki he kaha’u. Pea neongo ‘oku kei matemate pē he ‘aho ni, ka ‘oku tau ‘amanaki lelei ‘e vave ni ‘aupito ‘aupito mai pē ha sai ange mo lelei ange ‘etau ma’u’anga ‘uhila.

Ko e faifekau ‘a e vāhenga ko Faifekau Lesieli Niu, neongo ‘oku tokolahi pē ‘a e kau faifekau ‘i he ngaahi fungavaka kehekehe ‘i he ngaahi kolo, ka ‘oku muimui ‘a e faifekau ko eni ‘i he ‘a’ahi ‘a e Fale Alea, koe’uhi pē ko ha ngaahi tokoni faka-laumālie ‘i he ngaahi ‘a’ahi.

Fakamālō foki heni ki he kau Mēmipa ‘o e Kōsilio, mei he ngaahi kolo ‘oku ‘i ai ‘a e kau fakafofonga mei ai ‘a ia ko e kau ‘Ofisakolo ‘oku pau ke nau mēmipa nautolu ‘o fakafofonga’i mai ‘a e koló ki he kōsilio ‘a e vāhenga. Pea ‘oku ou fanongo ki Tongatapu 3 ‘oku fakafiefia ‘a e fokotu’u ‘a e ngaahi kautaha ko eni pē ko e Kōsilio ‘a e Ngaahi Vāhengá koe’uhi he ‘oku nau alea’i pea mo tokangaekina lelei ‘a e ngaahi ngāue ‘a e vāhenga.

Na’e ‘i ai pē foki pea mo e kau tokoni ange pea mei Fale Alea ni, ‘a ia ko e kau ngāue mei Fale Alea ni ne nau tokoni ange pea ‘oku ou fakamālō koe’uhi ko e lipooti ko eni faka’ofo’ofa pea mo mo’oni pea mei he ngaahi ‘a’ahi na’e fai, na’e fakahoko ia ‘e he kau ngāue pea mei he Fale Alea.

Sea kae ‘uma’ā ‘a e Komiti Kakato ko e me’a fakafiefia ‘a e lava atu ki he ngaahi kolo koe’uhi ke fai ai pē ‘a e fepoupouaki pea mo e fevakavakai ‘aki ki he anga ‘enau ngaahi fiema’u pea mo e tūkunga ngāue ‘oku mau fakahoko atu pea mei he ‘ofisi ma’a nautolu. Kuo fokotu’u foki ‘a e Kōsilio ‘a e Kakai Fefine, fakalukufua ‘o e vāhenga pea ‘oku mēmipa heni ‘a e hoa ‘o e kau ‘Ofisakolo, pea mo e Sea ‘o e ngaahi kolo, ‘o e kakai fefine ‘o e ngaahi kolo kotoa pē, ‘i he taumu’a ke vakai’i ‘a e ngaahi ngāue kehekehe pē ‘a e kakai fefine. Pea ‘oku lahilahi ‘a ‘enau ngaahi ngāue ‘o tuku ai kiate kinautolu ‘a e palau makehe koe’uhi ke nau fakahoko ‘aki ha’anau ngaahi ngoue kehekehe, pea ‘oku ‘i ai ‘a e tō hiapo, ‘oku ‘i ai ‘a e tō vesitapolo, ‘oku ‘i ai pē ‘a e ni’ihi ia ‘oku fakaofu ‘oku nau fakahoko ‘a e tō ‘o e talo, pehē ki he manioke kae ‘uma’ā ‘a e ngaahi ngoue kehekehe pē, ‘oku fakahoko pē ia ‘e he kakai fefine.

Polokalama tokangaekina to’utupu

‘Oku lele pē foki pea mo e ki’i tō vanila, ko e ki’i *project* ko e tō vanila ‘api kolo, ko e feinga pē ke tokoni ha ngaahi ta’u ka hoko mai he siofaki ‘o e fakalalakaka kimu’a, faka’ekonōmika pea ‘oku ala atu pea mo e kakai fefine ki ai. ‘Oku ‘i ai pē foki ‘a e, ‘oku ‘a’ahi pē, ka ‘oku ‘i ai pē foki ‘a e ngaahi vanila ia ‘oku mate pea ‘oku faka’atā pē ke nau foki mai ‘o talamai koe’uhi kae fakakakato ‘a e ki’i fu’u vanila pē ‘e 50, ko e anga ia ‘o ‘emau tui ‘i he komiti ko eni ke tokoni lelei ‘aupito ‘aupito ia, ki’i fu’u vanila ‘e 50 ko eni ki he ...

<002>

Taimi: 1550-1555

Dulcie Tei: ...ngaahi fāmili fakalukufua ‘i he kaha’u vave mai. Ko e poloakalama pea mo e Potungāue Ngoue ‘oku faka’atā mai pe he Minisitā ‘a e tufa ‘a e ngaahi moa ki he ngaahi fāmili ‘o kapau ‘oku nau fiema’u. Na’e tō foki ‘a e ki’i tau pehē ‘a e ki’i mahaki faka’auha ko e *flu* ‘a e fanga moa ne lahi ange ‘a e mate ‘a e fanga moa pea ‘oku hoko atu pe ia ‘oku ‘ikai ke tuku ‘a e tufa ‘a e ngaahi moa ma’u me’atokoni. Pea ‘oku toe lelei ange ‘a e moa ko ē ki he fakatō.

‘Oku fokotu’u foki pea kuo ‘osi fokotu’u foki ‘e he Tongatapu 6 ‘a e Kosilio Tokangaekina ‘a e To’utupu ‘a Tongatapu 6 pea ‘oku lahi ‘aupito ‘enau ngaahi polokalama nautolu ‘o kau ai pea mo e fakaivia e sipoti pea pehē pe foki ki he’emau polokalama pe ‘oku a’u tonu pe ia ki he ngaahi to’utupu pea ‘oku lolotonga lele ia ‘a ia te mau ‘i Ha’akame Tokonaki ko eni koe’uhī ko e tokangaekina ‘a e mahu’inga ‘o e fakamaama’i ‘o e tokotaha kotoa pe.

Ko e anga ia ‘a e fakataumu’a ‘a e ngaahi polokalama ki he taumu’a lahi ko ē ko ē ko hono ‘uhinga ko e kaveinga ia ‘a Tongatapu 6 pea mo e vīsone ki ha Tongatapu 6 ‘oku maau, malu, melino mo fiefia fakalalakaka kimu’a pea tu’umālie tafa’aki kotoa pe. Pea fokotu’u ai he toketā pea mo e to’utupu ‘a e komiti ko eni ki ai ‘a e taumu’a ke fakalele ‘a e polokalama ko e **Fakamaama Hoku Mahu’inga** koe’uhī ke talatalanoa mo e fānau pea mo e ngaahi mātu’a ke toe fakamahu’inga’i ange ‘a honau ngaahi mahu’inga taautaha koe’uhī ke nau fakahoko ngaahi tu’utu’uni ‘oku lelei ange ‘enau ngaahi mo’ui ki he kaha’u pea nau hao ai pea malu mei he ngaahi afenga ‘o e ‘aho ko eni ‘oku ‘ikai ke lelei ki he’enau mo’ui fakalukufua.

Ako

Ko e taha foki e ngaahi me’a mahu’inga ki he fa’ahinga ko eni ko e ako. Pea hangē pe ko e vīsone ke taha e ngaahi me’a mahu’inga ‘a e vīsone mahu’inga taha ko hono kei ‘i ai ha Tongatapu ha ma’u mata’itohi ‘i he fāmili kotoa pe ‘o Tongatapu 6. Ko e ta’u eni ‘e valu nai

pe hiva ‘a e leleaki’i ‘a e taumu’a ko ia pea kuo tokolahi ‘aupito ‘a e fāmili kuo maa’usia ‘a e kaveinga ko ia ka ‘oku kei fai pe, kei fai pe ‘a e hokohoko atu ‘a e feinga koe’uhī ke pehē ‘a e taumu’a ke pehē ‘a e a’usia ‘o e taumu’a ha mata’itohi ‘e taha pe ma’olunga ange ‘i he fāmili kotoa pe ‘o Tongatapu 6.

Ko e ngaahi kolo ‘a’ahi ena mou me’a hifo pe ki ai ‘oku taau ke ...kapau ‘e lau kotoa, kotoa fakamakehekehe pea mei Houma ‘a Matangiake pea mo Makapaeo ‘oku totonu ke ‘i he kolo ‘e hongofulu mā ono. Ka ‘o kapau ‘e fakakau mai pe he ko Matangiake mo Makapaeo ‘oku na ‘ofisakolo pe ki Houma. Ko Fualu pea mo Lomaiviti ‘oku na ‘ofisakolo pe ki Pea. Ko Hauloto ‘oku ‘ofisakolo pe ki ‘Utulau pea ko Mapelu ‘oku ‘ofisakolo pe ki Ha’akame. Pea ‘oku pehē ‘a e vahevahe ‘o e kolo mo e vahevahe ...mahu’inga ki he finemotu’a ni ke fakaa’u ‘a e fakataha faka-Fale Alea ki he ki’i kolo kotoa pe ‘e 16 ‘o mavahe mai ai ‘o fakataha mai ai ki Hauloto, Mapelu, Matangiake, Makapaeo pea mo Kahoua. Ko ia ne ki’i lahilahi ai ‘emau fakataha koe’uhī na’e mahu’inga ke a’u ki he ngaahi kolo iiki ko eni he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a mahu’inga na’a nau tokanga ki ai...

<003>

Taimi: 1555-1600

Fiema’u vivili ‘a Puke ke langa ‘enau fōsoa

Dulcie Tei : Ko e ngaahi ola leva ena ‘o e ngaahi fakataha kehekehé mou me’a atu pē ki ai. Neongo ko Puke ena pea mo ‘ene ngaahi faka’amú, fiema’u vivili neongo ‘oku ou lave’i pē ‘e au ia ‘oku ‘i ai ‘a e polokalama ‘a e Pule’angá ke ne toki fakamo’oni’i ki he langa fōsoa pea mei Nuku’alofa lele a’u ki Hihifó, ka ko e anga ena ‘o si’enau fiema’u vivili, pea ‘oku mahu’inga pē ke fakaa’u atu ‘a honau le’o. Koe’uhi mou mea’i pē ‘a e hake mai ‘a e tahi ‘a e *sea level rising* pē ko e ‘alu ki he ha’u ‘a e tahi ki ‘utá ‘oku uesia lahi ‘a e ngaahi kolo ko eni mei Fatai ‘o a’u mai ki Hofoa ‘i he Vāhenga Tongatapu 6.

‘Oku ngalo foki ke fai ke fakamālō atu ki he Pule’angá koe’uhi ko e, koe’uhi kuo ‘osi fai vave mai ‘o e tali mai ‘o e kole ko ē, neongo ko e ‘a’ahi eni hono 2 mo e kole ‘o e ngaahi vaka toutai, ko eni kuo ‘io mai kuo maau e ngaahi vaka pea ‘oku ‘i ai ‘a e vaka ai ‘e 2 mo e misini ‘e 2 ‘a Tongatapu 6 koe’uhi ko e kole ‘o ‘ikai ke ngata pē ia ‘i Puke, ka ko e ngaahi kolo kehekehe pē te mou me’a hifo pē ki he lipooti. ‘A e ngaahi kole koe’uhí ko e vaka toutai he ‘oku tokolahi ‘aupito ‘aupito ‘a e ngaahi fāmili ‘oku nau ma’u ‘enau mo’uí pea mei tahi. Pea ko ia ai na’e mahu’inga ke toutou fai ‘a e tokanga ko e kole mo e fakatangi ko eni ki he ‘Eiki Palēmiá pea kuo ‘io mai mo fakapapau’i mai. ‘Oku ou sio ki he ngaahi vaká ‘oku faka’ofa’ofa mo lalahi pea ko u tui ‘oku vave pē hano fakaa’u ange kae kamata ‘a hono ngāue’aki.

Tangike Vai

Ko e tangikē vai ‘oku toetoe si’i , pē toetoe si’i pē ‘a e ngaahi fāmili ke fakakakató neongo ‘oku hangē ko e me’a ‘oku fai he lipooti ‘a Tongatapu 1, kuo tufa kehe ‘a e *MORDI* kuo tufa kehe pē ‘a e *MEIDECC*, kuo tufa pea ‘oku ou faka’amu pē ke, ko hono sai pē he ‘oku mau ngāue kimaautolu fakataha mo e kau ‘Ofisakoló pea ‘oku mau ‘ilo ai ‘a e ngaahi tufa mo e toe si’i ko ē ko ē ‘a e ngaahi fāmili ke fakakakato ‘i he tangikē vai.

Kapau te u hanga ‘o fakalūkufua pē fakamolemole ‘a e ngaahi lipooti ‘a e ngaahi fiema’u mei he ngaahi kolo. Ko e tangikē vai ko e taha ia, ko e tanu hala ‘oku ou tui ‘oku ‘ikai fiema’u ia ke toe fai hano tālanga’i ka kuo ‘osi mahino he ko e ‘aho ni ‘oku lolotonga ‘i he Hala Tapuvao ‘a e ngaahi me’angāue ‘a e Minisita *MOI* pea mo e kau ngāue. Fakafeta’i e ‘ofa kuo a’u ange koe’uhi ko e mahu’inga ‘aupito ‘a e ki’i fo’i kongā hala ko iá ke fai mo fakalelei’i, pea ‘oku ‘ikai ko e tanu pē ka ke faka-valitā. Pea pehē foki ki he Hala Vaeá, ke na’e ‘osi fai ‘a e aleapau pea mo e Minisitā mo ‘ene Potungāue. Ko e ongo hala lalahi ia ‘e 2 ‘e ngaahi fakalelei pē valitā koe’uhi ko ‘ene mahu’inga ki he fefononga’akí ‘o lave tonu ia ki he Tongatapu 6.

Hala pule’anga

‘Oku ‘i ai foki ‘oku ou tui pē au ‘oku mahu’inga kātoa kātoa ‘a e ngaahi vāhengá he kuo kovi kotoa hotau ngaahi halá, koe’uhi ko e ngaahi fakaenatula ‘o e ‘aho ko eni pea mo e ‘uho’uha mo hono ‘ea. Ka koe’uhi ne fai pē ‘a e fakatangi ta’u eni ‘e 2 hono kole ki he Minisitā ka ko eni kuo a’u mai pea ‘oku fakafeta’i ai mo e fakamālō ‘a e Tongatapu 6 koe’uhi ke fakakakato mai ‘a e ki’i hala ko ia. Ne ‘i ai e ki’i kolo ‘e taha na’a nau totongi ‘enautolu fai ‘enau ki’i koniseti pea koe’uhi ko ‘enau halá kole ke tanu pea valitā ki’i fo’i hū’anga pē ko ia ‘i Lakepa ki loto. Pea ne ‘osi tuku atu pē pea mo ia ki he Minisitā ki hono fakakato ha taimi ‘e ‘atā ai ‘ene ngaahi me’angāue.

Hiko veve lalahi

Ko u tui ko e laku vevé ko e hiko veve lalahi ko u ‘osi fakakakato atu ‘e au ‘a e talanoa ki ai. Na’e a’u ia ki he 10000 tupu ‘a e ngaahi fakamole ki he kolo ko eni ‘e 16. ‘Oku ...

<004>

Taimi: 1600-1605

Dulcie Tei: ... Tongatapu 6 pea na’e fakafiefia pē ia koe’uhí he na’a mau sio pē ki ai he ‘aho ko ia pea mea’i pē ‘e he *CEO* mo ‘ene kau ngāue ‘i Tapuhia ‘a e lahi faka’uli’ulia ‘o e veve na’e tānaki atu pea mei pea mei Tongatapu 6 ‘o lahi ai ‘a e fakamole ko eni ki ai.

‘Oku mau hanga atu koe’uhí ke tokonia ‘a e ‘a e ‘a e hiko veve lalahi ke *regular* ke vilo pē koe’uhí ke ‘alu pē ki ai ha taimi ke si’isi’i fakaholoholoki hifo ‘a e fu’u fakamole lahi ko eni na’e fakahoko koe’uhí ko e veve lalahi ‘a e kakai. ‘Oku ‘oatu ai pē ‘a e kole ia ki he Minisitā pea mo e Pule’anga mou kātaki ‘o tokangaekina mai ‘a e ngaahi me’alele kau ‘enisia ‘oku ki’i tokolahi foki ‘a e kau ‘enisia ‘o e vāhenga he ngaahi kolo pea ‘oku tānaki ai ‘a e ngaahi me’alele maumau ke tokonia mai mu’a ha founa pea mo ha lao koe’uhí ke tokangaekina hono hiko e ngaahi me’a ko eni he ‘oku lalahi pea ‘ikai ke lava ‘o fai ‘aki ha fanga ki’i me’angāue iiki fiema’u e ngaahi me’angāue lalahi.

Fakaivia kau toulekeleka

‘Oku fakafiefia ‘a e kau mai ‘a e ‘a e Komiti ‘a e Kakai Fefine koe’uhí he ‘oku nau tokanga nautolu ki he ngaahi me’a ia ‘oku makehe pea hangē ko e tokangaekina ‘o e kau toulekeleka pea pehē ki he ki he kau faingata’a’ia ko e taha eni ia ‘o e ngaahi *sectors* pē ko e kongā ‘o ‘etau ngaahi hotau ngaahi vāhenga ‘oku mahu’inga ‘aupito ‘aupito ka ‘oku, ko u tui ‘oku kehekehe pē ‘a e tokanga ki ai. Pea ‘oku tokanga lahi ‘a e kakai fefine ia ki hono fakaivia kinautolu. Pea na’e fakahoko ‘a e fakaivia ‘o e ‘o e kau toulekeleka ko ‘eku fakatokanga’i pē ‘i he ngaahi

lipooti na'e fakahoko fekau'aki pea mo e *Retirement Fund* 'oku 'i ai 'a 'enau ki'i vahe 'a e kau toulekeleka 'oku 'oku pa'anga 'e 80 he māhina. 'Oku ko ia na'a mau pehē ai he ofi mai ki Tisema 'a e 'aho ko ia ke 'ai ha ki'i me'a'ofa fakaivia 'o e kau toulekeleka ke ne fakamanatu'i ki he pa'anga polōseki 'a e Pule'anga 'oku mau mahu'inga'ia 'ia nautolu pea fai e ki'i foaki me'a'ofa ko ia.

Pea ko u tui 'oku 'iate au ke ke 'i he ngāue hala 'aki 'o e pa'anga kapau 'oku pehē 'oku 'ikai ke fai ha tufa silini, 'oku ou kole fakamolemole ai. Ko e polokalama ia ko eni na'e fokotu'u mai pea u tali ia 'e au ke fai 'a e fakakoloa 'o e kau toulekeleka 'aki fakaivia 'aki nautolu 'aki ha ki'i seniti he 'oku lahilahi 'aupito 'a e fakahoko mai 'o e kole 'o e ki'i fo'i taipa kole 'o e fanga ki'i me'a fekau'aki pea mo e kau toulekeleka pea 'oku ou tui lahi 'oku 'aonga ha ki'i tokoni fakaivia pehē pea toe ki'i lahilahi ange he pa'anga 'e 80. Pea na'a mau tokoni ai.

'I he hoko atu ki he ngaahi fakamatala fakalukufua koe'uhí he na'a ku hanga 'o tokoni pē ki he ki he fakafaingofua ha'u sio ki he ngaahi fiema'u vivili 'o e 'a'ahi 1 pē 'a e finemotu'a ni pea ko e 'a'ahi 2 eni. Pea na'e 'oku lahi 'aupito 'o hangē ko e ngaahi tālanga pē kuo fakahoko 'a e ngaahi me'a tatau pē ia 'a e hala 'a e 'uhila pea 'oku, 'a e ako 'a e ko e ngaahi me'a tatau pē eni mei he me'a kuo hili kuo toe fakahoko mai 'e he ngaahi kolo 'i he 'a'ahi atu ko eni ne fakahoko.

Kavamālohi mo e faito'o konatapu

Ko e talanoa ko eni ki he ki he to'utupu pea mo 'enau polokalama 'i he tokangaekina 'o e fakasi'isi'i 'o e uesia 'o kinautolu 'e he 'e he kava mālohi tapu pea mo e *drugs* na'e ...

<005>

Taimi: 1605 – 1610

Dulcie Tei: ... 'oku 'i ai pea mo e polokalama 'anautolu ai 'oku fakalele koe'uhí ko e kau ngāue pōpula tutuku eni 'oku nau loto lelei ke nau ō mai talamai na'a nau hia. Na'a nau 'i he pilīsone 'i he ngaahi ta'u lahi pea koe'uhí ko e uesia kinautolu 'e he *drugs* pea 'oku nau tokoni mai 'i he' enau poupu mai pe ki he finemotu'á ni he ngāue ki he vāhengá 'oku lahilahi 'a e lāunga mai 'a e ngaahi koló fakalukufua pe fekau'aki pea mo e kakai ko eni, kau tufa maliuaná. Pea mo e kakai 'oku nau ma'ú, uesia ai 'a e fānaú pea 'oku nau omi leva 'o fai 'a e ngaahi talaloto koe'uhí ke tokoni ki he ngaahi mātu'á hono siofi 'enau fānaú pea pehē ki he fānaú foki koe'uhí ko ha tu'utu'uni lelei te nau fakahoko he kaha'ú ke 'oua, ke nau kalo pea me'i he peau ko eni 'okú ne hanga 'o kavahia hotau fonuá.

Pea ko e polokalama lelei eni pea 'oku lahilahi polokalama pe, hangē pe 'oku me'á, polokalama kotoa pe 'oku 'i ai hono ngaahi fakamole. Pea neongo iá pea neongo 'ene 'ová ka 'oku fakahoko pe koe'uhí ko e tokanga ki he mahu'inga 'a e fānaú pea mo 'enau tu'utu'uni ke 'oua na'a nau hoko, ke 'oua na'a ma'u kinautolu 'e he faito'o konatapu.

Ngaahi fiema'u mei he tafa'aki 'o e ako

Ko e tuku mu'a ke u faka'osi'aki pe 'a e ngaahi polokalamá 'o hangē ko ia kuo mou me'a ki ai 'a e tufa 'a e ngaahi *laptop*, *refund* e ngaahi *laptop*, tokoni ki he fakahoko 'o 'emau taumu'a ki he mata'itohi he ngaahi 'apiakó. 'Oku tali ai ke totongi mo e ako ki he *USP*.

‘Oku kau ‘i he’enau ngaahi kolé ‘i ha tokoni ki he *bathroom*. Pea ne mau ngaahi ngaahi *bathroom* mai ‘i he ta’u ko eni kuo lele maí pea mo fakaivia ‘a e tafa’aki ko eni. Pea ‘oku ‘i ai foki pea mo e kole ‘o hangē ko eni ‘oku fai ki ai ‘a e fanongó ki he me’a ki he mīsini *photocopier* ‘oku mamafa ‘aupito ia. Pea ‘oku mau kei sio pe ki ai pe ko e hā e me’a ‘e hoko pe ko e hā e lau meí he Potungāue Akó. Pe te mau vaeua pe te mau tokoni pē ke fai kotoa pe ‘enautolu e fakatau ko ení, ko e kole ia pea mei Ha’alalo koe’uhí ki he’enau Potungāue Akó, mei he’enau ki’i akó ki ha’anau ki’i mīsini.

Na’e ‘i ai foki pea mo e taimi na’e uesia ai koeni ko ē ‘e he la’ala’ā pea na’e fakahoko ai ‘a e tokoni ki Houma ki he’enau ki’i ‘apiakó ki he’enau vai, kole vai na’e fakahoko mai ‘i he maha ‘aupito ko eni ko ē ‘a e vai he taimi la’ala’ā. Pea na’e fakahoko atu ai ‘a e tokoni kiate kinautolu.

Ko e līpootí ena ka nau to’oto’o me’alalahi pe ki he ngaahi fiema’u vivilí he na’e meimei tatau kotoa pē pea ko eni kapau te mou me’a ki he peesi 24 ‘oku ‘i ai e ki’i tā ai e fōtunga ‘o e ki’i kamata ‘o e tō ‘o e vanilá pea mo hono fikí ke tu’u ai, ke pipiki ki ai. ‘Oku ‘i ai pea mo e ki’i ‘ata ai ‘o e ki’i fa’ē ko ená he’ene ki’i ngoue vesitapolo. ‘Oku ‘ohake ai ko Mapelu, ko Fineasi Pahulu ‘o Mapelú pea ko e tā faka’osí pē ‘i he peesi 25 ko e kole ia pea mei Fatai koe’uhí ko e matātahí ena.

Ko e ki’i hala ena ki tahí ‘oku fai ai ‘a e laku veve ia, ko e fakatatau ko ē ki he ‘Ofisakolo ‘ikai ko nautolu ia na’a nau laku vevé. Ko e kakai ia meí he feitu’u kehe ‘oku nau o ange ‘o laku veve ‘i honau ki’i hala ko eni ...

<006>

Taimi: 1610 – 1615

Dulcie Tei: ... ki honau ki’i tahí. Na’e fai pe ‘a e tokoni ia ki he ‘Ofisakoló ke ngāue’aki ‘enau seniti polisi ke ‘ai ha seniti ‘o loka’i he ki’i fo’i hala ko ē ki tahí pea ‘oua ‘e toe faka, ko e toki faka’atā pe ia luelue pe ki tahi pe ko e ‘alu pe ‘a e kau fāngotá. Kae ‘oua ‘e toe ‘omi ‘a e ngaahi veve pehe ní ‘o faingamālie ke lingi ai.

Ola ‘a’ahi faka-Fale Alea Tongatapu 6

Ko e ‘a’ahi melino na’e fakahokó ko e fakama’opo’opo pe ‘a e finemotu’á ni ki he ‘a’ahi na’e fakahokó ‘i he vāhengá. Pea na’e lava ‘o fai ‘a e fetalanoa’aki mahino mo e kakaí ‘o e ngaahi koló ki he’enau ngaahi fiema’ú pea mo e ngaahi me’a ke fakahoko ke fakalakalaka ai ‘a e nofo ‘a e koló. ‘I hono fakama’opo’opo ‘a e ola ‘o e fakatahá ‘oku ‘i ai e ngaahi me’a lalahi ko ení. Pea ‘oku fiema’u ke fai e tokanga ki ai pea kapau ‘e malava ke tokoni mai e Pule’angá ki he ngaahi ‘uuni me’a ko ení, ko e ako ai pe, mahu’inga ‘o e akó. Ko u fanongo pe kuo ‘osi ‘a ‘etau ngaahi komipiuta, ngaahi *laptops*. Ka koe’uhí ko e pehē ko eni ‘oku kei toetoé ‘e toe fai atu pe vakai ki ai ‘Eiki Minisitā.

Faito’o konatapu

Ke tau'i 'a e faito'o konatapu pea ko e 'uhinga ia 'oku ua ai e polokalama ia 'a Tongatapu 6 he 'ahó ni 'oku fakahoko fekau'aki pea mo e faito'o konatapu. Pea 'i he lolotonga 'i ai na'e fai foki pea mo e ki'i 'a'ahi ni 'o 'ikai ke, na'e kau atu pea mo e 'a'ahi ki he Pilisoné. Ki he fānau, ki'i fānau tokosi'i pe, toko 13 'oku nau 'i Pilisone ko e fānau ia 'a Tongatapu 6 'i he tokangaekina 'o e taha kotoa pē, 'oua 'e li'ekina ha tahá. Pea na'e fai e 'a'ahi kiate kinautolu mo e faka'amu pe 'e tokonia 'enau 'atā mai kitu'á pea 'oua na'a nau toe foua 'a e hala ko iá 'i he tau'i 'o e faito'o konatapu.

Ngaahi fiema'u mahu'inga taha ki Tongatapu 6

Ko e tanu halá mo e maama halá, ko e tokoni tangikē vai, ko e tokangaekina e to'utupu pea mo e ngaahi vai fakakoló. Pea neongo 'oku fakamuimui eni 'i he lisi 'a e finemotu'á ni ka ko e taha eni 'o e ngaahi me'a mahu'inga tahá 'oku tokangaekina 'e he kau 'Ofisakoló ke lele houa 24 'a 'enau ngaahi vai. Pea ko e taha ia 'a e ngaahi me'a mahu'inga, ko u tui he fānili kotoa pē, te'eki ai ke fakahoko ha fa'ahinga ngāue 'o e 'ahó 'oku tau fiema'u 'a e vai. Koe'uhí ko 'etau mo'uileléi pea mo 'etau mo'uí.

'Oku ngāue fakataha foki 'a e Kosilio Pule 'a Tongatapu 6 pea mo e ngaahi koló ke langa hake e vāhengá. Pea 'oku 'i ai e 'amanaki 'e hokohoko atu ai pe 'a e fengāue'aki ke langa hake hotau vāhengá 'a Tongatapu 6 ke maa'usia 'a e kaveinga ko ia 'oku mahu'inga tahá, 'a e tokotaha kotoa pē.

'Oku 'oatu heni 'a e fakamālō loto hounga 'i he peesi faka'osí ia ki he tangata'i fonua mo e fefine'i fonua 'o e vāhenga Tongatapu 6 'oku mou me'a mai ki he līpooti ko ení. Pea pehē ki he kau Taki Lotú, ki he kau 'Ofisa Kolo 'o e vāhenga Tongatapu 6 'i ho'omou tokoni lahi 'o lava lelei ai 'a e fatongia 'A'ahi Faka-Fale Alea ki hotau vāhenga filí.

Fakamālō makehe ki he kau mēmipa kotoa pe 'o e Komiti Fakakoló pea pehē ki he Kosilio 'o Tongatapu 6 he ngāue kuo 'osi kamata hono fakalele ma'á e vāhenga kotoa pe 'o Tongatapu 6. Fakamālō loto hounga kiate kimoutolu he ka ne ta'e'oua ho'omou tokoní he 'ikai ke lava 'a e fakatahá ni. Pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha lea fe'unga ke fakamālō'ia'i ho'omou kau maí mo ho'omou tokoní. Fakatauange ke hokohoko atu pe 'etau fengāue'akí he toenga 'o e ta'u ko eni ke tokoni ai pe ki he fakalalakaka hotau vāhengá mo 'etau kaveingá, ko koe 'oku mahu'ingá.

Lolotonga 'eku ma'u 'a e faingamālie ko eni 'i he 'eá ko u fakahoko atu ki he Tongatapu 6 kotoa pē ka 'oku 'i ai ha'o fiema'u vivili 'oku te'eki ai ke tokangaekina 'e he vāhenga he 'Ofisi e vāhengá, 'Ofisakoló pea mo 'emau kosilió, lava ange peá ke me'a mai ki he finemotu'á ni hotau 'ofisí 'i 'olunga 'i he holo 'o e Siasi Uesiliana Tau'atāina 'o Tongá, hanga hake ki he 'Apiako GMS 'oku mau 'i ai pe ke talitali lelei koe, mālō Sea ko e fakamatala ia ki he līpootí, fokotu'u atu.

Sea Komiti Kakato: Fokotu'u pea pou pou, 'io 'Eua 11

Taniela Fusimālohi: Sea ko e fakamālō pe ki he līpootí ka ko ...

<007>

Taimi: 1615-1620

Taniela Fusimālohi: ... ‘eku ki’i ‘uluakí ko ‘eku fehu’i pē ki he Fakafofongá. Ne fetu’utaki mai ‘a hoku kāinga ‘Eua ‘oku nau fokoutua ‘i Tongatapu 6 ko e taimi, koe’uhí ko ‘ene fakamatala fekau’aki mo e ngaahi tangikē vaí. Pea na’a nau fetu’utaki ki he ‘ofisa koló pe ko e hā e me’a ‘oku ‘ikai ke nau kau ai he tufá pea talaange he ‘ofisakoló ke nau ō nautolu ki ‘Eua 11 ‘omai mei ai ‘enau tangikē he ‘oku nau kei fili pē ki ‘Eua. Ka ko ‘eku ‘ai atu pē ke, pe ko ia pe ‘oku ...

Dulcie Tei: Mālō ‘Eua 11. Kapau ko e, ko ‘ema feohi ko ē pea mo e Tongatapu 1 ‘oku ma femahino’aki ‘aupito ‘aupito. Mou me’a pē ki he’ene talanoá ko e kongá lahi ia ‘o e vahenga ‘o Tongatapu 6 ‘i Kolomotu’á ko e kau Kolomotu’a. Pea ka a’u mai ha kole ia ‘oku ‘osi ‘i ai pē ‘a e tangikē pea ‘oku faka’osi ki ai ‘a e fehu’i ko ení kae fakahā mai pē ko ena fanga ki’i ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Taniela Fusimālohi: Ko ia mālō ‘aupito Sea koe’uhí ko e, ka ma toki talanoa pē ki ai koe’uhí ko u ongo’i pē ‘a e si’i lāunga ‘a e kaingá koe’uhí ko e pehē ...

Sea Komiti Kakato: ‘Ai pē ke mo feme’a’aki ki ai he ‘e ma’u ua ia ka ‘oku fiema’u pē tokotaha ke ma’u pē taha.

Taniela Fusimālohi: Ko ia. ‘Oku ‘ikai ke ...

Sea Komiti Kakato: Ma’u ‘i ‘Eua toe ma’u ‘i Tongá ni.

Taniela Fusimālohi: ‘Oku ‘ikai ke u tufa au ha tangikē ki he kau ‘Eua hení, tufa pe ia ‘i ‘Eua. Ka ‘oku hangē ko ‘ene me’á ‘oku ou tufa pē ki ha taha pē ‘oku nofo ‘i ‘Eua kau ai pē kau Tongatapu 6 ia ‘oku nau fili mai nautolu ki heni. Ka ‘oku ‘ange pe au ‘enau tangikē, he ‘oku ou loto tau’atāina foki au ia Sea. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ke ne felefelei hoku lotó ‘i ha fa’ahinga me’a.

Ka ‘oku hangē ení Sea ko u fakamālō ki he lipooti ko ení ‘oku ‘i ai e fo’i me’a lelei mahalo ‘e tolu ‘oku ne fakahā mai. ‘Uluaki ko e ...

Sea Komiti Kakato: Tui kote. Mou fakamolemole koe’uhí ko ‘etau taimí ‘atautolu ko ‘etau taimí pē ‘oku tau tuku. Ko e talu mālō ho’omou kei me’a hena ko e maa’uloloa homou me’á.

Vātau Hui: Sea ka u ki’i hao atu ai leva au he faingamālie ko ení Sea. Tokoni atu pē ki ‘Eua 11.

Sea Komiti Kakato: ‘Oku sai pē ho’o me’á kae ‘oua te ke toe, hangē ‘oku ke fakahilehila holo he Falé ni he ‘oku lolotonga ‘a e me’a ‘a ‘Eua 11.

Vātau Hui: Ke u tokoni ki ‘Eua 11 Sea.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai angé.

Vātau Hui: Sea ‘oua te ke fa’a tafulú.

Sea Komiti Kakato: Tau liliu ‘o Fale Alea ē.

(Na’e liliu ‘o Fale Alea.)

Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. Tolo e Falé ki he 10 'apongipongi.

Kelesi

(Na'e kelesi ai pē he 'Eiki Seá, Lord Fakafanua.)

<001>